

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА
ГРІНЧЕНКА**

Факультет суспільно-гуманітарних наук

Кафедра всесвітньої історії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**«Взаємодія Еллінської та Єгипетської цивілізації протягом 332-30рр. до
н. е.»**

Спеціальність: 032 Історія та археологія

Рівень вищої освіти: другий (магістерський)

Олійника Єгора Артемовича,
студент II курсу групи ІСТМ-1-24д

Науковий керівник:

Саган Галина Василівна
Професор кафедри всесвітньої історії.
кандидат історичних наук

Роботу захищено «__» _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Джерельна база та історіографія проблеми	5
РОЗДІЛ 2. Торгівля побутовими предметами культури між країнами	17
РОЗДІЛ 3. Торгівля предметами мистецтва між країнами	54
РОЗДІЛ 4. Розвиток єгипетських міст у грецьких міських традиціях	79
ВИСНОВКИ	101
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	105

ВСТУП

Актуальність дослідження взаємодії грецької та єгипетської цивілізацій у період еллінізму зумовлена необхідністю перегляду застарілого підходу, згідно з яким грецька культура вважалася домінуючою, а єгипетська — лише пасивною стороною. Сучасна ж наука доводить, що цей період був складного двостороннього «діалогу», де обидва народи активно впливали один на одного. Вивчення цієї теми дозволяє зрозуміти, як саме виникла унікальна «гібридна» культура, що поєднала раціональне грецьке управління та глибокі релігійні традиції Єгипту. Аналіз повсякденних речей, таких як кераміка, прикраси та знаряддя праці, дає можливість побачити реальне життя тогочасного суспільства, яке часто відрізнялося від офіційних наказів царів. Крім того, приклад Александрії та Геракліона демонструє, як античні інновації адаптувалися до складних природних умов дельти Нілу.

Об'єктом дослідження є історичний процес взаємодії еллінської та єгипетської цивілізацій у всьому різноманітті їхніх соціокультурних, економічних, технологічних та мистецьких проявів протягом 332–30 рр. до н.е.

Предметом дослідження є конкретні форми, механізми та результати синтезу грецьких і єгипетських традицій у політичній структурі, економіці, релігійних культах, містобудуванні та матеріальній культурі (кераміці, архітектура) за доби правління Птолемеїв.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі процесів культурної та соціально-економічної взаємодії між грецькою та єгипетською цивілізаціями в період правління династії Птолемеїв.

Досягнення цієї мети передбачає виявлення конкретних механізмів, завдяки яким відбувався синтез античних інновацій та давньоєгипетських традицій у різних сферах життя. Зокрема, дослідження спрямоване на те, щоб з'ясувати, як грецькі адміністративні та технологічні підходи адаптувалися до місцевих умов і як, водночас, єгипетська спадщина впливала на побут, мистецтво та світогляд грецького населення. Ну а кінцевим результатом є відтворення цілісної картини формування синкретичного суспільства, де взаємопроникнення двох різних культур призвело до появи унікального цивілізаційного феномену елліністичного Єгипту.

Завдання дослідження деталізують шлях до досягнення мети та охоплюють конкретні кроки з аналізу джерел і фактичного матеріалу:

- 1) Проаналізувати стан джерельної бази, дослідивши праці античних

істориків, таких як Геродот, Діодор Сицилійський та Манефон, а також вивчити документальні свідчення з архіву Зенона та остраконів.

2) Дослідити процеси культурного злиття в побуті, зокрема через аналіз керамічного виробництва, теракотових статуєток та скляних виробів, що поєднували еллінські форми з єгипетським змістом.

3) Визначити вплив грецьких інновацій на економіку та технології, проаналізувавши зміни в іригаційних системах, сільськогосподарському реманенті та ткацькому виробництві.

4) З'ясувати роль ювелірного мистецтва та косметики як засобів соціальної самопрезентації та ритуального захисту в змішаному суспільстві.

5) Схарактеризувати особливості містобудування та соціальної структури на прикладі Александрії та Геракліона, розкривши механізми адаптації грецьких полісних традицій до умов Єгипту.

6) Оцінити результати взаємодії двох цивілізацій, підсумувавши, як цей синтез вплинув на розквіт науки, релігії та державної могутності династії Птолемеїв.

Хронологічні межі: 332 р. до н. е. - 30 р. до н. е.

«Нижня межа (332 р. до н. е.)» пов'язана із завоюванням Єгипту Александром Македонським, що поклало край перському пануванню та ознаменувало початок нової епохи — еллінізму, в межах якої розпочався інтенсивний синтез грецької та давньоєгипетської культур.

«Верхня межа (30 р. до н. е.)» зумовлена падінням династії Птолемеїв після смерті Клеопатри VII та захопленням Александрії військами Октавіана Августа, після чого Єгипет втратив політичну незалежність і перетворився на провінцію Римської імперії.

Географічні межі: Єгипет кінця IV – кінця I ст. до н. е., Греція кінця IV – кінця I ст. до н. е.

Розділ №1: Джерельна база та історіографія проблеми :

1.1: Аналіз джерельної бази.

Огляд джерельної бази нашої теми варто розпочати з «предісторії» Еллінізації Єгипту. На сам перед було проаналізовано праці Геродота – батька історії. Як відомо, він писав свої роботи, мандруючим «світом», у тому числі Єгиптом. У своїй праці «Історія» Геродот детально описує вплив Перської імперії на Єгипет, акцентуючи увагу на культурних, соціальних та економічних змінах, що відбулися після завоювання країни Та-Кеммету з боку Персії.

Власне після завоювання (525 р. до н. е.), коли при владі перебував Камбіз II, на єгипетський трон був поставлений перський сатрап (маріонеточний, призначений намісник). Геродот підкреслює, що єгиптяни зберігали свою релігію та культурні традиції, хоча й були піддані новому управлінню. Він відзначає, що перси не стали втручатися в релігійні практики єгиптян, які шанували своїх богів, таких як Амон, Ісіда та ін. Це дозволяло зберігати релігійні звичаї та обряди, що були важливими для ідентичності єгиптян. Ось, яким чином він про це згадує: «Камбіз, син Кіра, цар персів, вирушив у похід проти єгиптян. Вони, за словами свідків, не чинили опору, бо були підкорені ще раніше, а самі єгиптяни, підкорившись, стали вірними підданими персів.» (Історія, книга 3, розділ 1)

Також Геродот зазначає, що культурний вплив персів на архітектуру та мистецтво був обмеженим, оскільки перси були більше зацікавлені в експлуатації ресурсів Єгипту для своїх військових та економічних потреб, а не в культурній асиміляції чи збереженні єгипетських традицій. Наприклад, перси не будували великих архітектурних споруд, як це робили єгиптяни за часів фараонів стародавнього царства – другого перехідного періоду, але вели масштабне використання єгипетських ресурсів для забезпечення потреб імперії. Перси, у якомусь сенсі, підтримували та розвивали інфраструктуру Єгипту, зокрема систему зрошення, що була важливою для підтримки сільського господарства. Геродот описує, як перси організували роботи для покращення каналу між Нілом і Червоним морем, що суттєво сприяло розвитку торгівлі та економічних зв'язків.

Попри це, як було зазначено вище, Геродот розповідає про значну економічну експлуатацію Єгипту персами. Після завоювання Єгипет став важливою частиною економіки Перської імперії. Перси взяли під контроль всі економічні ресурси Єгипту, зокрема його сільське господарство, яке було основою економіки. Єгипет був основним постачальником зерна та інших

сільськогосподарських продуктів для Персії та її армії. І «добиваюча» заява Геродота наголошує про те, що перси наклали високі податки на місцеве населення, що часто викликало невдоволення серед єгиптян.

Перси, як і інші завойовники Єгипту, активно використовували його для забезпечення продовольчих потреб імперії, зокрема для годування своєї армії та населення. Вони також організували окремі величезні поставки зерна для своїх військ, що брали участь у походах по Середньому Сходу. Геродот зазначає, що завдяки родючим землям Єгипту, це дозволяло перській уряду мати стабільне постачання продуктів для великої частини своєї армії.

Окрім того, Гелікарнасець згадує про важку працю єгиптян, які працювали на землі та в урядових проектах, організованих персами. Багато єгиптян стали рабами або залежними від держави, працюючи на державних землях, які належали сатрапам або іншому перському чиновництву. Високі податки, а також примусова праця, стали частиною життя під перським правлінням. А дослівно, це було так: «Багато єгиптян стали рабами через те, що перси здобули країну, і їх змушували працювати на персів, при цьому все сільське господарство було переведено під контроль перських чиновників.» (Історія, книга 3, розділ 91). Також: «Єгипет – земля, де уникають посухи завдяки Нілу, і цілий рік дає урожай. Перси не тільки забирають весь врожай зерна, але й змушують єгиптян постачати продукти для своїх військ.» (Історія, книга 3, розділ 92)

Отже, за ствердженнями Геродота, Перська імперія сприяла культурному обміну між Єгиптом та іншими частинами своєї імперії. Перси активно використовували єгипетську практику управління та адміністрації, але при цьому зберігали свою власну ідентичність. Єгиптяни в свою чергу зберігали свої культурні традиції, хоча й були піддані новому правлінню. Власне, саме Геродот і зародив слово «деспотія», маючи на увазі під цим терміном несправедливу та жорстоку політику по відношенню до своїх громадян.

Окрім Геродота, варто згадати і геть пізнього за окупацією персів історика, Діодора Сицилійського, який жив близько I ст. до н.е. У одній з своїх праць, «Історична бібліотека» він широко розглядав вплив Перської імперії на Єгипет. Він згадував періоди перського правління в Єгипті, зокрема панування Камбіза II та Артаксеркса III, звертаючи не абияку увагу на культурні чинники. Діодор згадував релігійні аспекти перського панування. Він зазначав, що перси, зокрема Камбіз II, виявляли глибоку неповагу до єгипетських традицій. Вони руйнували храми, бо розглядали їх як осередки

потенційного повстання за духовними мотивами, та сприяли їхньому руйнуванню. Окрім цього, Камбіз II вчиняв насильство над священними зображеннями єгипетських богів і висміював місцеві традиції. Та усе доходило до того, що перські царі значно обмежили вплив жрецтва, що було ключовою частиною єгипетського суспільства, та зменшили державну підтримку храмів: «Камбіз, прибувши до Єгипту, зневажав священні обряди єгиптян, руйнував храми та насміхався над їхніми богами.» («Історична бібліотека», розділ 46, голова 1-4)

Як і Геродот, Діодор згадує про суттєве підвищення податків, використовуючи Єгипет як ресурсну базу для фінансування воєн та розширення імперії.

Окрім цього, багато єгиптян були змушені виконувати примусову працю в інтересах перської адміністрації. Діодор зазначає, що Артаксеркс III жорстоко експлуатував країну, наказавши зібрати та вивезти значну частину золота і срібла до Персії. «Перси наклали важкі податки на єгиптян, збираючи значні багатства для поповнення скарбниці імперії.» («Історична бібліотека», розділ 46, голова 1-4)

Щодо єгиптян, то список «істориків» давніх часів достатньо вузький. Напевно, єдине, по справжньому якісне писемне джерело з їхнього боку будуть роботи жреця, та писаря періоду Птолемеївської династії, Манефона Себеннітського. Напевно, він був найобдарованіший Єгиптянин тих часів. Він вільно володів кількома діалектами єгипетської писемності, та промови, адже за його переконаннями, на західному березі Нілу знаходиться невидиме людському оку царство мертвих, через що залишав чимало робіт на цю тему (хоча, це швидше були просто «священні» писання, ніж ціленаправлені, на той час, «наукові» роботи). Та окрім того, він й вільно володів грецькою, через що мав чималу популярність серед еллінських політиків, та галузевих письменників еллінського походження. Без перебільшень, Манефона можна порівняти з Геродотом, адже був перший єгиптянин, хто описав історію своєї батьківщини. Він написав не одну роботу присвячену політиці, культурі, історії, але найпопулярніша його праця - «Історія Єгипту», що так само була написана саме грецькою, хоч не повністю, але зберіглася, та сьогодні має чимало перекладів. І у цій праці, Манефон згадує правління Камбіза II, як першого «не гідного Немесу» перського фараона (XXVII династія), і описує його як жорстокого і нерозумного володаря, який зневажав єгипетські традиції. Він згадує, що Камбіз знищував культові зображення богів і оскверняв храми. Манефон описує, що перси виснажували економіку Єгипту,

накладаючи важкі податки, і використовували ресурси країни для ведення воєн на інших територіях імперії. Він стверджував, що перські сатрапи, яких призначали правити Єгиптом, поводитися як завойовники, а не як законні правителі.

Манефон приділяє особливу увагу переслідуванню єгипетських релігійних традицій. Він пише, що перські царі знищували храми, припиняли підтримку жерців і накладали обмеження на релігійні обряди. Описував Манефон це більше емоційніше, ніж вищевказаний опис: «Він убив священного Апіса власною рукою та насміхався над святими обрядами єгиптян.», «Він убивав священних биків, розграбував святилища та примушував жерців принижувати власні традиції.», «Вони спустошили храми, позбавили жерців їхнього призначення та змусили народ поклонятися чужоземним богам» (Діодор Сицилійський «Історична бібліотека», Йосиф Флавій «Проти Апіона»).

Отже, Манефон «змальовує» перське правління в Єгипті як період жорстокості, релігійного утиску та економічного виснаження. Він зображає персів як іноземних завойовників (як «варварів», грубо кажучи), які не мали жодної поваги до єгипетської культури і прагнули лише використовувати ресурси країни. Його оцінка відрізняється від описів Геродота або Діодора Сицилійського, оскільки Манефон писав з точки зору єгиптянина, та представника місцевої, духовної знаті, а не чужоземного спостерігача, та «історика». Тим не менш, саме його становище та походження і змушує істориків періодично сумніватися у деяких його заявах, адже його робота під таким кутом, має достатньо патріотичний характер, через що й могла перебільшувати жорстокість персів.

З приходом Александра Македонського до Та-Кеммету, фактично, Єгипет отримав «нове дихання» на власне державотворення та розвиток, після Перської окупації. Єгипет почав шалено розвиватися, як для країни, що не була самостійною понад 150 років, про що свідчать джерела.

Як не дивно, греки, традиційно, залишили не абиякі спогади, стосовно розквіту їхньої держави, поза її «оригінальними» землями. Та список цих еллінів чималий. Один серед них - Полібій - давньогрецький історик, який жив саме у період пізньої елліністичної епохи, та згадував Єгипет у своїй «Загальній історії». У свої працях він багато пише про політику керівників Єгипту, та його економічну складову.

Як свідчення «могутності» та «підняття» Єгипту, Полібій згадував будівництво Александрії, та її головних місця. Наприклад, Александрійську бібліотеку, та Мусейон, як одні з головних наукових центрів елліністичного світу. Він

визнавав важливість Александрії в міжнародній торгівлі, зокрема в постачанні зерна до середземноморських країн.

З іншого ж боку, Полібій критично ставився до політики Птолемея IV Філопатора, якого вважав слабким правителем, що сприяв занепаду країни. Він вважав, що надмірна розкіш при дворі та внутрішня корупція підривали потенціал держави.

Полібій зазначав, що Єгипет був одним із найбагатших елліністичних регіонів завдяки своїм природним ресурсам, контролю над сільським господарством, а також монополії на певні товари (наприклад, зерно). Окрім того, він підкреслював роль Птолемеїв у розбудові економічної системи, що спиралася на державне управління торгівлею та ефективний податковий механізм.

Окрім Полібія, також джерельну базу залишив еллінський філософ Гекатей Абдерський, який жив у період правління Птолемея I Сотера. Він особисто відвідував Єгипет, і написав працю «Єгипетська історія», яка, на жаль, збереглася лише у фрагментах, переважно завдяки цитатам у творах інших авторів (наприклад Діодора Сицилійського).

Гекатей у «Єгипетській історії» описував велич Єгипту, його культурні традиції, релігію, адміністративний устрій та економіку. Він особливо зосереджувався на впливі греків, які стали елітою елліністичного Єгипту під владою Птолемеїв. Також він пише, що Александрія стала головним торговельним хабом завдяки її вигідному розташуванню, адже місто контролювало морські шляхи до Греції, Фінікії, Індії та Африки.

У його очах, Єгипетська економіка працювала за суворим адміністративним контролем, що забезпечувало ефективність її функціонування. Він писав, що Птолемеї встановили систему державних монополій на основні товари, такі як зерно, папірус і тканини й тощо.

Щодо культурної складової, то Гекатей згадував Александрійську бібліотеку, як місце, де «вдосконалювалися» найвеличніші осередки науки та філософії. Грецькі та єгипетські вчені працювали разом, що сприяло культурному синтезу. І такий розвиток був обумовлений тим, що Птолемеї активно розбудовували міста, засновували храми та зміцнювали інфраструктуру. Фактично, почалося домінування грецьких архітектурних стилів.

Окрім цього, серед греків слід залишив і відомий географ та урбаніст тих часів - Старбон. Він описує, що Єгипет мав добре організовану інфраструктуру, яка була ледь не усі збудована саме за Птолемеями. Особливо, він підмічав

високий рівень іригаційних систем, які забезпечували стабільне сільське господарство. Страбон наголошує на родючості єгипетської землі та її здатності забезпечувати зерном не лише сам Єгипет, а й інші елліністичні держави, а у подальшому і Рим. Також він зазначає, що Птолемеї контролювали основні галузі економіки – сільське господарство, добування корисних копалин, торгівлю папірусом.

У культурному ж плані, Старбон згадує Александрію, у першу чергу, як місце, де освіта та наука розквітали «по справжньому». Він згадував про розвиток астрономії, медицини, фізиці, згадуючи інших грецьких науковців (таки як Ератосфен, Архімед й тощо) Більш того, він там залишив свій особистий слід, своїми дослідженнями Географії. Згадував він це наступним чином: «Місто Александрія славиться своїми навчальними закладами та бібліотеками, які приваблюють вчених з усього світу.» (Географія, книга 17, розділ 1)

Також, Страбон наголошує, що Птолемеї підтримували грецьку культуру, але водночас зберігали єгипетські традиції, що сприяло стабільності в країні. Він описує будівництво храмів у єгипетському стилі, які поєднували грецькі та єгипетські архітектурні традиції (наприклад, храм Хору в Едфу).

У цей список можна додати й носії стародавніх джерел, які були частково й історіографами, а саме - Плутарха. Хоча він не був сучасником еллінізації, його твори містять численні згадки про Єгипет та його культурний і економічний розвиток під владою Птолемеїв. Власне, його дослідження робіт минулого (Старбон, Гекатей, Діодор), натхнули писати «сучасне» його життєвого періоду, а також міркувати над «своїм». Наприклад, у праці «Життя Александрії», він описував стратегічне розташування міста, його морський порт і майбутню роль у світовій економіці. Він зазначає, що Александрія швидко стала найбільшим торговим центром Середземномор'я. А вже у праці «Житті Антонія» Плутарх згадує, що римські правителі контролювали Єгипет через його багаті запаси зерна. Власне, Клеопатра VII використовувала продовольчі ресурси як політичний інструмент у своїх відносинах і з Римом, і з його «верхівкою», вже на особистому рівні. А описував він це наступним чином: «Александр, побачивши, що місце було чудово розташоване, наказав там заснувати велике та людне місто...» (Життя Александра, розділ 15).

У якомусь сенсі, Плутарх натякає, що Птолемеї якісніше за весь Римський уряд централізували управління економікою, регулюючи виробництво, податки та зовнішню торгівлю.

Щодо культурної складової, то Плутарх у праці «Житті Деметрія» він описує роль Александрійської бібліотеки як центру науки і філософії. А з боку ж

Плутарха, деінде, це навіть викликало абсурдність, або ж фантистику, щодо його міркувань: чого варта тільки його праця «Осіріс та Ісіда», де він порівнює Осіріса з Діонісом, намагаючись знайти між ними аналогію. Хоча, десь його роботи набували і не абиякої інформативності для розуміння між народами, щодо їхніх богів. Наприклад: «Єгиптяни вважають Гермеса тим самим, що й Тот; вони кажуть, що він винайшов письмо, астрономію, музику та багато інших мистецтв, необхідних для суспільного життя.»

Фактично, ледь не в усіх працях, Плутарх згадує про те, що Птолемеї розвивали єгипетські міста, будували нові храми і підтримували місцеві культури. Він підкреслює, що політика династії була спрямована на симбіоз грецької та єгипетської культур.

Описуючи Птолемеївську добу не можна не згадати Зенона, сина Агреофона з карійського міста Кавн. Він прибув до Єгипту, як і тисячі інших еллінів, у пошуках долі на нових, для нього, землях. Його життя та, що важливіше, його колосальний архів стали тим дзеркалом, у якому ми сьогодні бачимо не парадний фасад держави Птолемеїв, а складну, живу лабораторію культурного синтезу, що назавжди змінила обличчя цивілізації. Кар'єра Зенона як довіреної особи могутнього діюкета Аполлонія привела його до оазису Файюм, у маєток Філадельфія, де він мимоволі документував народження нового світу, який сам і спостерігав, і у певному сенсі й творив.

Без перебільшення, знахідка архіву Зенона з Кавна стала для історичної науки подією, порівнянною з розшифровкою ієрогліфів. Ця колекція папірусів, що, фактично, представляє собою просту збірку господарських звітів, є унікальним свідченням тих часів. Але, найунікальніше значення архіву полягає у тому, що він руйнує застарілий міф про паралельне існування двох ізольованих світів: грецького, що панував у містах, та єгипетського, замкненого в селах. Документи Зенона малюють зовсім іншу картину — процес культурного взаємопроникнення. Крізь сухі рядки інвентарних списків та ділового листування проступає механіка культурної дифузії. Наприклад, ми бачимо, як грецька еліта, намагаючись облаштувати господарство в оазисі Файюм, змушена була не лише диктувати свої умови, а й адаптуватися до місцевих реалій. Це не була одностороння еллінізація; це був складний діалог, де економічна необхідність ставала каталізатором культурних змін.

Також, архів є незамінним джерелом для дослідження релігійного синкретизму — процесу, що став візитівкою епохи Птолемеїв. У паперах Зенона грецькі боги спокійно сусідять з єгипетськими, а часто й зливаються в єдиних образах. Грецький управитель, дбаючи про врожайність

виноградників, не вагаючись приносить жертви місцевим божествам-покровителям землі, розуміючи, що ігнорування сакральної географії Єгипту може коштувати йому лояльності робітників. Ми бачимо, як прагматизм долає релігійні бар'єри: греки починають шанувати культ Серапіса та Ісиди не лише як державну ідеологію, а як частину свого побуту, тоді як єгиптяни, працюючи в грецьких маєтках, знайомляться з пантеоном олімпійців.

Особливу цінність становить мовний та соціальний аспект документів. Архів фіксує народження нового класу людей — культурних посередників. Ми зустрічаємо єгиптян, які беруть собі грецькі імена, щоб отримати посаду в адміністрації, і греків, які вивчають демотичне письмо для ефективнішого управління. Це свідчить про те, що бар'єр між завойовниками та підкореними був проникним. Економічні відносини, детально описані в архіві, вимагали спільної мови у прямому і переносному сенсі. Єгипетський селянин і грецький чиновник були пов'язані спільним інтересом — іригаційною системою, врожаєм, податками, і ця спільна праця стирала гострі кути ксенофобії, формуючи унікальну елліністичну ідентичність.

Крім того, архів Зенона дає безцінний матеріал для вивчення матеріальної культури та побуту. Через списки імпорту та експорту ми бачимо, як змінювався смак епохи. Греки завозили оливкову олію, вино та вовну, намагаючись відтворити звичний спосіб життя на чужині, але поступово єгипетські тканини, їжа та звички просочувалися в їхній побут. Цей «побутовий еллінізм» є найчеснішим індикатором культурних змін, адже він показує не те, що люди декларували, а те, як вони жили насправді.

Отже, архів Зенона з Кавна є монументом людській адаптивності. Він доводить, що історія Єгипту Птолемеїв — це не історія окупації, а історія інтеграції.

Як не дивно, подібна тема не може досліджуватися без залучання археології. Та варто враховувати, що акцентування археологічних об'єктів, та предметів матимуть хронологічні межі — виключно те, що було у «споживанні» єгиптян Елліністичної доби.

Протягом історії, більшість пам'яток, археологи знаходили біля Нілу, або ж у самому Нілі, адже основний побут єгиптян проходив біля цієї річки, що не було винятком і для Елліністичного періоду. Проте, вважається, що «найсоковитішим» за знахідками, для цього періоду, регіоном Єгипту є північна частина. Воно й не дивно, адже греки завжди намагалися розміщати великі міста неподалік від морів, аніж річок. І однієї з таких «жилок» може слугувати неакрополь «Саккара», що знаходиться на північно-західній

частині. Взагалі, цей регіон славиться пам'ятками ще з часів середнього царства (XXI—XVIII ст. до н. е.), така як піраміда Джосера, що є найстаріша відома піраміда, збудована для вище згаданого фараона. І це перша масштабна кам'яна споруда в історії та прототип для подальших пірамід. Та найдивніше, та найприємніше для археологів те, що багато подібних пам'яток використовувалися єгиптянами навіть через 2000 років. Та, повертаючись до Елліністичного періоду, то великий інформаційний внесок має «Серапеум» Саккари – це підземний комплекс, де ховали священних биків Апіса. Хоча його заснування відноситься до ранішого періоду, використання Серапеуму продовжувалося і в елліністичний час, коли культ Серапіса набув особливої популярності серед греко-єгипетського населення. Окрім цього, багато гробниць входить у комплекси вище згаданого Серапеуму. Вони містять в собі артефакти, що відображають змішання єгипетських та грецьких культурних елементів (наприклад, канапи на честь бога Серапіса). Один з найвідоміших дослідників Саккари – Єгипетський археолог Мустафа Веразі.

Та найвідомішим відкриттям Елліністичного Єгипту є місто Александрія, та його околиці. Археологи стверджують, що місто було збудовано, у першу чергу, як фортифіковане місто, головний «заробіток» якого полягав у рибальстві, домогосподарстві, обороні, та головне морській торгівлі. Залишки міста археологи знаходять по всій північно-західній частині Єгипту, і навіть, частково, під водою. Фактично, греки не «вигадували» щось нове – вони просто вирішили збудувати звичайно Полісне місто, що поєднувало Елліно-Кемметські культурні стилі. Археологи і до сьогодні знаходять як під водою, так і під землею архітектурні фрагменти, включаючи капітелі, бази колон, сфінкси, обеліски та колосальні статуї в грецькому та єгипетському стилях. А дослідження у районі Ком ель-Дікка виявили залишки римських вілл, бань, аудиторій та театру, що відображають міське життя в римському Єгипті, датація яких вже стартує I ст. н. е. Тобто, ми маємо показник, що Александрія жила своє «первісне» життя навіть після Еллінського падіння, інтегруючись паралельно ще й з римською культурою.

Попри усю могутність Александрії, це було не єдиним місто, що було прославлено у ті часи – його конкурентом був Геракліон. Вважається, що він почав будуватися ще з Персами, але вони це робили дещо повільніше, і не деталізованіше. Фактично, греки цей «проєкт» взяли на себе, з чим не прорахувалися. Через нього проходила міжнародна торгівля між Єгиптом, Грецією, Фінікією та іншими державами. Та близько II ст. до н. е., місто було затоплено через землетрус, та підняття рівня води. Та через те, що це місто

описувалася давніми авторами не часто, більшість вчених, аж до 2000 р. думали, що це місто є вигаданим. Під водою було знайдено купу статуй фараонів, та богів. Окрім того, біля бухті Абукір, було виявлено кілька затонулих кораблів, включаючи церемоніальний човен, присвячений Осірісу, а також численні бронзові монети та кераміку, що свідчать про активну морську торгівлю. Та якщо зібрати усі дані, та локалізувати, то можна прийти до висновку, що це місто знаходилося неподалік від Алесандрії.

Серед археологів, які безпосередньо працювали з цими містами, найбільший внесок зробив Франк Годдіо — французький археолог, який здобув світове визнання завдяки сенсаційним відкриттям у західному Середземномор'ї та дельті Нілу, зокрема під час дослідження елліністичних об'єктів Єгипту. Його головний фокус — затонулі міста епохи еллінізму, що пов'язуються з періодом правління Птолемеїв (332–30 рр. до н.е.). Власне, він був один з тих, хто працював з Геракліоном, де Франк виявив: 1) велетенські статуї богів Гапі, Ісіді, Осіріса, 2) плити з грецькими та єгипетськими написами, 3) частини храму Амон-Герека, 4) артефакти, що свідчать про релігійний синкретизм (єгипетсько-елліністичні культури). 5) монети, прикраси, посуд — докази активної торгівлі з греками.

Окрім Годдіо, подібний внесок зробили Гастон Масперо і Жорж Дерє. Ці видатні дослідники суттєво вплинули на вивчення Єгипту, зокрема доби еллінізації. Гастон Масперо, як один із провідних єгиптологів свого часу та директор Генерального управління старожитностей Єгипту, організував численні археологічні розкопки, відкриваючи гробниці, храми та інші пам'ятки, що дозволили краще зрозуміти політичне, релігійне та культурне життя Єгипту періоду Птолемеїв. Він опублікував ряд фундаментальних праць, серед яких «*Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique*» («Стародавня історія народів класичного Сходу»), де висвітлював взаємодію грецької культури та місцевих єгипетських традицій, а також політичну історію елліністичного Єгипту. Масперо також відіграв ключову роль у створенні та систематизації колекцій Єгипетського музею в Каїрі, який став важливим центром збереження та вивчення пам'яток давньоєгипетської цивілізації.

Жорж Дерє, у свою чергу працював у галузі історії та археології Єгипту, приділяючи особливу увагу періоду еллінізації та грецького впливу на культуру і політичну структуру Єгипту. Він проводив детальний аналіз письмових джерел, інскрипцій та матеріальних пам'яток, що дозволяло відтворити картину соціально-політичного життя міст, зокрема Алесандрії, у

добу Птолемеїв. Деро доповнював археологічні відкриття Масперо аналітичними дослідженнями джерел, систематизував відомості про елліністичні установи, навчальні та релігійні заклади, а також економічні та адміністративні практики того часу. Його праці допомогли науковцям краще зрозуміти процеси еллінізації та синтез грецької та єгипетської культур у політичному, релігійному та соціальному вимірах.

Разом внески Масперо та Деро сформували основу сучасного вивчення елліністичного Єгипту, поєднуючи матеріальні відкриття, археологічні дослідження та критичний аналіз джерел, що дозволяє дослідникам сьогодні відтворювати комплексну картину життя Єгипту доби Птолемеїв.

В очевидь, до цього списку можна підключити і Еллінських дослідників сучасності - Калліопі Лімнеос-Папакоста. Це грецька археологиня, відома своїми дослідженнями в Александрії, Єгипет, зокрема пошуками могили Александра Великого. З 2000 року вона очолює Грецький дослідницький інститут Александрійської цивілізації і проводить розкопки в районі Саллялатських садів (Shallalat Gardens), які, за історичними джерелами, були частиною королівського кварталу стародавньої Александрії. Одна з її навідомих відкриттів – статуя Александра Македонського, яку було виявлено під час розкопок у Саллялатських садах. Це відкриття стало значним підтвердженням того, що королівський квартал міг розташовуватися в цьому районі.

1.2 Стан проблеми у сучасній історичній науці.

Період еллінізму, що розпочався після завоювань Александра Македонського, відкрив нову еру культурного, політичного та економічного взаємозв'язку між Грецією та Сходом. Особливо важливими є відносини Греції та Єгипту після 332 р. до н.е., коли Александр Македонський завоював Єгипет. Цей період став основою для синтезу грецьких та єгипетських культурних традицій, який проявлявся у релігії, архітектурі, мистецтві та освіті. Водночас дослідження цих процесів залишаються дискусійними через неоднорідність джерел та різні підходи істориків до оцінки масштабів культурного впливу.

Класична історіографія ХХ століття, представлені праці Е. Берга та Д. Хаммонда, підкреслювала «грекоцентричний» характер еллінізації, акцентуючи увагу на нав'язуванні грецьких культурних норм. Сучасні ж дослідники, як Р. Брук і П. Бонне, розглядають процес як багатозаровий культурний діалог, у якому відбувається взаємне проникнення релігійних уявлень, мистецьких канонів та наукових знань. Приклади цього синтезу

включають виникнення культів, що поєднують грецьких і єгипетських богів, поєднання грецьких архітектурних форм з єгипетськими мотивами, а також розвиток Александрійської бібліотеки як центру наукового обміну.

Сучасні дослідники дискутують про характер еллінізації: чи була вона домінуючою культурою, що витісняла місцеві традиції, чи процесом синкретичного культурного обміну. Відкритим залишається також питання хронологічних меж активної еллінізації та соціальної глибини її впливу. Найбільш перспективним є міждисциплінарний підхід, що інтегрує археологічні, епіграфічні та текстові джерела, дозволяючи досліджувати культурну взаємодію у всіх її вимірах.

Безперечно, окремої уваги заслуговують сучасні українські науковці, які вивчають цю складну, проте надзвичайно важливу тематику. До цього кола можна віднести Віктора Ставнюка — доктора історичних наук, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка та автора навчального посібника «Історія Давньої Греції». У своїх працях він досліджує період еллінізму, зокрема процеси еллінізації та їхній вплив на суспільства Східного Середземномор'я, включаючи Єгипет. Фокус його досліджень охоплює культурні, політичні та соціальні аспекти цієї епохи.

Олена Джеджора, дослідниця з Львівської Богословської Академії та авторка підручника «Історія європейської цивілізації», у своїх роботах аналізує взаємини грецької та єгипетської культур в контексті еллінізму, приділяючи особливу увагу релігійним та культурним обмінам між цими цивілізаціями. Андрій Зелінський зосереджується на адміністративних та культурних процесах у Птоlemeївському Єгипті, досліджуючи взаємодію грецької та єгипетської культур у цей період.

Хоча не спеціалізуються виключно на цій темі, варто відзначити й Андрія Мірошниченка та Аліну Ісхакову, авторів навчального посібника «Історія стародавнього світу. Схід, Греція, Рим», виданого Харківським національним педагогічним університетом. У своїй роботі вони охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних з еллінізмом, зокрема процеси еллінізації в Єгипті та їхній вплив на місцеву культуру.

Завдяки цим дослідникам розкривається сутність еллінізації та культурної взаємодії між Грецією та Єгиптом, а також демонструється внесок української історіографії у вивчення цього важливого історичного процесу.

Таким чином, сучасна історична наука визнає еллінізаційну складову культурної співпраці між Грецією та Єгиптом як складний багатовимірний

процес, що включав синкретизм релігій, мистецтва та науки, і відходить від простого «грекоцентричного» погляду, підкреслюючи взаємний характер культурного обміну.

Розділ №2: Торгівля побутовими предметами культури між країнами.

Варто почати огляд культурної складової саме з археологічних знахідок. Як було зазначено вище описаними авторами, коли Александр Македонський у 332 році до н.е. перетнув кордони Єгипту, він приніс із собою не лише меч і амбіції, а й цілий світ еллінської філософії, архітектури і... **керамічні вироби**. Це був не просто побутовий посуд, а чистої води «матерія» культурного синтезу, адже вони ставали відбитком союзу між фараонським спадком і еллінською естетикою. Без перебільшення, дотики до глини можна порівняти з дотиками двох цивілізацій. Змішування греко-єгипетських традицій у цей час деінде призвело до створення унікальних стилів, що поєднували елементи класичних грецьких та місцевої єгипетських видів кераміки. У буквальному сенсі, археологічні знахідки цієї епохи дозволяють краще заглибитися в повсякденне життя єгиптян, їхні звичаї, а також у соціальну і економічну структуру.

У дельти Нілу, і взагалі всього узбережжя південного середземномор'я, археологи знаходять тонкі фрагменти чорнолакової кераміки. Знахідки цієї кераміки в Александрії, Навкратісі, Мемфісі та навіть у глибинах Фаюма свідчать про більше, ніж просто торгівлю — вони розповідають про стиль життя. Колись ці керамічні залишки, що були одного разу якоюсь посудиною, прикрашали столи елліністичних, за етикетом, банкетів. Наразі їхні залишки є дорогоцінним джерелом інформації того періоду. Археологічні дослідження цих знахідок проводилися різними експедиціями та науковцями, починаючи з середини ХІХст. Зокрема, університет Мічигану у 1930-х роках здійснював розкопки в Сокнопайоус Несос, де було знайдено численні артефакти, включаючи керамічні посудини, а з 2004 року університет Саленто продовжує розкопки у цьому ж місці, виявляючи нові дані про взаємодію грецької та єгипетської культур. Крім того, численні розкопки по всьому Єгипту проводилися за участю Єгипетського управління старожитностей, що дозволило зібрати матеріальну базу для дослідження культурних зв'язків між Грецією та Єгиптом.

Варто розпочати огляд керамічного посуду. А саме з кіліксів, які являли собою чашу на низькому широкому підставці з двома горизонтальними ручками. Їхня форма була запозичена з грецької культури, де кілікси були

популярними під час святкувань і ритуалів. Виготовлені з глини кілікси, зазвичай, мали чорну або темно-червону поверхню, що свідчить про використання певних видів випалювання. Їхній декор був іноді простим, але в більшості випадків він мав геометричні візерунки або навіть міфологічні сцени. Одним із ключових аспектів кліксів, які свідчать про культурні зв'язки, є їхній декор: на відміну від традиційних єгипетських посудин, які мали більш строго геометричні або символічні мотиви, кілікси часто містили елементи, властиві грецькому мистецтву, такі як зображення богів, героїв, а також сцени з повсякденного життя. Ці елементи мали значний вплив на єгипетську керамічну продукцію, демонструючи обмін ідеями між культурами.

«The Excavations at Naukratis» - серія публікацій археологічних звітів, яка під час своїх досліджень у одноіменній долині Нукратісі виявила чималу кількість залишків кіліксів. Британський археолог Арчібальд Дейвіс, досліджував керамічних артефактів з грецьких торгових поселень, таких як Нукратісі, що є дуже важливими для розуміння взаємодії між греками та єгиптянами в період Птолемеїв джерелом. Дейвіс ретельно аналізував не тільки стиль кераміки, але й її функцію, що дозволило йому зробити висновки про соціальну і культурну роль таких предметів, як кілікси. Зокрема, він звертав увагу на те, як грецький стиль впливав на місцеве виробництво в Єгипті, зокрема в контексті ритуальних і побутових практик. Клікси в його трактуванні є символом культурної синергії: хоча вони зберігають грецьку форму та декор, вони водночас адаптуються до єгипетських умов використання.

Також, серед знахідок право на особливе місце займають мегарські чаші — посудини з вище згаданої, тонкої глини, прикрашені вишуканими рельєфами, де можна побачити сцени з міфів, образи героїв, орнаментованих виноградних лоз і богів, що колись жили лише в уяві еллінів. Їх знаходили в Александрії, Ком-ель-Діка, а також у святинях Канопи. Ці чаші мали ритуальне та естетичне призначення. Вони несли у собі ідею не просто застілля, а культурного акту — обрядового моменту єднання з предками, з традицією, зі стилем життя, який привезли переселенці з Родосу, Афін і Мілета. Єгиптяни, своєю чергою, почали імітувати цей стиль у місцевих майстернях з глини.

Та найбільш «єгипетською» серед усього розмаїття грецьких форм кераміки безперечно стала лагіноси — витончений, стрункий глечик для вина, олії або ритуальних напоїв, що набув особливої популярності в період Птолемеїв. Він вирізнявся не лише формою, а й глибоким символічним змістом. Саме

лагінос став своєрідною емблемою офіційного свята — Лагінеї, що його започаткували при дворі Птолемеїв як своєрідне поєднання політичної легітимації та релігійного екстазу. У ці дні, коли вино лилось рікою, прославляючи богів і правлячих монархів, лагінос перетворювався на сакральний посуд — посередника між світом людей і безсмертних. Його корпус часто прикрашали зображеннями, які самі були своєрідним текстом — композиціями грецьких богів, як Діоніса чи Афіни, поряд з єгипетськими — Осірісом або Хнумом. На деяких з них — що особливо дивовижно — збереглися ієрогліфічні або демотичні написи поряд із грецькими, неначе сама глина намагалася стати поліглотом у світі політичного й культурного симбіозу. У цьому — яскравий приклад переплетення двох мов, двох пантеонів, двох священних світів, які вже не конкурували, а гармонійно співіснували.

Археологи знаходили лагіноси не лише у Александрії, а й у більш «периферійних», на перший погляд, але не менш важливих місцях — Гермополісі, Середньому Єгипті, Фаюмі, а також у сільських святилищах. Уявіть собі: у храмі серед фаюмських оаз, під розпеченим сонцем, на вітарі лежав той самий глечик, що використовувався і в Александрійському музеї або у палацових симпосіях. Його форма була знайома і жерцям з Мемфісу, та й філософам з Родосу, які прибували до Єгипту в пошуках мудрості та просвітлення. Отже, лагінос став не просто утилітарною посудиною, а свідком і носієм міжкультурної комунікації.

Найкращим прикладом є лагінос, що був знайдений Віл'ямом Піті у 1884р. біля неакрополя Навкратіс. Він шукав не величні храми фараонів, і там, серед уламків кераміки та залишків ремісничих майстерень. Його команда знайшла не один, а безліч яскравих фаянсових артефактів. Серед них були й унікальні посудини у вигляді кумедного та грізного божества — бога Беса. Посудина-оберіг у вигляді Беса не була унікальним скарбом, а скоріше популярним товаром, що свідчило про глибоке поєднання єгипетських вірувань та грецьких ремісничих традицій. Свої висновки, разом із детальним описом посудин з Навкратіса, він опублікував у своїй фундаментальній праці «*Naukratis, Part I, 1884-5*», виданій у 1886 році. Саме на сторінках цього звіту скромна фаянсова посудина з богом Бесом була вперше представлена світові не просто як старовинна річ, а як ключ до розуміння синкретичної душі елліністичного Єгипту.

Ну як можна було б промовчати про найрозповсюдженіший вид керамічних виробів – амфор. Їх виготовлені в Єгипті, часто мали характерні риси грецької

гончарної традиції, такі як дві ручки та звужене дно. Однак їх декор включав єгипетські символи: зображення богів, таких як скарабеї, Уаджети та Осіріс, а також релігійні мотиви, що підкреслювали єгипетське походження виробів. Ці амфори використовувалися для зберігання та транспортування рідин, таких як олія, вино та вода, що було важливо для релігійних обрядів та повсякденного життя. Поєднання грецької форми амфор з єгипетськими декоративними елементами відображає глибокий культурний обмін між греками та єгиптянами в період Птолемеїв. Це свідчить про прагнення інтегрувати грецькі форми з єгипетським змістом, що підкреслює релігійні та культурні зв'язки між двома цивілізаціями.

Одним із видатних дослідників, який вивчав грецькі амфори з єгипетськими візерунками, є археолог Рейчел Карві. У своїй роботі «Stamp Impressions on Egyptian Amphorae of the Hellenistic Period (332–30 bce)» вона аналізує відбитки печаток на амфорах, що дозволяє відстежити їх виробництво, споживання та розповсюдження в період Птолемеїв. Ці дослідження допомагають краще зрозуміти економічні та культурні процеси того часу.

Варто також згадати й про канфарі — один з типів грецької чаші (тотожній до кубка) з двома високими ручками, що піднімалися вище вінця, та широкою глибокою чашею на ніжці. Такий посуд асоціюється передусім із культовими практиками, зокрема з ритуалами вшанування бога виновиробництва та родючості — Діоніса. Як свідчить археологія, та тексти давньогрецького історика Фукідіда, класичній Греції канфарі використовувалися для пиття вина, але водночас вони виконували сакральну функцію: символізували життєву силу, оновлення та зв'язок між людьми й богами. Упродовж IV–III ст. до н. е. форма канфарі стала дуже популярною, і цей тип посуду поширився в різних регіонах елліністичного світу — від материкової та острівної Греції, до Західної Азії, та, звісно ж, Єгипту.

Як не дивно, знахідки канфарі з Єгипту датуються переважно IV–I ст. до н. е., тобто часом від початку македонського завоювання до римського підкорення. Вони виготовлені з тонкої червоної або сірої глини, покритої чорним або червоно-глянцевим лаком, подібним до афінської чорнолакової кераміки. Деякі зразки мають декоративні орнаменти — пальмети, меандри, стилізовані листки аканту або сценки з міфології. Часто знайдено і місцеві імітації, де форма залишалася грецькою, але технологія та декор мали єгипетські риси. Це свідчить, що канфарі не лише імпортувалися з Греції, а й виготовлялися на місці — у майстернях, які працювали на потреби грецької

громади та єгипетської знаті, що прийняли нові, один для одного, культурно-освітні стандарти.

У статті «Cave 169 at Marisa: The Imported Ptolemaic Red Ware» (2019) ізраїльська дослідниця Ренате Розенталь-Хегінботтом аналізує кераміку, що була знайдена у підземному комплексі №169 в Марісі — одному з важливих центрів грецько-семітської культури елліністичного часу. Авторка досліджує червоно-полив'яну кераміку, відому як Ptolemaic Red Ware (Птоlemeївська червона кераміка), або Ptolemaic-Roman Red Slipped Nile Silt Ware, що походить із Єгипту часів Птоlemeїв. Ця кераміка вважається дуже універсальною, адже з її видів виготовляли як самі канафрі і їхні різновиди, а також інші види посудин, тотожними за формою та використанням.

Цей тип посуду виготовлявся з нільської глини й мав характерне червоне покриття, яке наслідувало грецькі технології лакування. У статті підкреслюється, що знайдена в Марісі кераміка є імпортованою, отже, вона потрапила сюди через торговельні або культурні зв'язки з Єгиптом. Це підтверджує активний обмін між регіонами елліністичного Східного Середземномор'я.

Окрім цього, мали велику популярність ойханої - невеликі керамічні посудини, що мали вузьке горло та невеликий об'єм, що робило їх зручними для зберігання рідких або порошкоподібних речовин, таких як ароматичні олії, косметичні засоби й тощо. Їхній декор часто включав геометричні візерунки або стилізовані зображення, що свідчить про поєднання місцевих єгипетських традицій з елементами грецького мистецтва. Їх виготовлялися з нільської глини, що була основним матеріалом для кераміки в Єгипті. Їх форма та розміри варіювалися, але зазвичай вони мали вузьке горло та невеликий об'єм, що робило їх зручними для зберігання малих кількостей речовин. Декор на ойханої часто включав геометричні візерунки або стилізовані зображення, що свідчить про поєднання місцевих традицій з елементами грецького мистецтва, характерного для періоду Птоlemeїв.

Знахідки ойханої в археологічних розкопках, таких як у гробницях або святилищах, свідчать про їх використання в релігійних або ритуальних контекстах. Це також вказує на те, що грецькі та єгипетські культурні практики перепліталися, і предмети, які мали значення в одній культурі, могли бути адаптовані або інтегровані в іншу. Але найбільш поширеними центрами, де виявлено ойханої, були прибережні міста з активною грецькою присутністю. Серед них особливо виділяються Александрія, столиця Птоlemeїв, де численні знайдені посудини використовувалися як у житлових, так і в

ритуальних комплексах. У давньому грецькому торговому поселенні Naukratis, розташованому в дельті Нілу, ойханої свідчать про активне змішання грецьких та єгипетських культурних практик. Менш великі порти дельти, такі як Розетта та Пелусій, також залишили матеріальні свідчення грецького впливу через кераміку, а релігійний центр Сокнопайоус Несос у Фаюмській оазі дав численні артефакти, що поєднували грецькі та єгипетські ритуальні традиції. У місті Атрибіс знайдено фігурки та інші керамічні предмети, які свідчать про проникнення грецьких стилів у місцеву культуру.

Окрім керамічних зашиків побутового посуду Александрійський **рельєфний посуд** є специфічною категорією кераміки, що виникла та набула поширення в елліністичному Єгипті. Ця продукція виконувала переважно не утилітарні, а демонстративні та статусні функції, ставши матеріальним втіленням культурного синкретизму, що поєднував грецькі та єгипетські художні традиції.

Цей посуд не призначався для щоденного використання. Його основна функція була репрезентативною: він слугував окрасою під час симпосіїв та свідчив про високий соціальний статус і культурну обізнаність власника. Рельєфні сцени на стінках посудин слугували предметом розгляду та обговорення. Гості заможного будинку могли ідентифікувати зображені сюжети, що часто включали грецькі міфи, алегоричні постаті або натяки на політичну ідеологію династії Птолемеїв. Таким чином, цей посуд виконував роль соціального маркера, підкреслюючи престиж власника.

Технологія виготовлення Александрійського рельєфного посуду базувалася на використанні двочастинних прес-форм (матриць). Цей метод дозволяв створювати складні, тонкі та чіткі рельєфні композиції. Процес вимагав високого рівня майстерності; після виймання з форми дрібні деталі часто доопрацьовувалися вручну для надання зображенню більшої виразності. Вироби обпалювали у спеціальних печах з ретельним контролем температури та доступу кисню, що забезпечувало характерні кольори поверхні — зазвичай яскраво-червоні, насичено-рожеві або теплі коричнево-руді відтінки. Декоративні мотиви демонструють яскраво виражений культурний синкретизм. Поряд із традиційними грецькими сюжетами (наприклад, сценами з «Іліади» чи «Одіссеї») присутні зображення єгипетських божеств, таких як Ісіда чи Хатхор. Грецькі декоративні елементи (вінки з лавру, виноградні лози) поєднувалися з єгипетськими сакральними символами (око уаджет, фігури Хору). На стінках посудин часто

відтворювалися мініатюрні панорами, що деталізовано зображували театральні вистави або святкові процесії, які проходили в Александрії.

На основі археологічних джерел виділяється кілька найбільш поширених типів посуду: 1) Чаші. Це одна з найчисельніших категорій, що часто прикрашалася багатофігурними міфологічними сценами. Домінують сюжети, пов'язані з культом Діоніса: сам бог в оточенні еротів та сатирів, сцени симпосіїв або театралізовані процесії. Ці чаші відігравали помітну роль у застільних ритуалах, поєднуючи естетичну, релігійну та статусну функції. 2) Кіліки та миски. Характерною рисою цього посуду є наявність центральних рельєфних медальйонів із зображеннями богів, міфологічних сцен або портретами монархів. Бортики, як правило, декорувалися орнаментальними фризами з рослинними мотивами (виноградні лози, пальмові гілки) чи зображеннями міфічних тварин. 3) Мініатюрні посудини. Окрему категорію складають невеликі посудини (наприклад, арибалоподібні форми), що, ймовірно, використовувалися для зберігання ароматичних олій та парфумів або мали вотивне (присвячувальне) призначення. Їх часто прикрашали портрети представників династії Птолемеїв або зображення популярних божеств — грецьких (Афродіта, Гермес) та синкретичних (Ісіда у її різноманітних іпостасях).

Географія археологічних знахідок підтверджує, що Александрія була основним центром виробництва цього посуду. Найбільші скупчення кераміки виявлені під час розкопок у кварталах Брухіум (район царського палацу, Мусейону та бібліотеки) та Нікополь. Важливо, що вироби знаходять не лише у громадських чи сакральних комплексах, а й у контексті заможних житлових будинків та банкетних залів (андронів), що свідчить про їхню інтеграцію у престижний міський побут. Вторинні осередки (наприклад, Гермополіс, Фаюм, Мемфіс) демонструють поширення цієї кераміки по Єгипту. Тут часто фіксуються вироби, що є копіями або імітаціями столичних зразків, подекуди з помітно грубішим виконанням деталей та спрощеним рельєфом. Це вказує на наявність локальних майстерень, що намагалися відтворити модну столичну продукцію. Особливий контекст фіксується у регіоні Танагри (Верхній Єгипет), де рельєфний посуд часто є частиною поховального інвентарю. Це вказує на його ритуальну функцію як приношення, пов'язаного із загробними культами та уявленнями про потойбічне існування.

Отже, Александрійський рельєфний посуд є виразним археологічним маркером елліністичного Єгипту. Він слугує джерелом для вивчення не лише

технологічного рівня гончарства, але й соціальної стратифікації, політичної ідеології Птолемеїв та процесів культурного синтезу.

Й щодо посуду, варто зазначити, що в Александрії, археологи постійно натрапляють на ці предмети не лише в житлових комплексах, а й у поховальних місцях. У мавзолеях, некрополях, склепах — серед амфор, світильників і статуєток — канфарі були розміщені як поховальні дари. Це вказує на те, що навіть у смерті елліни й єгиптяни ділили подібні уявлення про вічність, про необхідність принести із собою у потойбіччя щось близьке, знайоме, щось, чим ділилися за життя — їжу, вино, символи родинного вогнища.

Підсумовуючи цей огляд на керамічний посуд, можна сказати, що усі ці глечики, миски, келихи та чаші є артефактами часу, що є свідками культурного обійму. У простій чорнолаковій кіліксі — відлуння трапези між друзями десь між Афінами й Александрією. У лагіносі — урочиста хода свят Птолемеїв і відгомін священнодійств у храмах Ісиди. А в рельєфах мегарських чаш — міфи, які колись жили в уяві Еллади, а тепер промовляють двома мовами — на двох берегах Середземного моря.

Не менш важливим джерелом, особливо з огляду на історію інженерії, можуть слугувати **керамічні лампи**, які датуються археологами добою Еллінізації. І це можна аргументувати тим, що приходу греків єгипетська традиція виробництва ламп була вкрай консервативною. Домінувала так звана «лампа-блюдце» — проста відкрита ємність, часто зроблена вручну, з ледь загнутим краєм для ґнота. Її дизайн не змінювався століттями, а декоративні елементи були практично відсутні.

На противагу цьому, класична та ранньоелліністична Греція вже мала розвинену технологію. Грецькі лампи були закритими, виготовленими на гончарному крузі. Вони мали чітко визначений корпус, окремий носик (або кілька носиків) для ґнота та центральний отвір для затоки олії. Ця конструкція була технологічно досконалішою: вона економила олію, давала стабільніше полум'я і була безпечнішою у використанні. Ранні грецькі лампи вже несли декор, наприклад, покриття чорним лаком.

З приходом грецьких поселенців — солдатів, торговців, адміністраторів, виник попит на звичні їм побутові предмети. Місцеві єгипетські майстерні, зокрема у нових центрах, як-от Александрія, а також у Файюмській оазі, швидко відреагували на цей попит. Вони почали імітувати та засвоювати грецьку технологію. Це «з'єднання» почалося з форми. Єгипетські гончарі почали масово виробляти лампи закритого, колесового типу, оскільки їхня

перевага була очевидною. Ранні птоlemeївські лампи, знайдені в Єгипті, часто є прямими копіями аттичних чи малоазійських зразків. Це був перший етап інтеграції — прямий технологічний трансфер.

Польські археологи, зокрема з Польського центру середземноморської археології (PCMA) Варшавського університету, відіграють ключову роль у дослідженні керамічних ламп Птоlemeївської доби. Їхній підхід дещо відрізняється від музейних каталогізаторів. Головна сила польських дослідників полягає в аналізі ламп безпосередньо з археологічного контексту власних розкопок. Ключовою фігурою тут є Йоланта Млиначик. Вона є одним із провідних фахівців з елліністичної кераміки Єгипту, працюючи на таких знакових об'єктах, як Александрія (Ком-ель-Дікка) та Телль-Атріб у Дельті Нілу. Її праці детально аналізують лампи як частину керамічних комплексів. Це дозволяє їй точно датувати шари та простежити, як імпортовані грецькі моделі ламп (наприклад, з Афін чи Родосу) поступово замінювалися чи доповнювалися лампами місцевого, єгипетського виробництва, що копіювали ці форми.

Інші дослідниці, як-от Александра Павліковська-Гвезда, також зробили внесок у вивчення кераміки, зокрема з Верхнього Єгипту (район Фів).

Та найцікавіший етап «з'єднання» починається, коли місцеві майстри не просто копіюють, а починають адаптувати грецькі форми, наповнюючи їх власним, єгипетським змістом. Елліністична інновація — виготовлення ламп у формах (mould-made) — стала каталізатором цього процесу. Вона дозволила масово тиражувати складні рельєфні зображення на «диску» (верхній площині) лампи. Саме тут відбувся справжній культурний синтез: 1) Лампи прикрашалися популярними елліністичними сюжетами: Ерос, що грає на лірі, театральні маски, голови сатирів, дельфіни, роги достатку та виноградні лози (атрибути Діоніса). 2) На лампах абсолютно елліністичної форми раптово з'являються суто єгипетські символи. Найпоказовішим прикладом є жаба. Для грека жаба не несла значного релігійного навантаження, але для єгиптянина це був потужний символ родючості, відродження та богині Хекет. Поява жаби на грецькій за формою лампі свідчить, що виріб створювався для ринку, де обидві культурні групи співіснували. 3) Лампи стали ідеальним носієм для поширення нових, гібридних культів, що підтримувалися Птоlemeями. На дисках часто з'являються зображення Серапіса з його характерним модіусом (хлібною мірою) на голові, Ісіди в її еллінізованій іпостасі (наприклад, Ісіда-Тіхе або Ісіда-Фортуна), та Гарпократа (Горадитини) з пальцем біля рота.

Отже, еволюція керамічної лампи в Птолемеївському Єгипті демонструє, що «з'єднання» не було одностороннім поглинанням. Це був двонапрямний процес: Греція надала технологію та форму (закрита лампа, виготовлена на крузі, а згодом — у формі), тоді як Єгипет наповнив цю форму місцевим сенсом та іконографією (жаби, місцеві боги). У результаті народився новий, гібридний продукт — греко-єгипетська лампа, яка освітлювала домівки як греків, що почали шанувати Ісіду, так і єгиптян, що прийняли більш ефективну технологію та новий образ Серапіса. Таким чином, цей скромний побутовий предмет слугував не лише джерелом світла, але й щоденним нагадуванням про успішний культурний синтез.

Теракотові статуетки елліністичного часу, знайдені на території Єгипту, становлять одну з найінформаційніших джерел матеріальної культури. Ці вироби з обпаленої глини фіксують глибоку інтеграцію грецьких художніх традицій у місцеве середовище та свідчать про формування нового, змішаного культурного простору, де еллінські та єгипетські мотиви співіснували й взаємодіяли. За своїм соціальним значенням теракотові статуетки були справді демократичним мистецтвом. Вони масово побутували у побуті простих мешканців, виступали елементом домашнього культу, прикрасою житла або навіть дитячою іграшкою. Відсутність дорогих матеріалів робила їх доступними для більшості населення, а багатство сюжетів дозволяло кожному обирати образ за особистими чи релігійними уподобаннями.

Теракотові статуетки в Єгипті виготовлялися здебільшого литтям у формах, що дозволяло швидке й масове виробництво. Завдяки цьому такі вироби були доступними не лише для заможних верств, але й для ширших прошарків міського населення. Їх знаходять у житлових кварталах, гробницях, святилищах і навіть у виробничих зонах, що свідчить про різноманітність функцій — від культових і апотропейних до декоративних. За тематикою ці статуетки охоплюють надзвичайно широкий спектр сюжетів: зображення богів і героїв грецького пантеону (Афіни, Діоніса, Гермеса й тощо), алегоричні постаті, жіночі та дитячі фігурки, тварини, а також сцени з повсякденного життя. Та водночас у цей же період (а іноді ще й, буквально, біля них) із ними трапляються зразки, у яких елліністичні типи поєднуються з рисами єгипетських божеств — наприклад, Ісіди, Гора й тощо.

Варто зазначити, що виготовлені, переважно у формах, фігурки відзначалися високим рівнем стандартизації, що дозволяло виробляти їх масово. Гончарі та майстри використовували місцеву єгипетську глину, проте форми,

композиції й техніки декорування наслідували грецькі зразки, зокрема аттичну та малоазійську школи. Поверхні статуеток часто покривали білою ангобою та розфарбовували яскравими пігментами — червоним, синім, зеленим чи золотавим. Більшість таких предметів виготовлялася у містах, де грецький елемент був особливо сильним: у Наукратісі, Александрії, Птолемаїді, Арсиної та інших центрах дельти Нілу.

Окрему категорію становлять театральні статуетки, що відтворювали типажі нової аттичної комедії. Ці мініатюри свідчать про популярність театру як елемента елліністичної культури навіть далеко за межами материкової Греції. Інші фігурки відображають релігійні ритуали та містерії, зокрема діонісійські процесії, сцени з сатиром чи менадою, які уособлювали єднання природи та божественного начала.

Важливою особливістю є те, що поряд із грецькими сюжетами активно розвивається локальний єгипетський компонент. Майстри включали до свого репертуару постаті традиційних богів — Ісіди з Гором, Беса, Анубіса, які нерідко зображалися у грецькій манері — з реалістичними рисами обличчя, рухомою позою, натуралістичною драпіровкою одягу. Така подвійність стилю стала відображенням культурного компромісу: елліністичний Єгипет не відмовився від власної релігійної спадщини, але водночас уписав її у нову художню мову.

Археологічні знахідки з Наукратіса, Танісу, Фаюму, Александрії та Мемфіса демонструють широке поширення цієї продукції упродовж усієї династії Птолемеїв. Збережені зразки нині становлять один із найважливіших корпусів матеріальних свідчень про елліністичну присутність у Єгипті, про обмін символами, естетикою та духовними смислами між двома цивілізаціями.

Одни з найкращих, та, відносно, якісно досліджених прикладів є теракотова фігурка жіночої постаті, яку інтерпретують як зображення **Афродіти** або близького любовно-материнського образу (іноді ототожнюють з Ісіда-Афродітою). Фігурка походить із Наукратіса — грецького торгово-релігійного поселення у Дельті Нілу, яке було важливим хабом грецької колонізації й зберігало активні культурні зв'язки із Грецією протягом архаїчного та елліністичного періодів. Багато теракот із Наукратіса були знайдені у межах святилища Афродіти (Hellenion / temenos) під час розкопок кінця XIX ст. (сезони під керівництвом Ернеста Гарднера і Фліндерса Петрі) і надалі перерозподілені між музеями (через Egypt Exploration Fund / EES). Частина матеріалу з Наукратіса була ретельно переосмислена в межах сучасного

проекту Британського музею «Naukratis Project». Вона була виготовлена методом відливання у керамічній формі, має тонкий білий покрив у збережених ділянках; глина — світло-червоного/помаранчевого кольору з сірою серцевиною та домішками кварцу й слюди, що характерно для елліністичних теракот східногрецького походження. Стиль — елегантна, дещо ідеалізована жіноча постать в позі, яка нагадує «Aphrodite Anadyomene» або танагрські типи.

Матеріал з Наукратиса був зібраний під час серії розкопок фіналу XIX — початку XX століття. Хоча окремі предмети мають різні «маршрути» надходження до Британського музею, значна частина теракот з теменосу Афродіти походить із сезонів розкопок 1884–1886 рр. (Петрі Гардер та місії, пов'язані з Egypt Exploration Fund). Реєстраційні записи британського зібрання та наукові розвідки вказують, що багато дрібних фігурок, відправлених до музеїв у 1880–1911 роках, були витягнуті саме під час тих експедицій. Сучасні огляди й каталоги (наприклад Naukratis Project) реконструюють ці контексти й підтверджують знахідки у межах святилища. Керамічні аналізи й стилістичні паралелі дозволяють датувати фігурку приблизно IV–III століттям до н.е. (класично-елліністичний або ж ранньоптолемеївський період). Хоча деякі екземпляри мають східногрецьке походження, інші — виготовлені місцевими майстернями в дельті під впливом грецьких зразків. Тобто виявляється дві можливості: 1) імпортована грецька теракота; 2) місцеве відтворення грецьких типів у єгипетських майстернях — обидві опції підтверджені археологією та петрографією кераміки.

Другим яскравим прикладом може слугувати залишки фігурки **Діоніса**, що була, як і більшість, знайдена у дельті Нілу. Вважається, що цей бог був один з найпопулярніших не просто у Єгипті, а одразу в місцевих єгиптян.

Залишків фігурок Діоніса було знайдено чимало, але найдослідженіші варіанти це, так званий «Молодий Діоніс», та «Сатир, що несе Діоніса». Перший був знайдений британськими археологами наприкінці 1890р. під час експедиції «Naukratis Project». Було знайдено залишок обличчя Діоніса, який колись був частиною статуетки, орієнтовно, у метр в довжину. Це був чітко виокремлений образ юного бога із вінком і волоссям у хвилях, що стилістично було типовий для елліністичних представлень Діоніса (як юнака-заступника культу вина і театру). Ймовірно, це був вотив/домашній культовий образ або декоративний елемент в релігійному або побутовому інтер'єрі. У птолемеївському Дельті Діоніс був популярним серед греків-колоністів і

частково інтегрувався в місцеві культури (іноді ототожнювався зі снабжувальними/родючими мотивами).

Другий у свою ж чергу більш детальний прообраз Діоніса. Його було знайдено на початку ХХст., у Наукратісі у 1888р. Експедиція Egypt Exploration під очолення Ернеста Гардера знайшла великий масив дрібних теракот, які надійшли до Британського музею. Відтворення контексту для кожного окремого предмета часто відбувається через каталожні описи і дослідження. Та серед знахідок були залишки фігурки, яка наче відображає сцену «сатир + дитина-Діоніс», яка була одна з типових «домашніх» діонісичних сценок, що ідеологічно відсилає до культури родючості, вина, театральних практик і фольклорних уявлень про супровід бога сатиром. У елліністичному середовищі вона часто мала легкий ігровий або апотропейний характер. Також, як і інші теракотові фігурки, цей ансамбль міг бути вотивом (підношенням у храмі чи святилищі) або ж декоративним предметом у приватному домі багатших мешканців або в простішому хатньому контексті — у будь-якому разі доступ до таких зображень був відносно широким.

Та окрім загального божества з пантеонів, були знайдені статуетка, значення яких було геть не зрозуміле довгий час ученим. Та уся причина полягала у зміні богів під русло грецького мистецтва. Елліни не були б еллінами, якби не перегорнули єгипетських богів під свою стилістику, доведення чому були неодноразово знайдені археологами.

Одним з прикладів може слугувати теракотова **статуетка Гора** з Александрії. Цей об'єкт являє собою малу теракотову фігурку хлопчика, що стоїть із пальцем, піднесеним до рота — характерний жест, за яким елліни впізнавали єгипетського бога-дитину Гора, відомого в грецькому світі як Гарпократ. Статуетка заввишки близько 14 см., була виготовлена з дрібнозернистої червоно-коричневої глини, обпаленої при високій температурі. Поверхня зберегла сліди білого ангобу і залишки блакитного та червонуватого фарбування. Обличчя бога овальне, м'яко змодельоване, волосся завите в короткі кучері — типово елліністичні риси. Фігура стоїть у контрапості, злегка відхиливши тулуб і голову, що також свідчить про вплив грецької пластики. На плечі видно залишки драпірування — гіматій, який прикриває ліву частину тіла. Бог стоїть босоніж, його ліва рука опущена, права піднята до рота. Цей жест має сакральне значення: він символізує дитячість і мовчання, тобто «таємне знання», яким опікувався Гарпократ.

У традиційному єгипетському контексті Гор-дитя був сином Ісіді та Осіріса, уособленням відродження і перемоги життя над смертю. Але ж для греків

цей образ набув нового сенсу: Гарпократ став богом тиші, таємного знання і дитячої чистоти. У текстах Плутарха («Про Ісіду та Осіріса») згадується, що Гарпократ народився передчасно й тому «мовчазний», тобто носій таємних знань, прихованих від неосвічених. Таким чином, у грецько-єгипетському світі він символізував гармонію двох культур — єгипетської мудрості й елліністичного раціоналізму.

Хоча точний контекст знахідки невідомий, oprіч датування (1908р.), аналогічні статуетки знайдено під час офіційних розкопок у районах Ком ель-Дікка та Нікополь, що підтверджує їх александрійське походження. Археологи пов'язують такі вироби з домашніми культами, адже більшість знайдених екземплярів має сліди побутового використання — дрібні сколи, потертості, обпалення. Деякі навіть містили залишки ароматичних речовин або воску — ймовірно, їх встановлювали біля лампад як амулети-захисники.

Але це був не єдиний приклад: була знайдена статуетка **Гермеса-Тота**, датована близько 200 р. до н.е. і нині збережена в колекції Метрополітен-музею. Ця невелика фігурка, виготовлена з теракоти, уособлює глибокі культурні процеси, що відбувалися у Єгипті після завоювань Александра Македонського, коли стародавня традиція поступово перепліталася з грецькою філософією, мистецтвом і побутом. Статуетка зображує чоловічу постать молодого віку з атлетично сформованим тілом, типовим для грецької пластики. Поза динамічна, обличчя спокійне, з м'яко окресленими рисами — риси, властиві елліністичній скульптурі. У руці фігура тримає жезл-кадуцей — атрибут бога Гермеса, тоді як на голові зображено корону з сонячним диском і пір'ям, яка безпосередньо пов'язується з іконографією єгипетського Тота, бога мудрості, письма і часу. Таким чином, майстер свідомо поєднав два пантеони в одному образі, створивши унікальну фігуру, що поєднує грецьку тілесність і єгипетську сакральність.

Поєднання образів Гермеса і Тота не було випадковим. Обидва божества у своїх культурах виконували подібні функції: Тот — писар богів, винахідник письма, хранитель знань і часу; Гермес — вісник, тлумач, покровитель мови, навчання і розуму. Саме в добу Птолемеїв це співвідношення призвело до створення нового синкретичного образу — Гермеса Трисмегіста, «Тричі Великого», який згодом стане центральною постаттю герметичної філософії. Таким чином, подібні теракотові фігурки можна розглядати не лише як предмет культу, але і як матеріальний вияв зародження герметичної традиції, у якій знання й божественне слово поєднувалися в єдину силу. Можна сказати, що для греко-єгипетського населення, особливо для писарів,

учителів, астрономів чи жерців, фігура Гермеса-Тота була символом професійного покровителя. Вона втілювала не лише божественну мудрість, а й силу логосу — слова, яке поєднує земне й небесне. Її ставили на вівтарях, у нішах домівок або клали до гробниць, щоб Тот-Гермес супроводжував душу в потойбіччя як посередник між світом людей і богів.

Артефакт, за стилістичними й матеріальними ознаками, походить із майстерень Гермополя (давньоєгипетського Шмуна, сучасного Ель-Ашмунейна) — головного центру культу Тота. Саме тут у III–II століттях до н.е. виготовлялися численні статуетки, як у суто єгипетській, так і в еллінізованій манері. Хоча конкретно цей екземпляр потрапив до Метрополітен-музею у 1923р. , подібні вироби неодноразово виявляли британські археологи під час офіційних розкопок у Ашмунейні на початку XX століття. Статуетки типу «Гермес-Тот» здебільшого знаходять у домашніх святилищах, іноді — у гробницях, де вони, ймовірно, виконували апотропейну або символічну функцію. Сліди кіптяви на деяких зразках свідчать, що такі фігурки розміщували поруч із лампадами або жертвними курильницями під час побутових молитов. Вони були не лише зображеннями богів, а й знаком духовного зв'язку між людиною і сакральним світом, який у добу еллінізму ставав дедалі інтимнішим.

Та як відомо, найвідомішою, та найвдалішою (духовно) спробою поєднання єгипетської та грецької культури став культ Серапіса — нового божества, у якому греки впізнавали риси Зевса та Асклепія, а єгиптяни — Осіріса й Апіса, священного бика Мемфіса.

У цьому образі поєдналися елліністичний ідеал божественної величі з єгипетською традицією воскресіння та життєдайної сили. Саме теракотові й бронзові статуетки цього бога стали одним із найвиразніших втілень культурної інтеграції епохи. Статуетки Серапіса мають широкий діапазон типів — від монументальних мармурових зображень до дрібної пластики з теракоти або бронзи, яку використовували у домашньому культі. Найбільш поширений варіант — сидячий або стоячий бородатий чоловік у хітоні й гіматії, із важким, спокійним виразом обличчя, що нагадує класичні статуї Зевса. На голові він носить модій — циліндричну посудину, символ родючості та врожаю, який походить з єгипетського образу зернового кошика на голові Ісиди або Осіріса. У руках Серапіс часто тримає скіпетр чи ріг достатку, а біля його ніг може стояти собака — символ вірності або провідник у потойбіччя. Цей образ істотно відрізняється від традиційного єгипетського уявлення про бога. У місцевій іконографії Осіріс-Апіс або Осор-Апі мав вигляд людини з

головою бика або ж самого священного тваринного образу. У грецькому ж мистецтві, що формувало обличчя Серапіса, домінував антропоморфізм, і божественність передавалася через ідеалізовану людську форму. Так виникла грецька інтерпретація єгипетського бога — велична, сповнена спокою постать із глибоким поглядом, що символізує космічний порядок.

Археологи виявляли **статуетки Серапіса** у різних регіонах Єгипту — від Александрії до Мемфіса і Фаюма. Ще у 1890-х роках при розкопках Александрійського Серапеуму французька місія Огюста Марієтта та пізніше британські археологи знайшли десятки теракотових зображень бога, які, за всіма ознаками, належали до побутових культових предметів. Ці невеликі фігурки, заввишки 10–20 см, зазвичай виготовлялися литтям у форму, після чого розфарбовували. Вони мали ознаки масового виробництва, але водночас зберігали індивідуальні риси — різне положення рук, варіації у зачісці чи складках одягу. Призначення цих статуеток було насамперед домашнім і особистим: їх встановлювали в нішах житлових будинків, приносили як дари у святилища або клали у поховання. Для греко-єгипетських жителів Александрії чи Мемфіса Серапіс символізував єдність життя і смерті, родючість, зцілення та зв'язок між людською душею і божественним світом.

Візуальна еволюція образу Серапіса добре відображає поступове злиття культурних традицій. Якщо ранні зображення (IV–III ст. до н.е.) ближчі до грецького канону — це масивні, спокійні фігури в стилі статуй Зевса Олімпійського, — то в пізніших прикладах (II–I ст. до н.е.) помітні елементи східної стилістики: видовжені пропорції, більш декоративне трактування волосся, іноді навіть спроби повернутися до локальних єгипетських символів, зокрема додавання атрибутів Ісиди або Гора, доведенням чому слугують як фрески на стінах, так і керамчні статуетки знайдені біля залишків палаців, та поселень.

Доведенням відмінностей в уяві Серапіса може слугувати теракотова голова Серапіса, що зберігається у лондонському музеї. Історія цієї знахідки типова для XIX століття, епохи великих антикварних колекцій, а не сучасної наукової археології. Артефакт не був знайдений під час контрольованих археологічних розкопок. Натомість, він був придбаний Британським музеєм у 1877 році. Продавцем був Преподобний Гревілл Джон Честер. Він був англійським священником, мандрівником та завзятим колекціонером старожитностей. У другій половині XIX століття він здійснив численні подорожі до Єгипту та Близького Сходу, де активно скуповував артефакти у місцевих жителів та

дилерів. Він «знайшов» цю голову Серапіса у Фаюмській оазі — регіоні, який у римський період був неймовірно багатим плавильним котлом єгипетської, грецької та римської культур. Потім він привіз її до Англії та продав Британському музею, де вона зберігається і донині. **Ця голова Серапіса**, ймовірно, була частиною статуетки, що стояла у домашньому вівтарі у звичайній родині. Вона символізує «демократизацію» культу: Серапіс перестав бути лише політичним проєктом Птолемеїв і став особистим, близьким богом-захисником для простої людини. Та оглянувши детальніше, можна сказати, що ця голова, знайдена в Єгипті, виконана в абсолютно грецькому стилі. Ми бачимо густу кучеряву бороду, спокійні риси обличчя та, головне, модіус (міру для зерна) на голові, прикрашений гілками (ймовірно, оливковими). Це символізує повну перемогу грецького образу бога.

А щодо єгипетського стилю, то, гадаю, сюди можна віднести **Бика із Навкратіса**, або як прозвали цей залишок «Єгипетська душа Серапіса». Артефакт був розкопаний командою Фонду дослідження Єгипту. Це була британська організація, заснована для фінансування та проведення наукових розкопок. Одним із ключових археологів, що працювали в Навкратісі в той час, був знаменитий Фліндерс Пітрі, "батько" сучасної єгиптології, хоча безліч знахідок була зроблена його колегами. Статуетку було знайдено під час розкопок у Навкратісі й передано до Британського музею у 1888 році.

На перший погляд, це просто ще одне зображення єгипетської тваринної божественності. Але в контексті культу Серапіса цей артефакт стає потужним свідченням, яке розкриває глибоке культурне непорозуміння, що лежало в основі цього синкретичного бога. Ця голова — не Серапіс. Це те, чим Серапіс був для єгиптянина.

Цей теракотовий уламок символізує тисячолітню єгипетську традицію, яка була «перекладена» греками, але так і не була ними повністю зрозуміла. Для грека Серапіс був бородатим чоловіком. Для єгиптянина ж корінь цього бога, Осіріс-Апіс, мав конкретну, незмінну форму — священного бика Апіса. Ця статуетка зображує саме його. Це не алегорія, а пряме зображення божества в його земній іпостасі, якій поклонялися в Мемфісі. Навіть у цьому невеликому фрагменті ми бачимо класичні єгипетські символи божественної та царської влади, які не мають нічого спільного з грецьким модіусом. Між рогами бика розташований сонячний диск, оточений уреями (священними кобрами), а над ним (зараз пошкоджені) — два високі пера. Це корона, що поєднує атрибути бога сонця Ра та бога потойбіччя Осіріса. Як і її грецький аналог, ця статуетка зроблена з теракоти (кераміки). Це був дешевий,

масовий продукт. Це означає, що поки греки в Александрії купували для своїх домівок керамічних бородатих "Зевсів", єгиптяни (або еллінізовані єгиптяни) продовжували купувати фігурки священного бика для своїх вівтарів.

Найцікавіше те, що ця суто єгипетська за стилем вотивна статуетка була знайдена у Навкратісі — одному з найстаріших і найважливіших грецьких міст у дельті Нілу. Це доводить, що обидва візуальні уявлення — грецький бородатий бог і єгипетський бик — не просто існували паралельно, але й активно співіснували в одному й тому ж мультикультурному середовищі.

Та закрити розповідь про археологічні джерела керамічного складу варто знахідками, які розповідають нам про часи другої половини IV – кінця I ст. до н. е. не тільки у науковому плані, а і у буквальному, давньогрецькою мовою (здебільшого). Мова йдеться про керамічні плити, або їхні залишки, які завжди містили якусь контексту інформацію. Як не дивно, вона поділялася на 2 основні типи: релігійно-політична, релігійно-побутова. Та всю цю сукупність можна віднести до одного терміну – остракони.

Одним з найвидатніших дослідників Птолемеївської писемності може слугувати дослідник Нафталі Л'юїс. Він був класичним істориком-філологом. Хоч його роботи базувалися не на польовій археології, а на ретельному аналізі та синтезі тисяч остраконів і папірусів, які вже зберігалися в університетських колекціях (наприклад, Колумбійського університету). Його головний внесок — це якісна, нарративна реконструкція повсякденного життя. У своїй фундаментальній праці «Греки в Єгипті Птолемеїв» Л'юїс майстерно використав дрібні тексти (приватні листи, скарги, контракти) для «оживлення» грецьких «іммігрантів». Він показав їхні щоденні турботи, соціальні взаємодії та спроби адаптації, створивши живу картину греко-єгипетського суспільства «знизу».

Найпотужнішим каталізатором, що невблаганно змішував грецьку та єгипетську культури в єдиному просторі, була не висока література чи філософські диспути, а дещо набагато прозаїчніше й сильніше: всеохопна державна бюрократія. Правління Птолемеїв, по суті, було високоорганізованою системою збору ресурсів із тисячолітньої, неймовірно родючої землі. І ця гігантська машина контролю та видобутку, на своєму найнижчому, наймасовішому рівні, функціонувала буквально на «смітті». У той час як дорогий і ретельно контрольований папірус — символ єгипетської еліти та храмових архівів — використовувався для царських указів, офіційних державних архівів та збереження високої літератури, реальна щоденна робота тисяч дрібних чиновників по всій країні фіксувалася на остраконах. Це

були просто уламки розбитого керамічного посуду — глечиків, мисок, амфор. Вони були безкоштовними, завжди під рукою і, як виявилось, майже вічними. Саме тому сьогодні ми маємо нескінченний потік не стільки філософських трактатів, скільки приземлених, але абсолютно безцінних податкових «квитанцій». І саме ці «квитанції» є ідеальним зрізом культурних зв'язків, оскільки вони документують найчастішу, обов'язкову і часто напружену точку контакту між новим грецьким правителем і корінним єгипетським підданним. Уявіть собі цю сцену: грецький збирач податків, практик або логіст, стикається з єгипетським селянином чи ремісником у селі десь у Файюмській оазі. Між ними стоїть мовний бар'єр. Але єдине, що має юридичну вагу — це сам акт передачі: зерна, грошей чи пива в обмін на невеликий черепок із нашкрябаним текстом.

Цей текст сам по собі є культурним гібридом, мікрокосмом нової Птолемеївської реальності. Розглянемо його типові компоненти:

- 1) По-перше - мова. Документ написано давньогрецькою. Це койне — загальногрецька мова, яка була мовою адміністрації, армії, суду та міжнародної торгівлі. Для єгипетського селянина, який, найімовірніше, не вмів читати ані грецькою, ані своєю рідною демотикою, цей черепок все одно був єдиним юридичним доказом того, що він виконав свій обов'язок перед державою. Це було щоденне, відчутне нав'язування нової структури влади.
- 2) По-друге, формула датування. Квитанція майже завжди починається з фрази на кшталт: «У 15-му році правління Птолемея V...». Це не просто дата. Це постійне, щоденне нагадування про те, хто тепер володіє країною. Стара фараонівська система датування була або замінена, або існувала паралельно з цією новою, царською грецькою хронологією. Кожна сплачена квитанція була мимовільним дрібним актом визнання легітимності нового правителя.
- 3) По-третє, імена. І тут ми бачимо зіткнення світів в одному рядку. Ми бачимо, як чиновник з типовим грецьким ім'ям, як-от Аполлоніос (що походить від бога Аполлона), видає «квитанцію» людині з суто єгипетським ім'ям: Пахомій («Той, що належить соколу»), Петесухос («Той, кого дав бог-крокодил Собек») або Та-Шерет-н-Ісет («Донька Ісиди»). Ці імена несли в собі тисячоліття єгипетської релігійної традиції. Їхнє зіткнення з грецькими іменами на одному маленькому черепку — це яскравий символ двох світів, змушених взаємодіяти.

І нарешті, зміст. «Сплачено податок на пиво», «податок за землю», «подушний податок». Греки не вигадували нові податки; вони взяли стару фараонівську систему та інтенсифікували її, монетизували та

бюрократизували. Вони оподатковували саму суть єгипетського життя. Пиво було не просто напоєм, а базовим продуктом харчування, «рідким хлібом» і частиною храмових ритуалів. Тепер його виробництво та споживання було під суворим грецьким адміністративним контролем.

Варто також згадати про **Роджера Багналла**, який представляє більш сучасний, багатодисциплінарний підхід у дослідженні табличок. Що важливо, на відміну від Л'юїса, Багналл є активним польовим археологом. Він багато років керував розкопками в Амхейді (стародавній Трімітіс) в оазі Дахла. Цей проєкт безпосередньо знаходив та публікував нові джерела, зокрема тисячі остраконів. Окрім цього, Багналл може похизуватися у застосуванні кількісних методів («квантифікаційних»). Замість того, щоб просто цитувати окремих остраконів, він аналізує тисячі з них статистично. Його метод дозволяє реконструювати великі структури: демографічні тенденції, рівень грамотності, швидкість мовної асиміляції та економічні моделі.

Якщо адміністративний тиск, задокументований на податкових квитанціях, був примусовим механізмом інтеграції, то освіта стала її добровільним (або, принаймні, прагматично бажаним) шляхом. У новому світі, де грецька мова була ключем до кар'єри, багатства та соціального статусу, уламки кераміки перетворилися з квитанцій на зошити. Остракони стали аналогом сучасним шкільним зошитам для бідних — найдемократичнішим і найдоступнішим засобом, за допомогою якого тисячі єгиптян намагалися увійти до нового, еллінізованого світу.

На відміну від дорогого папірусу, який використовувався у формальних гімнасіях для дітей грецької еліти, розбитий горщик нічого не коштував. Це дозволяло учневі робити помилки, тренуватися і викидати незліченну кількість черепків, не турбуючись про витрати. Саме ці викинуті «зошити» дають нам унікальне уявлення про сам процес акультурації. Ми можемо буквально простежити перші, невпевнені кроки учня. Археологи знаходять тисячі остраконів, що демонструють базовий рівень навчання. Спочатку йде алфавіт: учень, можливо, молодий єгиптянин, що прагне стати писарем чи дрібним чиновником, знову і знову виводить великі, часто незграбні грецькі літери, намагаючись запам'ятати їхню форму та порядок. Потім він переходить до складів, методично комбінуючи приголосні та голосні: «ба, бе, бі, бо, бу...».

Але найцікавіше починається далі. Коли учень переходить до цілих речень, він не просто переписує випадкові слова. Він копіює гномаї — короткі грецькі моральні афоризми та повчання. Наприклад: «Праця перемагає все» або

«Початок — половина всього». Це неймовірно важливий момент. Разом із мовою учень вбирав у себе саму суть елліністичної етики: цінності працьовитості, логіки, самоконтролю та раціоналізму. Це була не просто мовна практика; це було культурне програмування. На вищому рівні учень міг навіть копіювати рядки з Гомера. Уламок глечика з цитатою з «Іліади» — це свідчення найвищої амбіції: долучитися до освіченої грецької еліти, для якої Гомер був основою всієї культури.

Ці «шкільні зошити» також є безцінним лінгвістичним доказом. Грецька мова на них часто сповнена того, що ми б назвали "помилками". Проте це не помилки, а безцінні дані. Коли учень-єгиптянин послідовно плутає грецькі голосні, які звучать по-різному для носія мови, але однаково для нього, ми отримуємо «фонетичний знімок». Ми чуємо, як насправді звучала грецька мова в устах єгиптянина. Це не чиста аттична грецька мова Платона; це жива, дихаюча, гібридна мова вулиці — койне — що саме народжувалася в цьому плавильному котлі.

Нарешті, існують остракони, залишені вже не учнями, а професіоналами. Це, мабуть, найяскравіші свідки інтеграції: двомовні документи. Ми знаходимо списки рахунків, короткі контракти або словники, де грецьке слово стоїть навпроти свого еквівалента, написаного єгипетською демотикою. Це «Розеттський камінь» повсякденного життя. Він доводить існування цілого класу двомовних фахівців — писарів, перекладачів, юристів, бізнесменів — які вільно почувалися в обох світах. Вони були тими життєво важливими людськими мостами, культурними посередниками, які й змушували всю складну греко-єгипетську систему працювати.

Але, мабуть, найціннішими та найлюдянішими свідченнями культурних зв'язків є ті остракони, що фіксують життя поза межами державної канцелярії та шкільної кімнати. Це записи, які переходять від офіційного та формального до приватного та неформального. Якщо податкові квитанції були голосом державної машини, а шкільні вправи — голосом амбіцій, то ці черепки — це живий, повсякденний шепіт сусідів, колег та боржників. Вони були аналогом сучасних мережевих повідомлень та «записками на холодильнику» свого часу, і саме в їхній буденності прихована глибинна правда про інтеграцію.

На перший погляд, зміст цих нотаток вражає банальний. Ми знаходимо короткі повідомлення, передані через слугу чи друга: «Петесію від Горгія: надішли, будь ласка, віслюка до вечора, він терміново потрібен для млина». Або: «Скажи матері, що я отримав два мішки пшениці і що все добре». Саме ця банальність і є доказом. Вона показує, що грецький солдат-ветеран

(клерух), який отримав від царя наділ землі, не жив в ізольованій грецькій фортеці. Його сусідом був єгипетський селянин Петесій. Вони ділилися робочою худобою, користувалися тим самим млином, їхні родини спілкувалися. Це вже не просто пасивне співіснування; це активна, щоденна взаємозалежність.

Ця взаємозалежність стає ще очевиднішою, коли ми дивимося на економічні нотатки. Ми знаходимо незліченну кількість дрібних, нашвидкуруч написаних боргових розписок: «Я, Гераклід, визнаю, що винен Тотмосу п'ятнадцять драхм сріблом, які поверну до кінця місяця». У цьому короткому реченні грецьке ім'я стоїть у позиції боржника перед єгипетським ім'ям. Це миттєво руйнує спрощену модель «грецький колонізатор-експлуататор» та «поневолений єгиптянин». Натомість ми бачимо складну, локальну мікроекономіку, де люди позичали, торгували та вели бізнес одне з одним, виходячи з особистої довіри та необхідності, а не лише з етнічних чи соціальних бар'єрів.

Ці стосунки не завжди були гармонійними, і остракони це теж фіксують. Ми бачимо скарги: грецький землевласник пише своєму єгипетському управителю маєтку різке доручення щодо збору врожаю. Або дрібні побутові позови: «Мій сусід... зламав мій паркан і його кури псують мій город». Важливо те, що ці скарги, незалежно від того, хто їх подавав, адресувалися тим самим місцевим чиновникам. Це свідчить про те, що обидві групи, принаймні на низовому рівні, були втягнуті в єдину адміністративно-правову систему.

Отже, остракони можна порівняти до сучасних і документів, і певного роду переписок у месенджерах.

Варто також згадати й про **скло**, яке у елліністичний період трансформувалося зі звичайного матеріалу на важливий маркер культурної інтеграції. Процеси, що відбувалися між греко-македонською елітою та корінним єгипетським населенням, знайшли своє відображення у технологіях виробництва та функціональному призначенні скляних виробів. Аналіз цих артефактів дозволяє простежити синкретизм не лише на рівні побутових практик, але й на рівні світоглядних уявлень.

Матеріал, що раніше мав чітко визначені функції, став полем для культурного обміну. Вироби зі скла демонструють поєднання різних естетичних канонів та практик: грецькі форми поєднувалися з єгипетськими технологіями, а утилітарне використання доповнювалося сакральним. Поєднання грецьких естетичних запитів та розвинених єгипетських технологій обробки скла

стимулювало появу нових типів виробів. Великого поширення набули скляні імітації дорогоцінного каміння, які знаходили попит в обох культурах.

Для грецького населення скляний посуд швидко став невід'ємною частиною побуту. Він використовувався під час симпосіїв, у флаконах зберігали ароматичні олії, а дрібні скляні плитки активно використовували для створення мозаїк на підлогах та стінах, що було характерною рисою елліністичного декору. Водночас для корінного єгипетського населення скло зберігало своє глибоке традиційне значення. Воно продовжувало використовуватись у сакральній та апотропеїчній (захисній) функції. Зі скла виготовляли амулети та обереги для живих і мертвих, мініатюрні фігурки богів, а також інкрустації для поховальних масок та ритуальних предметів.

Скляні вироби, що стали символом культурної інтеграції між Єгиптом та Елладою у добу Птолемеїв, привертали увагу археологів ще з кінця XIX століття. Проте лише впродовж XX–XXI століть було здійснено систематичні розкопки та публікації, які дозволили реконструювати географію, хронологію та культурний контекст цих артефактів. Наприклад, дослідження видатної археологині Дороті Томпсон у 1970–1980-х роках стали важливою віхою у вивченні виробництва скла в елліністичній Александрії. Її археологічні роботи, проведені у співпраці з Грецьким Археологічним Інститутом, були зосереджені на районі Брухіум — одному з ключових кварталів стародавнього міста. Результатом цих розкопок стало надання прямих археологічних доказів існування спеціалізованих виробничих майстерень скляного посуду. У своїй ключовій статті «Glass Workshops in Ptolemaic Alexandria» (1978) Томпсон систематизувала та проаналізувала виявлені артефакти. Аналіз довів, що ідентифіковані майстерні мали масштабове виробництво з подвійною комерційною орієнтацією. Вони не лише задовольняли попит внутрішнього ринку столиці Птолемеїв, але й активно виробляли продукцію, спрямовану на експорт, зокрема до регіонів Егейського моря. Ці висновки надали фактичне підтвердження статусу Александрії як одного з провідних центрів виробництва та торгівлі скляними виробами в елліністичному світі.

Дослідження поширення Александрійського скла в Егейському басейні не обмежуються лише аналізом імпорту. Ключове значення мають роботи, що ідентифікують вторинні, локальні центри виробництва, які виникли під впливом єгипетської метрополії. У цьому контексті фундаментальним є дослідження С'юзен Вокер на острові Родос, який у добу еллінізму був одним із ключових торговельних та культурних вузлів Середземномор'я. Працюючи

у складі Британської археологічної місії у 1992–1995 роках, Вокер зосередилася на вивченні місцевих скляних виробів. Її аналіз, опублікований у статті «Hellenistic Glass Production at Rhodes: Between Egypt and the Aegean» (Hesperia, 1996), надав переконливі докази існування на Родосі власного виробництва скляного посуду. А важливість цього відкриття полягає в тому, що ці місцеві майстерні не просто створювали оригінальну продукцію, а цілеспрямовано імітували престижні александрійські зразки. Це свідчить про глибоку економічну та культурну інтеграцію. Родос виступав не лише як транзитний пункт для єгипетського експорту, але і як активний вторинний виробничий центр, що засвоїв александрійські технології та естетичні канони для задоволення попиту на власному ринку та, можливо, для подальшого реекспорту в Егеїду.

Сучасний етап у вивченні елліністичного скла характеризується переходом до методів цифрової гуманітаристики та створенням великих систематизованих баз даних. Ключову роль у цьому напрямку відіграє проект «Alexandria Glass Corpus», ініційований у 2019 році під керівництвом доктора Ірен Сото Марін з Мічиганського університету. Цей амбітний проект ставить за мету вирішити одну з головних проблем галузі — крайню розпорошеність артефактів та даних. Досі знахідки птолемеївського скла були опубліковані у десятках різних археологічних звітів, музейних каталогів та спеціалізованих статей, що робило неможливим комплексний аналіз. Цей проект вперше здійснює систематизацію всіх відомих знахідок, зводячи їх у єдину цифрову базу даних. Це включає не лише створення типології, але й фіксацію точного археологічного контексту (місця знахідки), а в ідеалі — і даних про хімічний склад. Критично важливим є те, що проект свідомо охоплює артефакти як з єгипетських (виробничих), так і з грецьких контекстів. Очікується, що публікація результатів, запланована на кінець 2026 року, стане новою точкою відліку для дослідників. Вона дозволить: 1) Провести масштабний кількісний аналіз торговельних потоків. 2) Точніше хронологізувати типи скляних виробів. 3) Візуалізувати на карті реальні шляхи поширення александрійської продукції та її локальних імітацій в Егеїді.

Та повертаючись до огляду скла, варто зазначити, що технологічна еволюція виробництва скла в Птолемеївському Єгипті є одним з найбільш показових індикаторів соціокультурних та економічних трансформацій доби. Процеси, що відбувалися в майстернях Александрії та інших центрів, відображають не лише технічний прогрес, але й складну взаємодію між тисячолітньою єгипетською ремісничою традицією та новими елліністичними естетичними й економічними запитам.

На початку елліністичного періоду домінуючим методом залишалася так звана ядрова технологія. Цей архаїчний метод, відомий у Єгипті ще з часів Нового царства, був надзвичайно трудомістким. Він полягав у формуванні основи-ядра з глинисто-піщаної суміші, на яку ремісник шар за шаром навивав нитки розплавленого скла. Це дозволяло створювати лише невеликі, товстостінні та непрозорі посудини, переважно флакони для парфумів та ароматичних олій, такі як алабастри та арібали. Головною метою цієї техніки було не створення прозорого матеріалу, а імітація коштовного каміння — лазуриту, бірюзи, сердоліку, що мали глибоке символічне значення в єгипетській культурі. Ці вироби були предметами розкоші, доступними вузькому колу еліти.

Ключовий технологічний злам, що назавжди змінив статус скла, відбувся з винаходом техніки вільного видування. Хоча точне місце та час її появи залишаються предметом наукових дискусій, саме Птолемеївська Александрія, як космополітичний центр інновацій, капіталу та кваліфікованих майстрів, стала тим середовищем, де ця техніка була швидко вдосконалена та, що найважливіше, комерціалізована. А наслідки цієї інновації були фундаментальними. По-перше, вона радикально змінила економіку виробництва: процес, що раніше займав години, тепер міг бути завершений за хвилини. Це відкрило шлях до масового виробництва, що, у свою чергу, призвело до певної «демократизації» вжитку скла, яке стало доступним значно ширшим верствам населення. По-друге, не менш важливим був естетичний переворот. Видування дозволило створювати тонкостінні, легкі та, головне, прозорі посудини. Це ідеально відповідало новим елліністичним смакам, які цінували симетрію, грацію ліній та чистоту матеріалу, зокрема імітацію високо цінованого гірського кришталю.

Паралельно з цими процесами Александрійські майстри довели до найвищого рівня досконалості техніку мозаїчного скла, або як казали єгиптяни, «тисяча квітів». Цей метод, що також мав давні єгипетські корені, споріднені з виробництвом фаянсу, полягав у сплавленні пучків різнокольорових скляних джгутів у єдиний блок, який потім нарізали на поперечні зрізи. Ці зрізи зі складними квітковими чи геометричними візерунками компонувалися у прес-формі для створення розкішних чаш, блюдець та декоративних інкрустацій. Такі вироби були вершиною ремесла, поєднуючи єгипетську традиційну майстерність роботи з кольором та елліністичне прагнення до складної, гармонійної композиції.

Ця подвійна природа виробництва — масове видувне скло для широкого вжитку та елітарне мозаїчне — перетворила Птолемеївський Єгипет на провідного експортера скляних виробів у Середземномор'ї. Археологічні знахідки чітко ілюструють два зустрічні вектори культурного обміну, що проходили торговельними шляхами з порту Александрії, зокрема на Делос та в Афіни. З одного боку, відбувалася явна еллінізація форм: єгипетські майстерні у великих обсягах виробляли скляні унгентарії, які за своїм дизайном повністю копіювали популярні грецькі керамічні форми, як-от лекіфи чи амфори, адаптуючи місцеве виробництво до смаків загальноелліністичного ринку. З іншого ж боку, фіксується потужний експорт єгипетської символіки. Йдеться про масові знахідки дрібних скляних амулетів суто єгипетського типу — уаждет, фігурок бога-карлика Беса чи богині Ісіді — у грецьких похованнях та святилищах далеко за межами Єгипту. Це свідчить про глибокий процес культурної реконтекстуалізації: вирвані зі свого первинного ритуального середовища, ці сакральні символи інтегрувалися в елліністичні культові практики, набуваючи нових, синкретичних значень та функцій, часто як універсальні апотропеї (обереги) або символи екзотичної мудрості. Отже, еволюція скла в елліністичному Єгипті демонструє складний діалог, де технологічна інновація стала каталізатором не лише економічного зростання, але й глибокого культурного синкретизму, в якому грецькі форми та єгипетські смисли зливалися в новій, унікальній матеріальній культурі.

Щодо місць виробництва, то Александрія, як провідний мегаполіс елліністичного світу, характеризувалася не лише як центр інтелектуального життя, але і як один із найпотужніших вузлів ремісничого виробництва, зокрема скла. У цьому багатокультурному середовищі скло вийшло за межі своєї утилітарної функції, ставши важливим соціокультурним індикатором та медіумом для культурного обміну. Воно було інтегроване в усі сфери життя: від міжнародної торгівлі та побутового вжитку до складних релігійних практик та демонстрації соціального статусу. Аналіз його поширення та функцій дозволяє простежити процеси синкретизму, що визначали унікальний характер Птолемеївського Єгипту.

Скло в цю епоху стало матеріальним втіленням самої сутності елліністичного синкретизму, який характеризувався розмиванням чітких кордонів між «еллінським» та «варварським», «традиційним» та «інноваційним». У формах та декорі скляних виробів фіксується цей діалог. З одного боку, проявлялися грецькі естетичні ідеали: прагнення до симетрії, гармонії пропорцій, чистоти ліній та прозорості, що часто імітувала дорожчі матеріали на кшталт гірського кришталю чи срібного посуду. З іншого боку, зберігалася

глибоке єгипетське сакральне ставлення до самого матеріалу, особливо до кольору, що мало давню традицію, пов'язану з фаянсом. Для корінного населення скло залишалося не лише естетичним, але й апотропеїчним об'єктом, зберігаючи свій містичний вимір у контексті ритуалів та поховальних практик.

Важливо підкреслити, що в умовах урбанізованого середовища Александрії скляні вироби набули нових соціальних конотацій. Вони стали виступати як чіткі маркери статусу, добробуту та приналежності до нової, космополітичної елліністичної культури. Володіння розкішними мозаїчними чашами або тонкостінним видувним посудом вказувало на причетність до еліти. У цьому контексті скляні вироби виконували й специфічні функції: флакони з рідкісними ароматичними оліями могли слугувати дипломатичними дарами, тоді як масове поширення дрібних скляних амулетів єгипетського типу (як-от Око Гора чи фігурки Беса) серед грецького населення свідчить про їх реконтекстуалізацію. Вони перетворювалися на універсальні обереги, інтегровані в повсякденні практики грецьких родин.

З точки зору історіографії, крихкість скла має парадоксальну цінність. Хоча цілісні об'єкти є рідкісними, самі фрагменти є одними з найпоширеніших археологічних знахідок. На відміну від органічних матеріалів, скло є хімічно стабільним і чудово зберігається в ґрунті. Завдяки цьому саме ці "тендітні" артефакти надають одні з найточніших матеріальних свідчень для вивчення хронології, торговельних зв'язків та духовного синтезу двох культур. Вони є першоджерелом, що дозволяє реконструювати багатогранний світ, в якому зустрілися та взаємодіяли грецькі та єгипетські традиції в добу Птолемеїв.

Отже, скло в Птолемеївському Єгипті є черговим прикладом культурного синкретизму. Елліністичні інновації у формах та побутовому використанні нашаровувалися на глибокий місцевий пласт сакрального сприйняття матеріалу, створюючи унікальну матеріальну культуру доби.

Необхідно також розглянути виробництво **сільськогосподарських інструментів**, яке позначилася складним синтезом грецьких нововведень та традиційної нільської «аграрної» системи. Та перед усім варто згадати, що економічна політика династії Птолемеїв базувалася на жорсткій централізації та бюрократичному контролі над сільським господарством, яке розглядалося як головне джерело багатства держави. Ця система мала на меті максимізацію врожайності зернових культур, що слугували не лише для забезпечення продовольчої безпеки внутрішніх міст та утримання найманої

армії, але й виступали ключовим експортним товаром у торгівлі з державами Середземномор'я.

Вирішальну роль у забезпеченні стабільності аграрного виробництва відігравав рівень технологічного оснащення, зокрема якість та доступність знарядь праці. Інструментарій того часу виготовлявся з комбінації доступних природних матеріалів та металів. Деревина, яка в Єгипті була, здебільшого, дефіцитним ресурсом, використовувалася переважно для виготовлення держаків, рам та корпусів інструментів. Через нестачу якісного «імпортного» лісу ремісники часто послуговувалися місцевими породами, такими як акація, сикомора та тамариск, які, попри складність обробки, були більш доступними для масового виробництва. У металургійному ж аспекті цей період характеризується поступовим технологічним переходом. Хоча бронза все ще широко застосовувалася, зростала питома вага заліза, яке ставало основним матеріалом для виготовлення робочих частин знарядь — лез, наконечників мотик, серпів та плужних лемешів. Це дозволяло підвищити ефективність обробітку ґрунту порівняно з попередніми епохами.

Важливою рисою господарського життя була практика постійного ремонту та вторинного використання інструментів. Висока вартість металу та обмеженість деревних ресурсів спонукали до ощадливого ставлення до реманенту: зношені металеві частини переплавляли або перековували, а дерев'яні елементи лагодили до повного їх зносу. Такий підхід свідчив про раціоналізацію ресурсів в умовах інтенсивної експлуатації земельного фонду.

Перед описом видів побутових інструментів є сенс оглянути першу роботу присвячену селянським знаряддям праці. А саме монографією Міхаеля Шнебеля «Die Landwirtschaft im hellenistischen Ägypten» (Сільське господарство в елліністичному Єгипті), що видана у 1925 році. Ця праця являє собою реконструкцію аграрного сектору птоlemeївського Єгипту, виключно на основі документальних джерел, та згадках античних авторів. Дослідження вирізняється фокусом на технічних і технологічних аспектах виробництва, залишаючи соціально-політичні питання на другому плані. Окрім того, у роботі детально проаналізовано всі ключові галузі сільського господарства того періоду. Автор послідовно розглядає систему іригації та управління водними ресурсами, методи обробки ґрунту, а також специфіку вирощування зернових культур, льону, олійних рослин, виноградарства та садівництва. Окрему увагу приділено тваринництву та використанню тягової сили. Попри те, що книга була написана століття тому, вона залишається базовим довідковим виданням для істориків завдяки вичерпному збору фактичного

матеріалу та детальному аналізу агротехнічної термінології, що використовувалася в адміністративних та господарських документах елліністичного Єгипту.

Огляд інструментів варто розпочати з **плугу** - основним знаряддям у Єгипті, типологія якого демонструвала стійку спадкоємність із попередніми фараонівськими традиціями, проте зазнала певних технологічних модифікацій. Конструктивно це був безвідвальний інструмент, адаптований до специфічних ґрунтових умов долини Нілу. Його легка дерев'яна архітектура, часто посилена металевим наконечником, не передбачала перевертання пласта землі, що кардинально відрізняло єгипетську практику від землеробства у північніших регіонах.

Агротехнічна функція цього знаряддя зводилася переважно до розпушування поверхневого шару ґрунту після спаду повені. Така технологія була зумовлена необхідністю збереження вологи та структури родючого нільського мулу, оскільки глибока оранка могла призвести до змішування гумусу з безплідними піщаними підсоновами або пришвидшити процеси ерозії та засолення. Втім, елліністичний вплив у цьому сегменті господарства проявився через інтеграцію нових металургійних стандартів, зокрема введення вдосконалених сошників та масивніших залізних робочих частин. Ці інновації дозволили підвищити ефективність обробітку щільних та важких ґрунтів у регіоні Дельти, що сприяло інтенсифікації сільськогосподарського виробництва в цій зоні.

Варто згадати й інструмент, що є і у побуті навіть сучасних українських селян – це **мотика**. Вона залишалася одним із найбільш універсальних та поширених знарядь праці в аграрному секторі Птолемеївського Єгипту, виконуючи функції, які в інших культурах могли розподілятися між лопатою та кайлом. Типологія цих інструментів вирізнялася значною варіативністю, що диктувалася специфікою агротехнічних завдань: від легких маневрених моделей, призначених для делікатного прополювання садів і городів, до масивних важких екземплярів, які застосовувалися для глибокого розпушення ґрунту, розбивання земляних грудок та копання іригаційних каналів. Морфологія робочої частини часто передбачала вигнуту або трапецієподібну форму, що оптимізувало кут входження леза в землю та механіку удару. Важливим технологічним зрушенням цього періоду стало інтенсивне витіснення бронзових робочих елементів залізними. Вища твердість та зносостійкість заліза дозволяли виготовляти тонші, але міцніші леза, що значно підвищувало коефіцієнт корисної дії інструмента та

подовжувало термін його експлуатації, особливо на твердих ґрунтах. Археологічні джерела підтверджують масовість поширення цього інвентарю: завдяки специфічним кліматичним умовам та низькій вологості, у пісках Єгипту збереглися численні зразки мотик Птолемеївської доби. Ці знахідки дають можливість детально дослідити не лише еволюцію металевих насадок, але й способи їх кріплення до дерев'яних руків'їв, що часто здійснювалося за допомогою рослинних мотузок або шкіряних ременів.

Окрім неї, у системі зернового господарства Птолемеївського Єгипту **серп** займав центральне місце як основне знаряддя збору врожаю, замикаючи виробничий цикл аграрного року. Технологічний рівень цього періоду характеризувався цікавим дуалізмом: співіснуванням архаїчних місцевих традицій та новітніх елліністичних запозичень. Довгий час в ужитку залишався традиційний єгипетський композитний серп, конструкція якого не змінювалася століттями. Він складався з масивної вигнутої дерев'яної основи (часто у формі щелепи тварини), у спеціальній паз якої за допомогою в'язучих речовин кріпилися ріжучі елементи — гострі крем'яні мікроліти або, пізніше, зазубрені металеві пластини. Однак під впливом грецької матеріальної культури почався процес поступового витіснення композитних знарядь цільнометалевими серпами, викованими переважно із заліза. Ця технологічна інновація мала суто прагматичне підґрунтя: монолітні металеві серпи, на відміну від крихких складених конструкцій, вирізнялися значно вищим рівнем зносостійкості та механічної міцності. Крім того, вони були простішими в експлуатації та обслуговуванні, оскільки не потребували складної процедури заміни випалих лез, а лише регулярного заточування. Поширення таких інструментів сприяло підвищенню продуктивності праці під час жнив — критичного періоду, коли швидкість збору зерна безпосередньо впливала на мінімізацію втрат врожаю.

Епоха еллінізму ознаменувала собою якісно новий етап у розвитку гідротехнічної інфраструктури Єгипту, що було продиктовано необхідністю розширення орних земель за межі зони природного затоплення Нілу. Впровадження та вдосконалення механізмів штучного зрошення дозволило інтенсифікувати землеробство та перейти до практики отримання двох врожаїв на рік. Базовим елементом цієї системи залишався **шадуф** — традиційний пристрій, відомий ще з часів фараонів, який функціонував за принципом важеля. Його проста конструкція, що складалася з вертикальної опори та рухомої жердини з противагою на одному кінці та ємністю для води на іншому, робила його незамінним для індивідуальних господарств при підйомі води на незначну висоту. Однак справжньою технологічною

інновацією цього періоду стало впровадження водопідйомного колеса, відомого в джерелах як «трохос гідреусеос» або, у пізніших варіаціях, як сакія чи норія. Цей механізм, який дослідники часто пов'язують із досягненнями александрійської інженерної школи, являв собою складну кінетичну систему, здатну забезпечити безперервний цикл подачі води. Конструкція базувалася на великому обертовому колесі, по периметру якого кріпилися глиняні або бронзові посудини, що черпали воду з нижнього рівня та виливали її у жолоб у верхній точці траєкторії.

Принципова відмінність колеса від шадуфа полягала не лише у безперервності процесу, але й у можливості використання тягової сили тварин (биків або віслуків) через систему зубчастих передач, що значно підвищувало продуктивність праці та об'єми зрошення. Поширення таких механізмів дозволило освоїти вищі ділянки рельєфу, куди раніше вода не доходила навіть під час повеней.

Описуючи водопостачальні системи, варто загади публікацію «Egyptian and Greek Water Cultures and Hydro-Technologies in Ancient Times» Абделькадер Т. Ахмеда, видана у 2020 році, де автор досліджує еволюцію гідротехнічних знань та інженерних рішень, розглядаючи воду як ключовий фактор розвитку та сталості цих суспільств. У роботі систематизуються дані про методи водозабору, транспортування та розподілу води, акцентуючи увагу на відмінностях, зумовлених географічними та кліматичними умовами двох регіонів. Дослідник детально розглядають технологічні інновації, такі як використання нілометрів для прогнозування повеней у Єгипті та розвиток систем цистерн і акведуків у мінойській та елліністичній Греції. Особливий наголос робиться на довговічності та ефективності стародавніх гідротехнічних споруд, які часто функціонували століттями.

Щодо ж процесу первинної переробки врожаю, зокрема обмолот зернових культур, у Птолемеївському Єгипті поєднував архаїчні методи з більш продуктивними технологіями, впровадження яких стимулювалося потребами експортно-орієнтованої економіки. У межах дрібних домогосподарств та для обробки незначних обсягів збіжжя продовжували активно використовуватися найпростіші ручні інструменти — **молотильні палиці та ціпи**. Цей спосіб, хоч і був трудомістким, дозволяв мінімізувати пошкодження зерна та не вимагав залучення тягової худоби, що робило його доступним для найбідніших верств населення. Однак для обробки великих масивів врожаю на царських землях та у великих маєтках застосовувалися більш складні механічні засоби, що приводилися в рух тваринами. Традиційна практика прогону худоби по

розстелених снопах на току поступово доповнювалася та витіснялася використанням спеціалізованих молотильних саней.

Ці пристрої являли собою важкі дерев'яні щити або платформи, нижня поверхня яких була густо інкрустована гострими елементами — уламками кременю, обсидіану або металевими шипами. Під впливом грецької агротехнічної думки конструкція таких саней вдосконалювалася, стаючи масивнішою та ефективнішою. Використання подібних знарядь дозволяло не лише відділяти зерно від колоса, а й одночасно подрібнювати соломку на корм худобі, що значно підвищувало загальну продуктивність праці та швидкість обробки врожаю в умовах стислих термінів сільськогосподарського сезону.

Отже, можна констатувати наявність чіткої технологічної дихотомії. Незважаючи на активну інфільтрацію грецьких інструментів та передових інженерних рішень, основна маса сільського населення, продовжувала віддавати перевагу перевіреним століттями автохтонним моделям. Такий консерватизм не був проявом культурної відсталості, а спирався на прагматичну економічну доцільність та специфіку місцевої екосистеми. Легкі традиційні знаряддя були ідеально адаптовані до роботи з м'якими алювіальними ґрунтами нільської долини, тоді як важкі грецькі плуги часто виявлялися надлишковими. Крім того, стримуючим фактором виступала висока вартість імпортного заліза та новітніх знарядь, що робило їх недоступними для дрібних землевласників, які працювали в умовах жорсткого податкового тиску. Натомість центрами технологічних інновацій стали великі державні господарства (царські землі) та приватні маєтки грецьких землевласників і клеруків — військових поселенців. Саме ці економічні одиниці, володіючи достатнім капіталом та адміністративним ресурсом, перетворилися на своєрідні експериментальні майданчики. Тут активно впроваджувалися залізні лемеші, вдосконалені плуги та складні механізовані системи зрошення, що дозволяло освоювати нові, складніші для обробки території, зокрема в регіоні Фаюму, та інтегрувати їх у загальнодержавну економічну систему.

Оглядаючи ремесла не можна не згадати **ткацьке виробництво**, яке у Птоlemeївському Єгипті становило одну з базових галузей господарського комплексу, поступаючись за обсягами лише виробництву зерна. Традиційне для долини Нілу льонарство, висока якість сировини якого була відома ще з династичного періоду, у елліністичну добу зазнало суттєвих структурних та технологічних змін. Ключовим фактором трансформації стала інтеграція

грецьких виробничих практик, зокрема впровадження вертикального ткацького верстата з важками, який почав конкурувати з автохтонним горизонтальним наземним верстатом. Це дозволило не лише збільшити обсяги продукції, а й урізноманітнити асортимент тканин, включно з поширенням вовняних виробів, які раніше мали обмежений вжиток серед єгиптян через релігійні заборони, але користувалися попитом серед грецького населення.

Економічна модель функціонування галузі базувалася на жорсткому державному регулюванні, яке в історіографії часто окреслюють як царську монополію, хоча фактично це була система тотального фіскального контролю. Адміністрація Птолемеїв регламентувала посівні площі під льон, контролювала розподіл сировини між майстернями та встановлювала фіксовані ціни на готову продукцію. Виробничий сектор був представлений як великими храмовими майстернями, де працювали залежні ремісники, так і домашнім ткацтвом, що обкладалося спеціальними податками. Готова продукція мала стратегічне значення: окрім задоволення попиту внутрішнього ринку на одяг та побутовий текстиль, вона забезпечувала потреби армії та флоту (зокрема, виготовлення вітрил), а також використовувалася у сакральній сфері для муміфікації. Високоякісне вибілене полотно, особливо тонкі сорти (відомі як біссос), слугувало важливою статтею експорту, забезпечуючи стабільний притік валюти з регіонів Середземномор'я.

Основою текстильного виробництва регіону виступав звичайний льон, культивувався якого в умовах нільської долини набула рис високоспеціалізованої агрокультури. Унікальні ґрунтові умови, сформовані щорічними алювіальними наносами, у поєднанні зі стабільним режимом зволоження дозволяли вирощувати сорти з винятковими морфологічними характеристиками. Єгипетський льон вирізнявся значною висотою стебла та особливою структурою волокон, що забезпечувало сировину преміальної якості, недосяжну для інших регіонів Середземномор'я. Саме ці властивості дозволяли місцевим майстрам виготовляти тканини елітного ґатунку, які античні джерела, зокрема Пліній Старший, описували як «ткане повітря». Висока щільність прядіння при мінімальній товщині нитки робила полотно напівпрозорим, що стало маркером статусу в одязі єгипетської знаті та жерців.

У наукові праці єгипетської дослідниці Рехаб М. А. Ельшарнубі, «Linen in Ancient Egypt» (2020), присвячені комплексному вивченню ролі текстилю,

авторка систематизує дані про технологічний цикл виробництва лляних тканин, детально розглядаючи етапи від культивації рослини та первинної обробки волокон до складних технік прядіння і ткацтва. У дослідженні акцентується увага на високій спеціалізації єгипетських ткачів, які досягали виняткової тонкості полотна, що підтверджується як археологічними знахідками, так і іконографічними джерелами. Окрім технологічних аспектів, Ельшарнубі аналізує соціальне та сакральне значення льону. Тканина розглядається як маркер чистоти, що визначав її виключне використання у храмових ритуалах та поховальних практиках, на відміну від вовни, яка вважалася ритуально нечистою.

Технологічний цикл первинної обробки льону був складним багатоетапним процесом, який вимагав чіткого дотримання часових рамок. Збирання врожаю здійснювалося виключно шляхом виривання рослин з коренем, а не зрізання, що дозволяло зберегти максимальну довжину волокна та запобігти потраплянню соків зрізу на тканину, що могло б викликати гниття. Наступним критичним етапом була мацерація (або ретинг) — контрольоване вимочування стебел у проточній воді каналів для біологічного руйнування пектинових речовин, що з'єднували волокно з деревиною стебла.

Після висушування сировина піддавалася інтенсивній механічній обробці: м'яттю та тіпанню, що дозволяло відділити кострицю від чистого волокна. Завершальною стадією підготовки до прядіння було чесання спеціальними гребенями, під час якого відбувалася сепарація матеріалу: довгі, еластичні волокна відбиралися для виготовлення тонкого полотна, тоді як короткі відходи (пачоси) йшли на виробництво грубих тканин, ґнотів для ламп та мотузок.

Технологічний ландшафт ткацького виробництва відзначався виразним дуалізмом інструментарію, зумовленим співіснуванням місцевої та прийшлої традицій. Єгипетська ремісничка практика століттями базувалася на використанні горизонтального наземного верстата, конструкція якого була максимально простою: рама з нитками основи розтягувалася паралельно підлозі та фіксувалася за допомогою кілків, вбитих у ґрунт. Специфіка роботи на такому обладнанні вимагала від майстра перебувати у статичному, фізично виснажливому положенні — сидячи навпочіпки або стоячи на колінах безпосередньо перед робочим полем, що обмежувало маневреність та ширину виготовлюваного полотна. Натомість грецькі поселенці привнесли в регіон принципово відмінну технологію — вертикальний верстат з обважнювачами. Ця конструкція передбачала вертикальне розміщення рами,

де натяг ниток основи забезпечувався не жорсткою фіксацією, а силою тяжіння завдяки прив'язаним знизу керамічним або кам'яним тягарцям (агніфам). Така інженерна схема дозволяла ткачеві працювати стоячи та вільно переміщатися вздовж рами, що знімало обмеження на ширину тканини. Крім того, вертикальне розташування ниток значно полегшувало процес створення складних гобеленових переплетень та багатоколірних візерунків, оскільки майстер мав кращий огляд робочої поверхні та легший доступ до ниток піткання. Археологічні знахідки численних скупчень глиняних тягарців у греко-єгипетських поселеннях слугують прямим доказом широкої інтеграції цього типу обладнання в економіку Птолемеїв.

Сам же технологічний процес прядіння у птолемеївському Єгипті залишався переважно ручним та надзвичайно трудомістким етапом текстильного виробництва, що передувало ткацтву. Основним знаряддям праці виступало веретено — тонка дерев'яна паличка, на яку насаджувалося пряслице. Останнє виконувало функцію інерційного маховика, забезпечуючи рівномірність та тривалість обертання веретена. Археологічні знахідки демонструють широку типологічну різноманітність пряслиць: від простих утилітарних виробів із випаленої глини чи вапняку до імпортованих зразків із кам'яних порід, скла або фаянсу, що могло свідчити про соціальний статус майстрині.

Особливістю єгипетської технології виготовлення елітних тканин було застосування методики посиленого скручування волокон, часто із використанням техніки «мокрого прядіння». Зволоження лляних волокон перед скручуванням активізувало природні пектини рослини, які діяли як клейка речовина. Це дозволяло створювати нитку екстремально малого діаметра, яка при цьому зберігала високі показники механічної міцності на розрив. Саме завдяки багаторазовому скручуванню та високій щільності прядіння досягався ефект, притаманний дорогим сортам єгипетського полотна, — поєднання фізичної довговічності з візуальною легкістю та прозорістю готового виробу.

Парадигма єгипетського текстилю в епоху Птолемеїв зазнала суттєвої еволюції, відображаючи ширші процеси культурного синкретизму. Традиційна єгипетська естетика століттями надавала перевагу саме природному кольору лляного волокна або його вибіленим варіаціям. Вибілювання було складним технологічним процесом, що вимагав тривалої експозиції тканин під сонячним промінням із застосуванням лужних розчинів та багаторазовим пранням. Білосніжне полотно мало не лише утилітарне, а й

сакральне значення, символізуючи ритуальну чистоту, що було обов'язковою умовою для храмового вбрання жерців.

Однак під впливом елліністичної моди, яка тяжіла до поліхромії та візуальної насиченості, у текстильному виробництві почали активно впроваджуватися технології фарбування. Оскільки рослинна структура льону погано утримує пігмент порівняно з тваринною вовною, майстри почали ширше застосовувати хімічні протрави, зокрема алюмокалієві галуни, для закріплення кольору. **Палітра барвників** значно розширилася: окрім місцевих вохристих та рослинних жовтих пігментів, імпортувалися та культивувалися джерела більш стійких кольорів. Особливої популярності набули індиго для отримання глибоких синіх відтінків та корінь марени фарбувальної для створення широкого спектра червоних тонів. Елітні верстви населення наслідували середземноморську моду на пурпур, використовуючи як дорогі тірські молюски, так і дешевші рослинні імітації, створені шляхом складного змішування пігментів.

Зміни торкнулися і способів орнаментативної текстилю. Декорування відбувалося на різних етапах виробничого циклу. Найціннішими вважалися тканини зі структурним візерунком, створеним безпосередньо під час ткацтва (так звана гобеленова техніка), що дозволяло інтегрувати складні геометричні або фігуративні композиції в саму структуру полотна. Паралельно розвивалися методи пост-ткацької обробки: нанесення малюнків за допомогою дерев'яних штампів та ручний розпис тканин, що часто використовувався для виготовлення поховальних пелен та декоративних завіс.

Щодо різноманітності одягу, то у суспільстві спостерігався чіткий поділ за етно-культурною ознакою, який, однак, з часом набував рис синкретизму. Грецька діаспора та елінізована еліта формували стійкий попит на одяг античного крою — хітони та гіматії, тоді як автохтонне населення продовжувало використовувати традиційні для долини Нілу форми вбрання, такі як калазіріси та стегові пов'язки. Якість полотна при цьому виступала ключовим маркером соціальної стратифікації: від грубих, небілених тканин для робітників до напівпрозорих елітних сортів для аристократії.

Окремий масштабний сегмент виробництва обслуговував сакральну сферу та державні потреби. Релігійна традиція, що розглядала льон як символ ритуальної чистоти, зумовлювала його виключне використання для потреб культу: від виготовлення монументальних храмових завіс до виробництва кілометрів поховальних бандажів, необхідних для складного процесу муміфікації. У військово-стратегічному контексті текстильна галузь була

критично важливою для підтримки морської могутності Птолемеїв, забезпечуючи флот парусиною, а армію — захисним спорядженням, зокрема лінотораксами. Ці багатошарові клейові обладунки з льону поєднували легкість із високими захисними властивостями. Не менш важливим був масовий випуск утилітарної тари (мішків), необхідної для функціонування зернової монополії та логістики.

Також, у культурно-релігійній парадигмі Давнього Єгипту льона тканина наділялася глибоким сакральним змістом, виступаючи матеріальним втіленням ритуальної чистоти та божественного світла. Ця символіка безпосередньо корелювала з теологічною концепцією Маат — вселенської гармонії та порядку, що зумовлювало домінування льону в літургійній практиці та табування матеріалів тваринного походження у храмовому просторі. Однак інтеграція елліністичного населення призвела до семантичного зсуву в сприйнятті текстилю: грецька культура привнесла в регіон нові естетичні стандарти, де тканина розглядалася передусім як елемент моди та соціальної репрезентації.

Експортний потенціал єгипетської тканини залишався стабільно високим протягом усієї елліністичної доби, перетворюючи льон, без перебільшення, на стратегічний валютний ресурс держави. Папірологічні дані та археологічні знахідки фіксують інтенсивні торговельні зв'язки з ключовими економічними центрами Єгипту та Італії, зокрема з Родосом, Афінами та Делосом. Вершиною виробничої ієрархії була продукція спеціалізованих майстерень під егідою монарха, відома як «царське полотно». Ці вироби екстра-класу не лише домінували у люксовому сегменті ринку, але й активно використовувалися у зовнішній політиці Птолемеїв як цінні дипломатичні дари, що підкреслювали багатство та статус єгипетського двору.

Цей культурний дуалізм чітко простежувався у географічному розподілі виробництва. У великих урбаністичних центрах, насамперед в Александрії, формувалися спеціалізовані ремісничі осередки, технологічні процеси в яких були адаптовані до створення тканин із високими пластичними властивостями. Така продукція була необхідна для формування складних драпірувань, притаманних грецькому костюму, що вимагало від майстрів високої кваліфікації та використання вдосконаленого обладнання. Натомість у сільській місцевості текстильне виробництво зберігало виразно консервативний характер. Сільські громади продовжували практикувати домашнє ткацтво в межах натурального господарства, орієнтуючись на задоволення базових утилітарних потреб та відтворюючи традиційні

технологічні схеми без запозичення складних декоративних елементів, властивих міській моді.

Можна сказати, що період еллінізації в історії єгипетського ремісництва не слід розглядати як процес витіснення автохтонних традицій, а радше як добу глибокого технологічного та культурного синтезу. Виробничий ландшафт характеризувався стійким дуалізмом: стародавній горизонтальний верстат, оптимальний для виготовлення традиційних довгих полотнищ, продовжував активно експлуатуватися паралельно з інноваційним для регіону грецьким вертикальним верстатом. Цей технологічний плюралізм дозволяв гнучко реагувати на диференційовані запити ринку, зберігаючи перевірені часом методики для масового виробництва та впроваджуючи нові для створення складних текстильних структур. В естетичній площині відбулася конвергенція консервативного єгипетського канону, що тяжів до монохромності та ритуальної чистоти вибіленого льону, з експресивною елліністичною модою, яка популяризувала поліхромію та складні драпірування гіматіїв. Товарна номенклатура відображала складну соціальну стратифікацію суспільства, де сакральна продукція, зокрема поховальні пелени та бандажі для муміфікації, часто виготовлялася в межах тих самих виробничих кластерів, що й статусні елементи гардероба для еллінізованої еліти. Таке переплетення свідчить про формування унікальної матеріальної культури Птолемеївського Єгипту, де інновації не заперечували архаїчну спадщину, а інтегрувалися в неї, створюючи складну синкретичну економічну модель.

Розділ №3: Торгівля предметами мистецтва між країнами.

Одним із показових і, можна сказати, інтимних проявів культурного синтезу між грецькою та єгипетською традиціями була сфера косметики. Її слід розглядати не просто як набір товарів — сукупність порошків, паст і мазей, — а як складну соціокультурну практику. Ця практика відображала глибокі уявлення про тіло, соціальний статус та ритуальну чистоту, де кожен елемент мав конкретне функціональне та символічне значення.

У цій системі поєднувалися різні підходи. Наприклад, порошки для вибілювання шкіри відповідали еллінському ідеалу світлої, незасмаглої шкіри. Водночас ароматні олії для тіла та густі чорні фарби для підведення очей були центральними елементами тисячолітньої єгипетської традиції догляду. Ці практики мали багатовимірне значення, виходячи за межі суто естетичних завдань. Косметичні засоби поєднували функції прикрашання та

захисту. Вони не лише маскували недоліки шкіри чи надавали виразності рисам обличчя, але й виконували важливу утилітарну, магічну та лікувальну роль. Багато засобів мали апотропеїчну (захисну) функцію, оберігаючи від негативних впливів. З практичної точки зору, вони захищали від інфекцій та шкідливого впливу сонячного випромінювання. Сам процес нанесення косметики часто мав ритуальний характер. Це була усвідомлена процедура, що вимагала часу та зосередженості, підкреслюючи символічну важливість догляду за тілом.

У цих практиках відображалися синкретичні уявлення про красу. Вони гармонійно поєднували грецькі ідеали, зосереджені на фізичній естетиці (умовно, пов'язані з культом Афродіти), та єгипетські, що підкреслювали магічний, захисний і божественний аспект (пов'язані з культом Ісиди). Таким чином, в одному косметичному засобі поєднувалися гігієна й ритуал, медицина й естетика.

Такі щоденні практики демонструють ставлення до тіла як до важливого об'єкта, що потребував не лише утилітарного захисту, але й ритуального прикрашання. Це поєднання прагматичного (гігієнічного) та сакрального (ритуального) аспектів у догляді за тілом є яскравим свідченням процесів культурного синкретизму в елліністичному Єгипті.

Серед античних джерел, що торкаються цієї теми, важливі свідчення надає грецький історик I століття до н.е. Діодор Сицилійський. У його фундаментальній праці «Історична бібліотека», він надає цінні етнографічні деталі, описуючи побут та звичаї населення елліністичного Єгипту, включно з грецькими поселенцями в Александрії. Діодор фіксує увагу на практиках догляду за тілом, які включали широке застосування косметичних засобів. Він, зокрема, наводить приклади використання різноманітних ароматичних олій, а також фарб для обличчя та волосся. Автор підкреслює, що ці практики були особливо поширені серед жінок вищих соціальних верств. Для цієї еліти використання дорогих, часто імпортованих, косметичних інгредієнтів було не лише питанням естетики чи гігієни, але й виконувало важливу функцію соціального маркування, візуально демонструючи їхній високий статус та добробут.

А в історіографії з цього питання значний внесок у розуміння функцій косметики зробили декілька дослідників. Зокрема, праці американського єгиптолога Джеймса П. Аллена зосереджені на філологічному та іконографічному аналізі джерел, що походять безпосередньо з поховальних контекстів. Його дослідження охоплюють широкий корпус релігійних текстів,

включно з «Текстами пірамід» та «Текстами саркофагів», а також зображеннями на стінах гробниць, де детально зафіксовано використання косметичних засобів.

Дослідження Аллена акцентують на дуалістичній природі цих практик в давньоєгипетській культурі. Він аргументовано продемонстрував, що косметика функціонувала одночасно у двох тісно пов'язаних вимірах. Перший — це повсякденний вимір, де косметичні засоби виконували утилітарні функції: естетичне прикрашання тіла, дотримання гігієни та медико-профілактичний захист, як-от нанесення кохлу - захисту очей від сонячного випромінювання та інфекцій. Другий — це ритуальний вимір, у якому косметика відігравала невід'ємну роль у складних культових діях, пов'язаних з уявленнями про потойбічний світ. Нанесення макіяжу та ароматичних олій на статуї божеств або тіло померлого розглядалося як акт сакральної трансформації та відновлення життєвих сил. Цей процес був необхідною умовою для обожнення померлого та його успішного переходу у вічність, що підкреслює нерозривний зв'язок між гігієною, естетикою та теологією.

У давньоєгипетській культурі косметика виходила далеко за межі утилітарних функцій догляду чи прикрашання зовнішності; вона мала глибоке ритуально-символічне значення, інтегроване в соціальні та релігійні практики. Процес нанесення косметичних засобів часто був ритуалізованим актом, що пов'язував індивіда з божественною сферою. Особливого значення набувало підведення очей за допомогою вищезгаданого чорного кохлу. Ця практика мала подвійну мету: окрім декоративного ефекту та практичного захисту від сонячного випромінювання й інфекцій, вона виконувала потужну апотропеїчну функцію. Вважалося, що густо підведені очі захищають носія від «лихого ока», ворожих сил та хвороб.

Сама форма косметичних ліній навколо очей мала глибоке теологічне підґрунтя, символічно відтворюючи Око Гора. Цей символ уособлював зцілення, відновлення та божественний захист, пов'язаний із міфом про відновлення втраченого ока бога Гора. Таким чином, наносячи макіяж, єгиптянин не просто прикрашав себе, а й символічно уподібнювався до божества, інтегруючи себе у міфологічний контекст захисту та космічного порядку. Використання ароматичних мазей та бальзамів також мало сакральний вимір, виходячи за рамки простого захисту шкіри від сухого клімату. Натирання тіла оліями було фундаментальним актом ритуального очищення, необхідного для наближення до божеств, що було обов'язковим як для жерців у храмах, так і для померлого у процесі підготовки до

потойбічного життя. Такий догляд відображав специфічне ставлення до тіла, яке розглядалося як необхідна фізична оболонка для життєвих сутностей людини. Підтримка чистоти та цілісності тіла за допомогою косметичних процедур сприймалася як акт збереження божественного порядку в масштабі індивіда, що було однаково важливим як для земного існування, так і для успішної трансформації у потойбічному світі.

Давньоєгипетські есхатологічні уявлення були нерозривно пов'язані зі збереженням фізичної оболонки. Догляд за тілом розглядався не лише як повсякденна гігієнічна практика, але і як фундаментальна підготовка до загробного існування. Збережене, ритуально очищене та косметично доглянуте тіло вважалося необхідною «оселею» для життєвих сутностей померлого, зокрема Ка (життєва сила) та Ва (душа). Цей процес був критично важливою умовою для успішного проходження померлим суду Осіріса та його подальшої трансформації у стан Akh — просвітленого та дієвого духу, здатного існувати у потойбічному світі.

Саме тому косметичні набори, палетки для розтирання фарб, ємності з ароматичними оліями та мазями є одними з найпоширеніших категорій поховального інвентарю. Їх розміщували у гробницях, оскільки вважалося, що ці предмети магічно забезпечать померлому можливість підтримувати ритуальну чистоту та божественний статус у вічності, так само, як він це робив на землі. Косметичні субстанції, особливо священні олії та мазі, були невід'ємною частиною ритуалів, включно з обрядом «відкриття вуст», який символічно відновлював життєві функції мумії або статуї померлого. Таким чином, косметика в Давньому Єгипті виконувала комплексну функцію, одночасно поєднуючи естетичні, гігієнічні, медико-профілактичні, соціальні (як маркер статусу) та глибокі релігійно-магічні завдання, забезпечуючи зв'язок між фізичним тілом та його сакральною трансформацією.

Для давньогрецької ж культури краса була невід'ємно пов'язана з етичними категоріями. Центральним у цьому світогляді був ідеал калокагатії, що передбачав гармонійне поєднання фізичної досконалості та духовної добродітності. Вважалося, що зовнішній вигляд людини є прямим відображенням її внутрішнього стану та моральних якостей. Таким чином, належний догляд за тілом набував значення не просто особистої гігієни, а й важливої суспільної чесноти, що демонструвала самодисципліну та повагу громадянина до полісних цінностей.

Ключову роль у формуванні цього ідеалу відігравали гімнасії. У цих закладах юнаки тренувалися оголеними, що мало на меті не лише розвиток фізичної

сили та спритності, але й формування пропорційного, естетично розвиненого тіла. Невід'ємним ритуалом після тренувань було специфічне очищення: атлети намащували шкіру оливковою олією, а потім зішкрібали її разом із брудом та потім за допомогою металевого інструмента — стригіля. Ця процедура, яку часто доповнювали ароматичними оліями, не лише очищувала шкіру, але й мала терапевтичний ефект, зігріваючи м'язи та захищаючи від подразнень. У міських лазнях та для урочистих випадків використовувалися й інші засоби: білила, рум'яна та парфуми, що перетворювало догляд на комплексну гігієнічну та соціальну практику.

Використання косметики та парфумерії у Греції не обмежувалося виключно жіночою сферою, а слугувало важливим маркером соціального статусу та особистої репутації для обох статей. Доглянутий зовнішній вигляд візуально свідчив про добробут, належне виховання та приналежність до цивілізованого еллінського світу. Натомість занедбаність тіла могла асоціюватися з низьким соціальним походженням, рабським станом або варварством. Чоловіки, особливо в контексті аристократичних бенкетів, також активно використовували парфуми, оскільки приємний аромат тіла сприймався як невід'ємний атрибут культурної та освіченої людини, що відповідало загальним уявленням про цивілізований спосіб життя. Отже, грецька косметика була не лише про прикрашання тіла, а й про формування певного образу — громадянина, гідного участі в суспільному житті, святкуваннях і навіть філософських бесідах. Вона поєднувала прагматичні аспекти гігієни з високими естетичними ідеалами, створюючи своєрідний культ тіла, який став однією з основ грецької цивілізації.

Стверджуючи це, варто згадати британську єгиптологиню Розалінд М. Беннетт, яка спеціалізувалася на вивченні косметичних практик Стародавнього Єгипту. Її праці зосереджені на матеріальному аспекті — аналізі рецептури та безпосереднього використання конкретних косметичних засобів. Вона детально досліджувала складники, такі як ароматичні олії, пом'якшувальні мазі та насичені мінеральні фарби, зокрема кохл та зелені тіні, а також сполучні речовини, як-от тваринні жири чи рослинні олії, що були необхідні для їх приготування. Проте її аналіз виходив за межі простої каталогізації інгредієнтів. Беннетт досліджувала багатоміріну роль цих речовин у релігійних та соціальних контекстах. Вона з'ясовувала, як саме косметика слугувала маркером соціального статусу (що часто визначалося вартістю та походженням імпортованих компонентів, наприклад, смол), а також як засоби догляду функціонували в якості інструментів для досягнення ритуальної чистоти. Крім того, вона аналізувала використання косметики як

невід'ємної частини релігійної практики, зокрема у щоденному ритуалі догляду за статуями божеств, що розглядалося як форма служіння та комунікації з божественним світом.

Як не дивно, після встановлення влади Птолемеїв у Єгипті, культурний обмін між грецькою та єгипетською традиціями суттєво інтенсифікувався. Це призвело до запозичення грецьким населенням певних єгипетських практик, серед яких значного поширення набув звичай підведення очей чорною фарбою. Ця практика, що в Єгипті мала тисячолітню історію та поєднувала ритуальні, гігієнічні й естетичні функції, була сприйнята грецьким населенням, насамперед у великих космополітичних центрах, таких як Александрія, а також на Родосі та в Коринті. Для еллінізованої міської еліти використання характерного єгипетського макіяжу очей стало не лише елементом естетики, але й маркером соціального статусу та приналежності до нового, синкретичного культурного простору.

Археологічні знахідки підтверджують цю культурну дифузію. У похованнях елліністичного періоду, зокрема в некрополях Александрії, дослідники регулярно виявляють характерні косметичні контейнери (наприклад, невеликі *unguentaria* або спеціальні тубики для *kohl*), що містять залишки галеніту (сульфіду свинцю). Наявність цих предметів у поховальному інвентарі вказує на те, що ця практика була глибоко інтегрована у побут і, ймовірно, запозичувала єгипетські уявлення про необхідність косметики у потойбічному житті. Подібні артефакти, датовані II–I століттями до н. е., були виявлені і в інших регіонах, зокрема в оазі Фаюм. Це свідчить про широке географічне поширення цього звичаю та його стабільне існування впродовж елліністичної доби, що пізніше знаходить своє візуальне підтвердження у характерному обрамленні очей на знаменитих Фаюмських портретах римського періоду, які продовжували цю синкретичну традицію.

Ще цікавим є те, що археологічні знахідки на островах Делос та Кос, які в елліністичну добу були ключовими космополітичними, релігійними та торговельними центрами Егейського моря, надають додаткові свідчення цього культурного обміну. Під час розкопок на цих територіях були виявлені косметичні ємності грецького виробництва, що містили залишки малахітової пасти. Цей зелений пігмент, ідентичний єгипетському уаджу, ймовірно, призначався для нанесення на повіки. Такі знахідки демонструють, що грецьке населення не просто механічно копіювало єгипетські звичаї, а радше відбувався процес культурної адаптації. Запозичуючи екзотичні інгредієнти та, можливо, базові техніки, греки інтегрували їх у власні естетичні уявлення

та соціальні практики, формуючи локальні синкретичні стилі. Таким чином, косметичні засоби функціонували як один із важливих каналів культурного діалогу в Середземномор'ї. Вони стали матеріальним носієм, через який відбувалася передача та взаємна трансформація уявлень про красу, гігієнічні стандарти, а також про ритуальні та захисні функції догляду за тілом.

В античному світі засоби для вибілювання шкіри, широко відомі як білила, функціонували як важливий маркер соціального статусу та панівних естетичних уявлень. Ідеал світлої, незасмаглої шкіри асоціювався зі шляхетним походженням, дозвіллям (на відміну від фізичної праці на сонці) та належністю до цивілізованого світу. Для досягнення цього ефекту найчастіше використовувався «псимітiон» — токсичний, але ефективний пігмент на основі свинцевих білил (гідроксокарбонату свинцю). Також застосовувалася дешевша та безпечніша крейда (карбонат кальцію). Ці засоби надавали шкірі рівномірного матового відтінку, приховуючи недоліки, що відповідало еллінському естетичному ідеалу, який значною мірою орієнтувався на гладку, поліровану поверхню поліхромної мармурової скульптури.

У Єгипті, хоча також використовувалися освітлювальні пасти, перевага часто надавалася засобам на основі каоліну (білої глини), що було краще адаптоване до місцевих кліматичних умов. Суміш каоліну з водою, молоком чи олією виконувала подвійну функцію: окрім тимчасового освітлення шкіри, вона діяла як терапевтична маска. Така суміш мала охолоджувальні властивості, заспокоювала подразнення від сонця та сухого вітру і допомагала підтримувати гідrataцію шкіри, що демонструє характерне для єгипетської традиції поєднання косметичних та медико-профілактичних завдань. Процес нанесення цих засобів був частиною щоденного догляду, що вимагав спеціальних інструментів, зокрема бронзових дзеркал та косметичних ложечок.

Археологічні знахідки матеріально підтверджують ці практики. Наприклад, у Танісі та інших єгипетських осередках були виявлені косметичні ложечки, часто виготовлені зі слонової кістки чи дерева, які призначалися для дозування та змішування порошоків і мазей. Водночас у грецькому світі, зокрема на Афінійській Агорі, розкопки виявили численні теракотові флакони та піксиди (круглі коробочки), що містять залишки білих мінеральних пігментів. Ці артефакти, що були невід'ємною частиною жіночого туалетного набору, свідчать про поширеність практики вибілювання обличчя та її високу соціальну значущість.

У Єгипті засоби для фарбування губ існували у формі кольорових паст або бальзамів, а не помад у сучасному твердому вигляді. Їх виготовляли на основі натуральних компонентів. Для досягнення червоних відтінків використовували мінеральні пігменти, насамперед червону охру (оксиди заліза), а також потенційно небезпечну кіновар (сульфід ртуті), відому своїм яскравим кольором. Також застосовувалися рослинні барвники, наприклад, з кореня анхузи. В якості основи використовували бджолиний віск, тваринні жири, рослинні олії або смоли, що забезпечувало густу, стійку текстуру. До складу часто додавали ароматичні інгредієнти, такі як мирра, ладан або кориця, що надавало цим засобам парфумерних властивостей та підвищувало їхню вартість.

У символічному вимірі червоний колір губ мав багатогранне значення. Він асоціювався з життєвою силою, здоров'ям та еротичною привабливістю. У традиційному єгипетському релігійно-магічному контексті червоний колір, як колір крові, також наділявся потужними апотропеїчними властивостями. Вважалося, що він символізує життєву енергію та захищає носія від негативних впливів чи «лихого ока».

У космополітичних центрах, насамперед в Александрії, виробництво косметики було високорозвиненою галуззю. Місцеві майстерні, реагуючи на попит синкретичного суспільства, де перепліталися грецькі, єгипетські та східні традиції, створювали різноманітні рецептури та відтінки. Готові кольорові пасту фасувалися у малі спеціалізовані посудини — піксиди або унгвентарії, виготовлені з теракоти, фаянсу, скла чи каменю. Ці ємності могли бути прикрашені розписами або рельєфними зображеннями, що асоціювалися з популярними в елліністичну добу синкретичними божествами краси, кохання та магії, як-от Ісіда-Афродіта.

Торгівля косметичною продукцією, виробленою в елліністичному Єгипті, зокрема в майстернях Александрії, активно виходила за межі долини Нілу, охоплюючи все Східне Середземномор'я. Археологічні свідчення з ключових торговельних вузлів Егейського моря, таких як Афіни, Родос та Делос, підтверджують широке поширення імпортованих єгипетських косметичних засобів. Серед знахідок у міських та поховальних контекстах ідентифіковано характерні ємності із залишками пігментів, включно з тими, що застосовувалися як барвники для губ. Для заможних грецьких жінок у цих космополітичних центрах використання дорогої єгипетської косметики слугувало маркером високого соціального статусу та демонстрацією доступу до екзотичних імпортованих товарів. Це не лише відповідає тогочасним

естетичним уподобанням, але й візуально асоціювало носійку з культурним престижем та витонченістю Александрії, яка в елліністичний період стала одним із головних законодавців моди в регіоні.

Ювелірні вироби в Птоlemeївському Єгипті (332-30 рр. до н.е.) мали значення, що значно виходило за межі простого прикрашання. Вони функціонували як складні семіотичні системи, що кодували соціальний статус, релігійну приналежність та культурну ідентичність. Ці артефакти слугували важливим інструментом міжкультурної комунікації в період активної взаємодії та синтезу грецького та єгипетського світів.

В епоху еллінізму єгипетське та еллінське суспільства вступили в процес глибокого ювелірного синтезу. Це мистецтво стало однією з найяскравіших сфер, де цей синкретизм візуально проявився. Воно відображало формування нової, гібридної культури, де грецькі художні техніки поєднувалися з традиційними єгипетськими мотивами (як-ось скарабеї) та матеріалами (золото, фаянс, лазурит).

Для еліт, що проживали у великих мультикультурних центрах, таких як Александрія, Мемфіс чи Фіви, ювелірні вироби були ключовим елементом, скажімо так, «самопрезентації». Носіння певних прикрас дозволяло демонструвати складну, подвійну ідентичність. Наприклад, особа грецького походження могла носити амулети, присвячені єгипетським божествам, засвідчуючи свою інтеграцію в місцеві культури. І навпаки, заможні єгиптяни могли приймати елліністичні стилі в прикрасах, щоб підкреслити свій статус у новій адміністративній та соціальній ієрархії. І в умовах космополітичного суспільства елліністичного Єгипту, де традиційні етнічні та релігійні кордони ставали все більш проникними, ювелірні вироби слугували важливими індикаторами особистого вибору та культурної приналежності. Вони є матеріальним свідченням діалогу цивілізацій. У цьому світі самопрезентація через предмети матеріальної культури ставала не менш значущим фактором ідентифікації, ніж етнічне походження.

Завдяки надзвичайно активній торгівлі, епіцентр якої беззаперечно знаходився у величезному Александрійському порту, ця гібридна ювелірна продукція не залишалася замкненою в межах Єгипту. Ця гавань, що по праву вважалася одним із найпотужніших та найжвавіших торгових вузлів усього елліністичного світу, слугувала головною «артерією» для поширення цих унікальних синкретичних виробів. Кораблі, що регулярно виходили з велелюдної гавані Александрії, завантажені амфорами з вином, папірусом та

коштовностями. Вони надійно доставляли сяючі золоті прикраси, що виблискували інкрустованими кольоровими каменями, до найвіддаленіших куточків Середземномор'я. Ці вироби знаходили своїх покупців на заможних ринках Родосу, у портових містах Кіренаїки і, згодом, поширюючись все далі на захід, знаходили палких шанувальників у самому Римі, який саме починав входити в добу розкоші.

Водночас, не менш цікавим та показовим є процес зворотного поширення цих нових естетичних впливів. Цей потік ішов не назовні, а всередину — з космополітичної, еллінізованої Александрії у глибокі, консервативні райони внутрішнього Єгипту, про що голосно підтверджують археологічні знахідки. Виявлення сережок з виразними грецькими мотивами далеко на півдні, у Середній Нубії та у Фіваїді — серці традиційної єгипетської релігійності, — свідчать про надзвичайну силу цього культурного просочування. Вони доводять, що елліністична мода та її візуальна мова проникала далеко за межі приморських грецьких полісів.

Ці впливи не були поверховими. Вони поступово, але невпинно змінювали уявлення про статус, красу й навіть релігійну належність у традиційно єгипетському середовищі. Подібні вироби — які інколи могли бути досить скромними за матеріалом (виконані з бронзи чи фаянсу, а не з золота), але залишалися неймовірно багатими на символіку — все частіше зустрічалися у похованнях. Це були гробниці місцевої еліти, яка, вочевидь, свідомо прагнула поєднати у своїй зовнішності та у своєму поховальному інвентарі виразні риси обох культур, демонструючи свою причетність до нового, складного синкретичного світу.

Як не дивно, вчергове Александрія стала місцем, що збирало, концентрувало і трансформувало мистецькі енергії всього Середземномор'я. Саме тому її некрополі так дбайливо зберегли для нас десятки унікальних прикрас, знайдених у саркофагах еллінізованих єгиптян — людей, чия ідентичність вже була складною та подвійною. Ці артефакти, покладені разом із померлими, були не просто аксесуарами, а частиною їхньої вічної, посмертної сутності. Саме тут знайдено численні амулети й підвіски, що вражають своїм оксюморонним поєднанням. Священні, тисячолітні єгипетські символи — такі як анкх, ключ до вічного життя, або всевидячий Уджат, око Гора, — раптом виявляються оформлені в суто грецькій стилістиці. Їхня масивна, канонічна форма раптом набуває несподіваної легкості та витонченості завдяки застосуванню суто еллінських технік філіграні та яскравого, глянцевого емалювання.

І ще більш вражаючі докази цього синтезу піднялися з морських глибин. Затонуле місто Гераклеон, легендарний порт, віднайдений у дельті Нілу, буквально відкрило світові дивовижні золоті підвіски з подвійною символікою. На цих артефактах ми бачимо пряме візуальне нашарування: образ Афродіти, з її грецькою чуттєвістю, фізично накладений на фігуру Ісиди, великої єгипетської богині-матері. Це не просто сусідство двох божеств, а їхнє злиття в одному тілі — потужне свідчення того, як релігійна ідентичність у цьому світі могла бути гнучкою, а її візуалізація — надзвичайно складною та багат шаровою.

При цьому важливо, що цей синкретизм не був виключною прерогативою космополітичної Александрії. У таких давніх і шанованих релігійних центрах, як Саїс та Ком-Омбо — містах, що століттями були відомими центрами культової архітектури й потужних ремісничих традицій, — археологи виявили вироби, що доводять глибоке проникнення цих нових ідей. Тут, у серці традиційного Єгипту, були знайдені прикраси, де елементи витонченої грецької техніки філіграні (майстерного скручування найтоншого золотого дроту у складні, мереживні візерунки) абсолютно органічно поєднувалися з єгипетською грануляцією. Це була техніка, яка не прийшла ззовні, а навпаки, зародилася в долині Нілу ще у Середньому царстві. І ось тепер, у добу Птолемеїв, завдяки, вочевидь, новому імпульсу від грецьких майстрів, які теж цінували подібні ефекти, ця прадавня місцева техніка отримала абсолютно нове дихання, переживаючи свій ренесанс.

Отже, можна сказати, що художній симбіоз Птолемеївського Єгипту чітко документується в ювелірних виробах, де елліністичні форми та техніки були застосовані для вираження глибоко вкорінених єгипетських сакральних ідей. Цей процес можна проаналізувати на прикладі двох поширених категорій артефактів: поховальних вінків та сережок. Наприклад, золоті вінки були квінтесенцією еллінської культури. Вони мали чітку символічну функцію: вінки з листя оливи чи лавра символізували перемогу на Панафінейських чи Олімпійських іграх, а вінки з виноградної лози чи плюща були невід'ємними атрибутами в діонісійських культах, символізуючи родючість та екстаз. Це були знаки публічного визнання, статусу та зв'язку з богами. Опинившись у Єгипті, грецька еліта зіткнулася з надзвичайно потужною та давньою місцевою поховальною традицією. Для єгиптян головною метою було досягнення статусу «виправданого» (маа-херу) перед Осірісом та вічне життя. Птолемеївська знать швидко адаптувала свої культурні символи до цієї нової парадигми. Так, грецький вінок — символ тріумфу в житті — був переосмислений як символ тріумфу над смертю: 1) Надягання золотого

лаврового вінка на померлого стало візуальною заявою про те, що він успішно пройшов суд Осіріса і, подібно до грецького героя-переможця, здобув безсмертя. 2) Археологічні знахідки з гробниць Александрії та інших елліністичних центрів демонструють вінки, виконані у витонченій грецькій техніці карбування. Водночас, іноді зустрічаються імітації грецьких вінків, виготовлені з традиційно єгипетського матеріалу — блакитного або зеленого фаянсу, що демонструє зворотний вплив (єгипетські майстри копіюють грецькі форми). Отже, елліністичний поховальний вінок у Єгипті став унікальним артефактом, де грецька форма слугувала оболонкою для вираження єгипетської есхатологічної концепції.

Неможна не згадати й сережки, які були ще більш яскравим прикладом щоденного синкретизму. У грецькому світі були надзвичайно популярні сережки у формі малих фігурок божеств, зокрема Ероса, Ніки чи Афродіти. Це були поширені мотиви в усій елліністичній ойкумені, від Македонії до Бактрії. У Єгипті ці мотиви не просто копіювалися, а активно доповнювалися та переосмислювалися: 1) Грецька Афродіта природно злилася з рисами всемогутньої Ісиди, утворивши синкретичний образ Ісиди-Афродіти, яка відповідала і за кохання, і за магичний захист, і за материнство. Сережки могли зображати фігуру з атрибутами обох богинь (наприклад, вузол Ісиди на одязі фігури грецького типу). 2) До грецьких фігурок майстри почали додавати суто єгипетські захисні символи. Наприклад, підвіска у формі Ероса могла бути доповнена мініатюрним скарабеєм (символом відродження) або оком Гора (уаджет). Часто до композиції додавали фігурки богині-кішки Бастет, покровительки дому та родючості. 3) Синкретизм проявлявся і у виборі матеріалів. Прикраса поєднувала грецьке золото з традиційними єгипетськими «магічними» каменями, такими як лазурит (небесна влада), сердолік (енергія життя) чи бірюза (захист). В результаті, сережка переставала бути просто аксесуаром. Вона ставала складним, багаторівневим амулетом. Така прикраса-оберіг одночасно демонструвала еллінську освіченість та естетичні смаки власниці, і водночас забезпечувала їй магичний захист згідно з тисячолітніми єгипетськими віруваннями.

Гібридизація культури Птолемеївського Єгипту, мабуть, найбільш концентровано проявилася у гліптиці — мистецтві різьблення напівдорогоцінних каменів. Ця сфера стала точкою перетину трьох потужних традицій: грецької адміністративно-естетичної, єгипетської магично-апотропеїчної та месопотамської астрологічної.

Одним із найбільш показових та візуально вражаючих прикладів культурного синтезу в Птолемеївському Єгипті є еволюція **намиста «усех»**. Це не просто прикраса; у фалеристичній системі та сакральному житті Стародавнього Єгипту воно посідало центральне місце. Масивне широке намисто-комір, що складалося з багатьох рядів бісеру, золота та фаянсових намистин, було фундаментальним символом. Упродовж тисячоліть воно символізувало не лише найвищий соціальний статус (його дарував фараон як «золото пошани»), але й глибокий метафізичний зв'язок. Своїми напівкруглими рядами воно імітувало сонячний диск, а його носіння було актом причетності до Маат — космічного порядку, істини та гармонії. Воно було магичним захистом, що оточувало власника божественною силою.

З приходом греко-македонської еліти ця тисячолітня парадигма зіткнулася з новою естетичною та філософською системою. Проте, замість того, щоб зникнути, намисто-усех зазнало глибокої та складної трансформації, ставши полотном для нового, гібридного візуального лексикону. Єгипетські майстри, які тепер працювали пліч-о-пліч з грецькими ювелірами в космополітичних майстернях Александрії, почали сміливо інтегрувати елліністичні декоративні елементи у священну єгипетську форму. Найбільш помітною інновацією стала поява грецьких орнаментальних мотивів. Класичний меандр — нескінченний ламаний орнамент — почав з'являтися на золотих терміналах або як розділовий елемент між рядами намистин. Для грека меандр був символом вічного потоку, ритму та нескінченності. Інтегрований в усех, він дивовижним чином доповнив ідею Маат, пропонуючи грецьку візуальну інтерпретацію єгипетської концепції вічного космічного порядку. Так само почали з'являтися мотиви пальмет, акантового листа та виноградної лози — останній був прямим посиланням на Діоніса. Оскільки Птолемеї активно просували культ Діоніса, ототожнюючи його з єгипетським Осірісом (богом відродження, вина і потойбіччя), виноградна лоза на поховальному намисті-усех була потужним синкретичним символом, зрозумілим обома культурам.

Ще більш радикальним кроком стала інтеграція олімпійського пантеону. На золотих пластинах, що входили до складу намиста, почали з'являтися рельєфні зображення грецьких богів. Проте це не було простим «імпортом». Ці боги були обрані через їхні чіткі паралелі в єгипетській теології. Афродіта, грецька богиня кохання, природно злилася з Ісідою та Хатор, утворивши популярний синкретичний образ Ісиди-Афродіти. Гермес, бог мудрості, магії та провідник душ, був негайно ототожнений з Тотом, єгипетським богом мудрості та письма. Їхній синтез породив одну з найважливіших фігур пізньої античності — Гермеса Трисмегіста. Афіна могла асоціюватися з войовничою

богинєю Нейт із Саїса. Таким чином, усех, прикрашений цими фігурами, перестав бути суто єгипетським, але й не став суто грецьким. Він став прикрасою для нової, гібридної еліти, яка могла молитися Ісіді-Афродіті, поєднуючи обидві традиції.

Примітно, що попри цю стилістичну та іконографічну модернізацію, колористичний код прикрас залишався глибоко єгипетським. Домінували кольори, що мали тисячолітнє магічне значення: 1) Бірюзовий та лазуровий символізує вічну молодість, свіжість та регенерацію. 2) Золото не було просто символом багатства; воно вважалося нетлінною «плоттю богів», уособлюючи сонячне божество Ра та вічність. 3) Червоний символізував кров, енергію та життя, часто асоціюючись із захисною магією Ісіді.

Грецькі майстри, зіткнувшись із цією потужною символічною системою, не стали її ламати. Навпаки, вони прийняли її, зрозумівши, що для місцевого населення — і для греків, що інтегрувалися, — магічна ефективність прикраси була важливішою за стилістичну чистоту. І врешті-решт, цей синтез найяскравіше проявився в технологічному оновленні традиційних амулетів, що впліталися в намиста. Такі центральні єгипетські символи, як анх, уаждет та вузол Ісіді, нікуди не зникли. Вони залишалися серцем композиції. Проте змінилася техніка їхнього виконання. Замість традиційного лиття з фаянсу чи масивного золота, елліністичні ювеліри почали застосовувати свої найвитонченіші техніки. Тепер контур анха чи уджат міг бути виконаний з найтоншого золотого дроту, створюючи прозорий, мереживний ефект. Поверхня амулетів покривалася мікроскопічними золотими кульками, що створювало складну гру світла й тіні. А замість кольорового фаянсу майстри використовували техніку клуазоне (перегородчастої емалі) або інкрустували амулети шматочками полірованого лазуриту, сердоліку та бірюзи, фіксуючи їх у золотих гніздах. В результаті, стародавній єгипетський символ, збагачений грецькою майстерністю, набував нового виміру. Він ставав легшим, витонченішим, візуально багатшим, перетворюючись на об'єкт, який однаково захоплював і єгиптянина, що впізнавав у ньому священний знак, і грека, що цінував його за вишукану художню роботу. Усех-намисто Птолемеївської доби — це мікрокосм, що ідеально відображав нове суспільство: побудоване на єгипетському фундаменті, але оздоблене та модернізоване елліністичним генієм.

Та з цим, греки принесли в Єгипет високорозвинену традицію різьблених каменів-печаток (інталій), які зазвичай вправлялися у перстень. Ці геми, вирізані з сердоліку, оніксу, аметисту чи граніту, мали дві основні функції. По-

перше, адміністративну, слугуючи особистою печаткою для засвідчення документів, що було критично важливо для нової грецької бюрократії. По-друге, естетичну — як демонстрація статусу, багатства та освіченості, часто зі сценами з грецької міфології, портретами правителів чи філософськими алегоріями. Єгиптяни ж, з іншого боку, мали тисячолітню традицію амулетів, де головною формою був скарабей. Для єгиптянина камінь та символ мали насамперед магічну силу, забезпечуючи захист у цьому та потойбічному світі. У Птолемеївському Єгипті ці дві традиції злилися. Елліністична форма (овальний камінь-перстень) швидко витіснила архаїчну форму скарабея, але ця нова форма наповнилася єгипетським змістом. Це породило синкретичну іконографію: на гемах почали з'являтися гібридні образи. Наприклад, класично вирізьблена грецька фігура могла мати єгипетські атрибути: Ісіда з рисами Афродіти, Гермес у ролі Тота, або бог Серапіс, який сам по собі був синкретичним винаходом Птолемеїв. Особливо популярним став «Гарпократ» (єгипетський Гор-дитина), який зображувався у грецькому стилі, часто з рогом достатку — грецьким символом багатства.

Також з'явилися магічні оправы, як ви й зазначали. Синкретизм виявлявся не лише у різьбленні, але й в оправі. Грецьку інталію могли вставити у золоту оправу у формі Урея — єгипетської кобри, що захищала фараонів. Або ж камінь вставлявся в композицію, що відтворювала Уаджет. Це було потужним візуальним твердженням: власник, носій грецької культури, ставив себе під захист найпотужніших єгипетських божественних сил. Змія, як символ відродження (уроборос) та царської влади (урей), поєднувалася з грецькою ідеєю мудрості (Асклепій). Цей процес перетворив прикрасу на артефакт подвійної дії. Перстень-печатка одночасно слугував для ідентифікації особи в соціальному світі (як громадянина) і як потужний амулет для захисту в сакральному світі (від хвороб, злих духів чи нещастя). Саме цей синтез грецької естетики, єгипетської магії та вавилонських астрологічних вірувань, що прийшли через Персію, призвів до появи унікального явища пізньої античності — так званих "магічних гем" (гностичних гем). Ці камені, що стали масовими вже в римський період, але корінням сягали Птолемеївської доби, поєднували зображення єгипетських богів (Анубіс, Осіріс) з грецькими написами-закляттями (наприклад, ΙΑΩ — Яхве) та дивними гібридними фігурами (як-от Абракас).

Отже, можна сказати, що ці артефакти були візуальною мовою, що дозволяла членам нового греко-єгипетського суспільства конструювати свою складну ідентичність, демонструючи лояльність до нової влади Птолемеїв (які й самі активно просували синкретичні культи, як-от Серапіса) та глибоку інтеграцію

в культурний ландшафт Єгипту. Ця трансформація змістів відбувалася не стільки через диктат моди чи сліпе наслідування, скільки як тонка й осмислена спроба вписати нову космогонію грецького пантеону у вже сформовані тисячолітні рамки єгипетських релігійних уявлень. Це був процес глибокого символічного перекладу, де один образ не замінював інший, а доповнював, утворюючи багатоголосе полотно культурної пам'яті.

Не можна обійти цю тему не згадавши про традиційний єгипетський поховальний процес, адже визначення ролі грецьких артефактів нерозривно пов'язане з фундаментальною працею італійського археолога **Еварісто Брекчія** (Evaristo Breccia, 1876–1967). Будучи багаторічним директором Греко-Римського музею в Александрії, Брекчія став, по суті, першим систематичним літописцем цього унікального гібридного міста, археологія якого є надзвичайно складною через постійне нашарування міських забудов. Його розкопки некрополя Шатбі (Sciatbi), проведені у 1911 році та опубліковані у 1912-му, стали поворотним моментом. Важливість Шатбі полягає в його хронології: це один із найраніших елліністичних некрополів Александрії, що датується переважно кінцем IV — початком III століття до н.е. Поховані там люди належали до перших поколінь греко-македонських поселенців, які прибули до Єгипту з Александром або одразу після його смерті.

У монографії Брекчія «La necropoli di Sciatbi» була не просто звітом, а деталізованим каталогом, що зафіксував абсолютно новий тип поховальної культури. Брекчія виявив, що ці перші александрійці дотримувалися переважно грецьких звичаїв. Домінуючою практикою була кремація, а не єгипетська муміфікація. Попіл померлих збирали у характерні розписні урни. Саме в цьому контексті — всередині кам'яних саркофагів або поруч з урнами для попелу — Брекчія і виявив численні золоті поховальні вінки. Це були витончені вироби, що імітували листя лавра, дуба чи мирту. Як ви слушно зазначили, геній Брекчія полягав у тому, що він не просто класифікував ці вінки як «грецький імпорт». Він поставив ключове питання: чому грецький символ перемоги та пошани, який в Елладі вручали живим атлетам, поетам і жерцям, тут став обов'язковим атрибутом померлого?

Можна сказати, що Брекчія першим припустив, що на єгипетській землі цей символ зазнав негайної трансформації. Він стверджував, що вінок у гробниці Шатбі — це вже не символ земної слави, а метафора тріумфу над смертю. В оточенні тисячолітньої єгипетської цивілізації, повністю зосередженої на есхатології (вченні про посмертне існування) та перемозі душі ("виправданні"

перед Осірісом), грецький символ перемоги був переосмислений у новому, глибшому духовному ключі.

Більш прицільну систематизацію цих синкретичних артефактів було проведено у другій половині ХХ століття. Італійська археологиня **Марія Тереза Марабіні Моевс**, проаналізувавши колекції з александрійських поховань, звернула особливу увагу на специфічний клас предметів — золоті персні, де грецька гема-інталія поєднувалася з єгипетською апотропеїчною формою. Як ви зазначили, її дослідження (зокрема, праця «Hellenistic Seals from Alexandria», 1985) виділили унікальну групу артефактів, де сама оправа персня (безель) була виконана у формі ока Гора (Уаджет), а вже в центр цього потужного єгипетського символу вставлявся різьблений напівдорогоцінний камінь. Ця знахідка має фундаментальне значення для розуміння психології греко-єгипетського синкретизму. Аналіз Марабіні Моевс підкреслив, що це не просто поєднання двох стилів, а свідоме концептуальне нашарування. У центрі композиції знаходилася гема-інталія. Цей елемент був суто елліністичним за функцією та естетикою. Камінь (сердолік, гранат чи аметист) містив різьблене зображення, що слугувало особистою печаткою власника — можливо, його портрет, зображення грецького бога або символ його роду. Це була його публічна, соціальна, адміністративна ідентичність. І ця грецька «особистість» була буквально «обрамлена» оком Гора. Уаджат був найпотужнішим єгипетським символом захисту, зцілення та повноти. Він не мав адміністративної функції, а суто магічну — захищати власника від злих сил, хвороб та хаосу. Отже праця Марабіні Моевс задокументувала не просто естетичний вибір, а глибоко особистий акт культурної інтеграції. Ці персні були візуальними маніфестами гібридної ідентичності, де грецький раціоналізм і соціальна функція печатки не суперечили, а навпаки, шукали та знаходили підтримку в єгипетській магічній традиції.

Та варто також зазначити, що унікальні, гібридні ювелірні вироби Птолемеївського Єгипту в жодному разі не залишилися замкненим, ізольованим чи виключно локальним феноменом. Вони не були призначені лише для внутрішнього споживання в долині Нілу. Навпаки, завдяки потужним торговельним зв'язкам, вони активно поширювалися, стаючи помітним явищем у культурному ландшафті всього регіону. Так, у таких знакових центрах елліністичного світу, як Афіни та Родос, археологи під час розкопок неодноразово знаходили сережки й персні, що стилістично чи іконографічно явно вказували на александрійське походження. Ці знахідки красномовно свідчили про те, що вони були прикрашені впізнаваними єгипетськими символами. Найчастіше серед цих мотивів зустрічалося,

мабуть, найпотужніше з усіх — уадажет. Причому, що найбільш показово, це був не просто механічний імпорт чи грубе копіювання. Цей глибоко сакральний єгипетський символ був художньо переосмислений і майстерно стилізований під грецькі художні канони, його форма ставала більш графічною та пивною, аби відповідати витонченим смакам еллінського споживача. Дослідники відзначають, що ці прикраси набували особливої популярності серед досить специфічної соціальної групи — представників динамічних торгово-фінансових кіл.

Звісно ж, вартує окремою уваги й сама **ремісницька майстерність. В Александрії, ювелірні майстерні** функціонували не просто як ремісничі осередки, а як справжні, динамічні «лабораторії» художнього експерименту. Це були динамічні простори, де щоденно відбувалася творча взаємодія та народжувалися нові гібридні форми, які б ніколи не виникли окремо ані в Афінах, ані в Мемфісі. У цих майстернях, розташованих чи то неподалік гавані, чи то серед розкішних міських кварталів, фізично пліч-о-пліч працювали носії двох кардинально різних, але однаково великих традицій. З одного боку — грецькі ремісники, що принесли з собою елліністичну естетику, зосереджену на натуралізмі, витонченості та досконалості форми. З іншого — спадкоємці давньоєгипетських династій майстрів, які володіли тисячолітніми секретами сакрального мистецтва, де колір, матеріал та символ мали глибоке релігійне значення. Спільна праця цих майстрів створювала унікальний кінцевий продукт — прикраси, в яких нерозривно і надзвичайно органічно зливалися технічні інновації та глибока сакральна пам'ять. Еллінська схильність до досконалості форми та інноваційних технік обробки металу поєднувалася з єгипетською прихильністю до символізму та магічної функції прикраси.

Однією з найбільш витончених та візуально ефектних технік, що прибули на береги Нілу разом із грецькими майстрами, безперечно, була філігрань. Це надзвичайно делікатне мистецтво, яке по суті є «малюванням» металом, полягає у кропіткому та терплячому скручуванні надзвичайно тонкого, майже невагомго золотого дроту. З цього цінного матеріалу ювеліри здатні створювати найскладніші та найхімерніші візерунки, а також легкі, прозорі, схожі на дорогоцінне мереживо, мотиви.

Ця техніка прийшла до Єгипту з Греції, де вона вже давно досягла піку свого розвитку і вважалася ознакою найвищої ремісничої майстерності. В еллінському світі її широко використовували для виготовлення найпрестижніших та найцінніших предметів розкоші: з неї плели шляхетні

діадеми для аристократії, виготовляли почесні вінки для переможців та створювали вишукані амулети. Єгипетські майстри, які традиційно працювали з більш масивними, литими формами та великими кольоровими вставками, миттєво оцінили естетичний потенціал цієї нової технології. Вони з ентузіазмом підхопили грецьку техніку, але одразу ж почали застосовувати її у власному, унікальному культурному контексті.

Найяскравіше це новаторство проявилось в оздобленні традиційних та священних усех-ожереллів. Вплітаючи філігранні елементи в конструкцію цих монументальних намист-комірів, єгипетські ювеліри досягали абсолютно вражаючого ефекту. Вони надавали цим давнім, шанованим прикрасам несподіваної легкої, повітряної, майже невагомої структури. Ця новознайдена легкість та прозорість створювала потужний візуальний та смисловий контраст з архаїчною масивністю та монументальною вагою, яка була притаманна усех-ожереллям попередніх епох. Таким чином, грецька витонченість не скасувала, а блискуче доповнила та переосмислила єгипетську велич.

Іншою, не менш вражаючою, була техніка грануляції. Це справжнє свідчення неймовірної посидючості та майстерності ювеліра, що полягала у складному процесі нанесення мікроскопічних, ледь помітних золотих кульок. Ці крихітні сфери терпляче викладалися на поверхню металу, утворюючи дрібні, витончені орнаментальні композиції, які вимагали абсолютної точності.

Хоча ця витончена техніка, варто зазначити, не була для Єгипту чимось абсолютно новим — вона була відома в долині Нілу ще з прадавніх часів, зокрема з епохи Середнього царства, — з плином століть вона, здавалося, відійшла на другий план. Саме у період Птолемеїв, завдяки прибуттю та активній роботі грецьких майстрів, які досконало володіли цим методом і широко застосовували його, грануляція отримала абсолютно новий імпульс та потужний поштовх до розвитку.

Оздоблення у вигляді грануляції було цінним не лише через свою надзвичайну складність. Воно дозволяло ювелірам створювати унікальний візуальний ефект текстурованої поверхні. Золото переставало бути просто гладким, холодним і дзеркальним. Натомість воно набувало шляхетного, вібруючого, дрібнозернистого рельєфу, який на дотик і на вигляд нагадував коштовну тканину або оксамитовий пісок. Ця зернистість, у свою чергу, фундаментально змінювала взаємодію прикраси зі світлом. Замість того, щоб просто відбивати його, гранульована поверхня посилювала гру світла: вона ніби ловила кожен промінь, змушуючи його мерехтити, дробитися та

переливатися тисячами дрібних іскор. Це надавало прикрасам особливої глибини, м'якості та «живого» внутрішнього сяйва, яке високо цінувалося в елліністичній естетиці.

Камейна інкрустація стала ще однією характерною та надзвичайно виразною технікою, що не просто існувала, але й активно розвивалася, набуваючи нових форм у творчих майстернях космополітичної Александрії. В основі цієї техніки лежало грецьке мистецтво гліптики — надзвичайно складне та поважне ремесло вирізання рельєфних, опуклих зображень на шарах кольорових каменів. Майстри-різьбярі віртуозно використовували природну структуру таких мінералів, як агат, онікс чи сердолік, де різні за кольором шари дозволяли створювати ефектні двоколірні композиції, коли світла фігура героя чи бога ніби проступала на темному тлі.

Проте у Птолемеївському Єгипті це суто еллінське мистецтво стрімко отримало абсолютно новий смисловий вимір. Воно було переосмислене та адаптоване до місцевого духовного ландшафту. Традиційні грецькі сцени, що зображували епізоди з міфології або профілі олімпійських божеств, які домінували на гемах в усьому іншому елліністичному світі, тут поступово почали поступатися місцем іншому пантеону. На цих вишуканих каменях, вирізаних з досконалою грецькою майстерністю, все частіше з'являлися єгипетські божественні образи. Таким чином, еллінська техніка ставала інструментом для втілення єгипетського сакрального змісту.

Але синтез на цьому не зупинявся. Фінальний крок цього культурного діалогу відбувався, коли ці геми — вже самі по собі гібридні — вправлялися у золоті оправы, дизайн яких був глибоко єгипетським. Найчастіше оправа набувала форми священної змії (Урея, символу царської влади та вічного відродження) або могутнього ока Гора (Уаджет), найголовнішого символу захисту та зцілення. В результаті народжувався унікальний артефакт: грецька техніка, що зображувала єгипетського бога, була взята під захист єгипетської магичної символіки.

Фундаментальний внесок у наше розуміння матеріальної культури цієї гібридної епохи зробив італійський археолог Еварісто Брекчія (Evaristo Breccia). Його багаторічна та надзвичайно плідна праця на посаді очільника Греко-Римського музею в Александрії, яку він невтомно обіймав протягом майже трьох десятиліть (з 1904 по 1932 рік), дозволила йому стати одним із перших дослідників, хто не просто знаходив, але й глибоко, систематично документував та намагався осмислити унікальні ювелірні вироби доби Птолемеїв.

Особливо показовими стали результати його ретельних розкопок некрополя Шатбі, проведених у 1910–1912 роках. Саме там, серед залишків поховальних комплектів, що належали, вочевидь, першим поколінням александрійської знаті, були виявлені артефакти, що стали красномовним візуальним свідченням культурного синтезу. Серед цих знахідок зустрічалися, зокрема, уламки традиційних єгипетських усах-ожереллів з вельми нетиповими модифікаціями. У їхню класичну структуру були сміливо інтегровані елементи, що несли на собі явний еллінський відбиток: це були золоті меандри — класичний, нескінченний грецький орнамент. Водночас ці суто грецькі мотиви надзвичайно гармонійно поєднувалися з традиційними для єгипетського мистецтва вставками з бірюзового фаянсу, глибокий колір якого тисячоліттями символізував Ніл та вічне життя. Ці унікальні знахідки, детально описані Брекчія у його фундаментальній публікації "La necropoli di Sciatbi" (1912), дозволили йому вийти за межі простої констатації факту. Він висунув далекоглядну гіпотезу, яка, по суті, й лягла в основу всіх подальших досліджень. Брекчія припустив, що такі складні, стилістично гібридні прикраси не могли бути випадковістю чи імпортом. З високою ймовірністю, вони виготовлялися у спеціалізованих ювелірних майстернях безпосередньо в самій Александрії. Він уявив ці майстерні як жвавi «творчі лабораторії», де грецькі майстри, носії елліністичних технік та естетичних смаків, працювали у тісній, щоденній співпраці з єгипетськими ремісниками — спадкоємцями давніх сакральних та художніх традицій.

Та описуючи ювелірне мистецтво, не можна не згадати останню царицю Птолемеїв, Клеопатру VII, яка, як виявляють джерела, усвідомлювала значення кожної деталі свого зовнішнього вигляду. Вона володіла даром поєднувати політичний розрахунок із символізмом староегипетських традицій та витонченістю елліністичного стилю. Прикраси, які вона носила, не лише прикрашали її тіло, а й промовляли до підданих і союзників, утверджуючи її божественний статус, легітимність і космополітичний характер її влади.

Ювелірна культура періоду Клеопатри VII була тісно пов'язана з багатовіковими майстерними традиціями, що описані вище. І як не дивно, золото — головний метал єгипетського мистецтва — залишалося основою царських прикрас. Ювеліри Александрії створювали шедеври, використовуючи не лише золото й срібло, а й дорогоцінні камені — смарагди, гранати, бірюзу, аметисти, а також перли, які тоді вважалися рідкісною розкішшю, гідною лише царських осіб.

Образ Клеопатри часто асоціювався із символами богині Ісіди — покровительки царського дому та втіленням материнства, мудрості й магічної сили. У публічних виступах, релігійних церемоніях та офіційних портретах цариця могла з'являтися у короні Ісіди з сонячним диском між рогами або зі змією-уреем на чолі. Ці елементи не були просто прикрасами: вони перетворювали її на живе уособлення богині, єднали царицю з космічним порядком і підтверджували її божественну сутність у очах підданих. І водночас, як освічена володарка елліністичного світу, Клеопатра не відмовлялася від грецьких модних форм — зокрема, від діадеми, тонкого золотого обруча, який символізував монархічну владу. На її монетах, карбованих в Александрії та інших містах, видно цю діядему, зав'язану вузлом ззаду, що було типовим атрибутом правителів елліністичних держав. Саме ця діадема стала своєрідним містком між грецькою політичною ідеологією та єгипетською сакральною традицією.

Серед улюблених прикрас Клеопатри, про які згадують античні автори, особливе місце займали сережки з великими перлинами. Пліній Старший у своїй «Природній історії» описує епізод, коли Клеопатра, щоб здивувати Марка Антонія, розчинила одну зі своїх дорогоцінних перлин у келиху оцту та випила її, доводячи, що може влаштувати найдорожчий бенкет у світі. Ця сцена стала легендарною і сприймається не лише як жест розкоші, а як акт символічного самоствердження. Перлина, у античній культурі, уособлювала жіночу досконалість, красу і зв'язок із богинею Венерою — покровителькою кохання та моря. Випиваючи перлину, Клеопатра наче стверджувала свою тотожність із богинею, перетворюючи коштовність на ритуальний символ своєї сили.

Не менш важливу роль відігравали намиста, широкі коміри та пекторалі, які поєднували грецьку технічну вишуканість із традиційними єгипетськими мотивами. Широкі коміри, прикрашені бірюзою, лазуритом, гранатами чи кольоровою емаллю, часто мали форму півмісяця, що спускався на груди. Вони могли містити зображення скарабеїв, анха, джеда або ока Гора — символів життя, сили й відродження. Клеопатра, як розумна політикеса, використовувала ці образи, аби наголосити на спадкоємності своєї влади від давніх фараонів, навіть попри те, що належала до грецької династії.

Особливу увагу сучасників привертала браслети, якими вона прикрашала руки. Відомо, що змієподібні браслети були модними у той час і часто мали вигляд змії, що обвиває руку, з головою, інкрустованою дорогоцінними каменями. У єгипетській символіці змія означала захист, мудрість і

відродження, але для Клеопатри це був ще й політичний знак — уреус, священна кобра, був емблемою царської влади. Можливо, саме ця асоціація з укусом змії, символом смерті і відродження, пізніше вплинула на легенду про її самогубство від укусу аспіда.

Персні Клеопатри теж мали особливе значення. Вони виконували не лише декоративну функцію, а й адміністративну: перстень-печатка з ієрогліфами або грецькими літерами був особистим знаком цариці, який скріплював державні документи. Через такий предмет проявлялася її особиста присутність у політичних рішеннях — матеріальний знак суверенності.

Окрім цього, Клеопатра, як і всі єгиптяни, носила амулети, покликані захищати її від злих сил. Символи анха, уаджета, або джеда — стовпа стабільності — зустрічаються на багатьох прикрасах епохи. Вони виготовлялися з золота, фаянсу чи напівдорогоцінних каменів і втілювали не лише магічну, а й політичну ідею: правителька, захищена богами, водночас захищає і свою державу.

Не можна робити огляд історичної персони, і тим паче її захоплень не звертаючись до джерел. У «Житті Антонія», авторство якого належить вже згаданому вище Плутарху, «малюється» психологічний і політичний образ Клеопатри, яка вміє перетворювати зовнішність на інструмент влади. У його описі немає точного переліку коштовностей чи ювелірних деталей, але сама атмосфера її появ, бенкетів і зустрічей насичена блиском, ароматами, золотом і сяйвом дорогоцінного каміння. Для Плутарха прикраси Клеопатри — це не елементи марнославства, а театральні символи, що втілюють її владу, розум і вміння керувати сприйняттям інших.

Письменник описує, як Клеопатра вперше зустріла Антонія на баржі, прикрашеній золотом, пурпуром і сріблом; вона була вбрана в костюм Афродіти, а її супутники нагадували купідонів. Саме це видовище Плутарх трактує як прояв політичної мудрості: Клеопатра знала, що зовнішня краса, підсилена розкішшю, може бути не менш переконливою за дипломатію. У цьому контексті прикраси виступають своєрідною мовою влади — не словесною, а візуальною, що діяла безпосередньо на емоції та уяву римського воєначальника. Звучить це таким чином: «Вони проводили життя, змагаючись у марнотратстві й розкошах. Щодня вони вигадували щось нове, щоб приголомшити один одного. Так, коли Антоній пожартував над нею через її марнотратство, вона наказала подати обід, який коштував би десять мільйонів сестерціїв, і, щоб довести це, розчинила у вині перлину, яку зняла з вуха, і випила.» («Життя Антонія», глава 29).

Плутарх підкреслює, що справжня сила Клеопатри полягала не у фізичній красі, а у «враженні», яке вона справляла. Її розкіш — не бездумна демонстрація багатства, а продумана форма самопрезентації. Прикраси в її образі виконують роль символічного орнаменту, який обрамляє її особистість і водночас служить засобом психологічного впливу. Для грецького мораліста Плутарха, який часто засуджував надмірну розкіш як ознаку моральної слабкості, Клеопатра є парадоксальною фігурою: у ній марнотратство і блиск не суперечать розуму. Він показує її як людину, що розуміє силу краси та багатства, але не підкоряється їй — натомість використовує її стратегічно. Її діадема, сережки, намиста, пахощі та пурпур — це складові ритуалу влади, в якому Антоній стає не лише її коханцем, а й учасником політичного спектаклю.

Окрім Плутарха, варто розглянути й сучасних авторів, як наприклад, Стейсі Шифф. У своїй книзі «Cleopatra: A Life» вона створює портрет, який балансує між документальною точністю й літературною виразністю. Авторка відмовляється від, прямо кажучи, романтизованої «фатальної жінки» античної традиції, натомість показує Клеопатру як розумну, кмітливую, стратегічну й надзвичайно освічену правительку, яка свідомо конструювала свій образ — політичний, культурний і візуальний. Саме через це тема прикрас у Шифф набуває глибшого змісту: вони не лише елементи краси, а й знаряддя влади.

Авторка підкреслює, що Клеопатра користувалася багатством і розкішшю не задля марнославства, а як мовою дипломатії. У її руках діадема, перлина чи пурпуровий плащ ставали знаком легітимності. Вона сприймала тіло й убрання як частину царського протоколу: золоті прикраси, дорогоцінні тканини, ароматичні мастила — усе це створювало ауру «живої богині». Особливо Шифф звертається до легендарного епізоду з перлиною, розчиненою у вині, який уперше згадує Плутарх. Для авторки це не просто анекдот про марнотратство, а акт демонстрації сили — жест, у якому Клеопатра знищує предмет розкоші, аби показати, що її влада вища за будь-яке багатство.

Велика заслуга Шифф у тому, що вона трактує ювелірку Клеопатри як естетику інтелекту, а не розкоші. Вона вміло поєднувала традиції Єгипту й Греції: від священних діадем фараонів до витончених елліністичних сережок. Шифф вказує, що навіть монети з її портретом слугують прикладом того, як Клеопатра «режисувала» власне обличчя: у них зображення та коронація були політичними меседжами, адресованими Риму. Авторка проводить

цікаву думку: більшість відомостей про «ювелірну Клеопатру» — це не факти, а способи, якими чоловіки-історики (Плутарх, Діон Кассій, Пліній) описували жіночу владу через призму спокуси. Шифф, на відміну від них, намагається повернути прикрасам первинний контекст — символ державності, релігії й інтелектуальної гри, а не інструмент спокуси.

Та варто зазначити, що хоча археологи поки наразі не знайшли буквально жодної прикраси, яку можна з повною певністю ототожнити з особистими речами Клеопатри VII, численні знахідки з її часу — зокрема в Александрії, Саккарі, Фаюмі — свідчать про високий рівень ювелірного мистецтва. У музеях світу зберігаються браслети, сережки, діадеми та амулети, виконані у стилі, характерному для пізнього птолемеївського періоду. Їхні форми, орнаменти та техніка повністю відповідають описам античних авторів і дають уявлення про розкіш, якою була оточена цариця.

Отже, еллінізація суттєво вплинула на ювелірне мистецтво регіону, спричинивши синтез традиційних єгипетських та нових греко-римських стилів. Продовжувалося активне використання золота та традиційного для Єгипту напівкоштовного каміння, як-от лазурит, сердолік і бірюза, що символізувало неперервність культури, але разом з цим до прикрас почали активно інтегрувати дорогоцінне каміння — зокрема, смарагди, гранати та перли, що було характерно для загальної елліністичної моди на розкіш. У технічному плані, широкого поширення набули грецькі ювелірні методи, такі як філігрань, зернь та інкрустація, демонструючи вплив грецьких майстрів; з'явилися також типово грецькі форми, як-от камеї та інталії, що раніше не були притаманні єгипетському мистецтву. Символіка ж зберігала популярність традиційних єгипетських символів і форм, але до них додалися грецькі мотиви: зображення богині Афродіти, геометричні та спіральні орнаменти, а також зображення тварин у динамічніших, ніж раніше, позах. Крім того, прикраси часто ставали масивнішими та пишнішими, відображаючи загальну тенденцію до елліністичної гіпертрофованої розкоші, і почали широко використовуватись типові грецькі форми — сережки-конго та обручі.

У підсумку, ювелірні вироби Єгипту в період Еллінізації є вишуканим прикладом культурної асиміляції, демонструючи, як глибоко вкорінене єгипетське мистецтво еволюціонувало, інтегруючи динамізм та нові ювелірні техніки елліністичного світу, створивши унікальний стиль, що яскраво відображав розквіт Птолемеївського царства.

Розділ №4: Розвиток єгипетських міст у грецьких міських традиціях.

4.1. Об'єктивні причини будівництва великих міст та поселень.

Процес заснування та розбудови масштабних грецьких міст і менших поселень на території Єгипту в період еллінізму, що охоплює час від завоювання країни Александром Македонським до смерті Клеопатри VII, був зумовлений комплексом взаємопов'язаних геополітичних, економічних, адміністративних та військових чинників. Основним фундаментом для цієї містобудівної діяльності стала необхідність створення нової опорної мережі для македонської влади, яка опинилася в середовищі з принципово іншою культурою, релігією та соціальною структурою. Оскільки стара єгипетська столиця Мемфіс та інші традиційні центри були занадто тісно пов'язані з місцевою теократією та давніми традиціями фараонів, Птолемеї потребували нових адміністративних вузлів, які б функціонували за грецьким зразком і забезпечували надійний контроль над величезними ресурсами долини Нілу.

Економічна доцільність будівництва таких міст, як Александрія Єгипетська, Птолемаїда Гермійська чи Арсіноя, полягала насамперед у бажанні інтегрувати Єгипет у ширшу торговельну мережу Середземномор'я. Грецькі поліси на єгипетській землі ставали величезними логістичними хабами, де відбувалася концентрація товарів, призначених для експорту, зокрема зерна, папірусу та текстилю. Географічне розташування Александрії на узбережжі було обрано з розрахунком на морську перевагу, що дозволяло династії Птолемеїв підтримувати зв'язок зі своїми володіннями в Егейському морі та Кіренаїці. Це будівництво також стимулювалося потребою в залученні кваліфікованих кадрів з Еллади, адже для функціонування складної бюрократичної машини та розвитку товарно-грошових відносин були потрібні фахівці, звичні до грецьких методів управління, фінансів та права.

Військовий аспект відігравав не менш важливу роль, оскільки безпека держави залежала від присутності професійної армії, що складалася переважно з македонських та грецьких найманців. Створення військових поселень, відомих як клерухії, було об'єктивною необхідністю для розселення солдатів, яким замість грошової плати надавали земельні наділи. Такі поселення ставали осередками іноземної присутності в провінціях, виконуючи роль внутрішніх гарнізонів для придушення потенційних повстань місцевого населення та захисту кордонів. Окрім того, урбанізація мала на меті культурну та мовну уніфікацію правлячого класу, створюючи простір, де грецькі переселенці могли зберігати свою ідентичність, інституту гімнасіїв та

театрів, що робило перебування в Єгипті привабливим для нових хвиль мігрантів.

Демографічний тиск у самій Греції та Малій Азії також сприяв колонізаційним процесам, оскільки Єгипет з його родючими землями та розвиненою системою іригації пропонував набагато кращі умови для існування, ніж перенаселені поліси Балканського півострова. Птолемеї свідомо інвестували в розбудову міської інфраструктури, щоб перетворити свої володіння на інтелектуальний та культурний центр тогочасного світу, що підтверджується будівництвом Мусею та Бібліотеки в Александрії. Це дозволяло легітимізувати владу нової династії в очах грецького світу, демонструючи, що саме Єгипет є справжнім спадкоємцем імперії Александра.

Формування наукового дискурсу навколо давніх міст Єгипту елліністичного періоду стало результатом тривалої еволюції археологічних досліджень, яка пройшла шлях від аматорського збирання артефактів до системного аналізу урбаністичного простору. Основними об'єктивними причинами появи численних праць, присвячених цій темі, стали масштабні відкриття кінця XIX — початку XX століття, які довели унікальність синкретичної культури Птолемеївського Єгипту. Дослідники, такі як Йоганн Густав Дройзен, який взагалі першим увів термін «еллінізм», заклали теоретичну базу для розуміння того, що грецькі міста в Єгипті не були ізольованими анклавом, а слугували лабораторіями для синтезу античних та давньосхідних традицій. Це спонукало археологів шукати матеріальні підтвердження такого взаємовпливу в архітектурі, епіграфіці та предметах побуту, що зрештою перетворило вивчення Александрії, Навкратіса та Птолемеїди на окремий напрям класичної археології.

Окрім нього, особливе місце в цій інтелектуальній історії посідають роботи науковців, які займалися топографією Александрії, зокрема Махмуда-бея ель-Фалакі, чиї розкопки за дорученням Наполеона III стали першою спробою наукової реконструкції планування мегаполіса. Його праці заклали фундамент для подальших досліджень Еваристо Бреччі та Ахілла Адріані, які протягом десятиліть документували некрополі та громадські споруди, намагаючись віднайти межу між грецьким каноном та місцевими запозиченнями. Об'єктивним фактором, що стимулював цей інтерес, була необхідність каталогізації величезної кількості папірусів, знайдених у містах на кшталт Оксіринха, де вчені Бернارد Гренфелл та Артур Гант виявили тисячі документів, що проливали світло на адміністративне та приватне життя еллінізованого суспільства. Ці знахідки змусили наукове співтовариство

переглянути роль міст як центрів поширення грецької мови та права на території, що раніше вважалася культурно консервативною.

І як не дивно, археологічні дослідження другої половини ХХ століття, зокрема праці Жана-Іва Амперера та Франка Годдіо, надали темі нового виміру через розвиток підводної археології, яка дозволила детально вивчити затоплені частини античної Александрії та міста Геракліон. Ці відкриття підтвердили гіпотези раніших теоретиків про те, що елліністичні міста будувалися з урахуванням складної гідротехнічної системи Нілу, що вимагало від архітекторів глибоких знань як грецької механіки, так і єгипетського досвіду іригації. Водночас науковці на кшталт Дороти Томпсон зосередили увагу на соціальній історії, доводячи в своїх монографіях, що міське середовище сприяло появі нової ідентичності — «еллінів єгипетського походження», що стало ключовим аргументом у дискусіях про природу культурного імперіалізму та акультурації.

Отже, будівництво міст було не випадковим явищем, а стратегічним інструментом трансформації закритої аграрної цивілізації на відкриту імперську структуру, здатну конкурувати з іншими діадохами за домінування у Східному Середземномор'ї.

4.2. «Могутність» Александрії

Процес заснування Александрії Єгипетської та її перетворення на головний політичний і культурний центр елліністичного світу є складним історичним феноменом, що охоплює період від прибуття Александра «Великого» Македонського до Єгипту, до проголошення Птолемея I Сотера царем (305 р. до н. е.). Цей короткий часовий відрізок, що тривав менше трьох десятиліть, визначив урбаністичну структуру, економічну модель та ідеологічне підґрунтя міста на наступні століття. Вибір місця для майбутньої столиці був продиктований стратегічними, а не лише символічними міркуваннями. У 332 році до н. е., після успішного завоювання Єгипту та відвідин оракула Амона в оазисі Сіва, Александр обрав ділянку на узбережжі Середземного моря, навпроти острова Фарос. Ця територія, де вже існувало невелике єгипетське поселення Ракотіс, мала унікальні географічні переваги. На відміну від традиційних єгипетських столиць, таких як Мемфіс чи Фіви, які були орієнтовані на внутрішню долину Нілу, нове місто планувалося як морський порт, що з'єднував би Єгипет з грецьким світом та Егеїдою. Природний вапняковий хребет захищав місцевість від розливів Нілу, а близькість озера

Мареотіс забезпечувала доступ до прісної води та внутрішніх річкових шляхів.

Архітектурне планування міста було доручено відомому родоському архітектору Дейнократу, який застосував передові на той час принципи містобудування. В основу генерального плану було покладено гіпподамову систему — регулярну прямокутну сітку вулиць, орієнтовану за сторонами світу для забезпечення оптимальної вентиляції морськими вітрами, що було критично важливо для спекотного клімату. Головна магістраль, відома пізніше як Канопський шлях, простягалася зі сходу на захід і мала ширину близько 30 метрів, перетинаючись під прямим кутом з іншою головною вулицею, що йшла з півночі на південь. Важливим інженерним рішенням стало будівництво Гептастадіону — молу довжиною у сім стадіїв (близько 1200 метрів), який з'єднав острів Фарос із материком. Ця споруда не лише штучно створила дві гавані — Велику гавань на сході та гавань Евностос (з давньогрецької «Благополучного повернення») на заході, — але й стала фізичним втіленням інженерного генія ранньої елліністичної доби. Саме в цей період були закладені основи міських мурів, протяжність яких сягала 15 кілометрів, що мало гарантувати безпеку новому адміністративному центру.

Після від'їзду Александра з Єгипту в 331 році до н. е. безпосередній нагляд за будівництвом та фінансовим управлінням перейшов до Клеомена з Навкратіса. Його роль у ранньому розвитку міста часто недооцінюють, проте саме жорстка фіскальна політика Клеомена дозволила акумулювати ресурси, необхідні для масштабних будівельних робіт. У цей період, до смерті Александра у 323 році до н. е., Александрія залишалася здебільшого великим будівельним майданчиком, де співіснували грецькі колоністи, македонські гарнізони та місцеве єгипетське населення, яке було зосереджене переважно в кварталі, що виріс на місці старого Ракотіса. Клеомен фактично керував Єгиптом як сатрап, хоча офіційно обіймав посаду номарха Аравійської землі, і саме він розпочав перенесення адміністративних функцій з Мемфіса, хоча остаточне зміщення центру ваги відбулося вже за його наступника.

Справжній політичний злет Александрії розпочався після смерті Александра Македонського, коли управління Єгиптом перейшов до Птолемея Лага (майбутнього Птолемея I Сотера). Прибувши до Єгипту в 323 році до н. е., Птолемей швидко усунув Клеомена і розпочав цілеспрямовану політику перетворення Александрії на столицю своєї майбутньої держави. Ключовим моментом у легітимізації міста як нового центру влади стало перехоплення похоронного кортежу Александра Македонського, який прямував з

Вавилону. Птолемеєм доставив тіло завойовника спочатку до Мемфіса, а згодом — до Александрії, де було споруджено гробницю (Сома). Наявність тіла засновника міста та імперії надала Александрії сакрального статусу і зробила її символічним центром елліністичного світу, потіснивши традиційні культові центри Єгипту. Цей акт став вирішальним у боротьбі діадохів, закріпивши за Птолемеєм статус спадкоємця традицій Александра.

У період з 323 по 305 рік до н. е. відбувалося активне формування соціальної та культурної структури міста. Птолемеєм I заохочував імміграцію греків і македонян, надаючи їм земельні наділи та громадянські права, що призвело до швидкого зростання населення. Водночас він розумів необхідність інтеграції місцевого населення та створення спільної ідеологічної платформи. Саме в цей ранній період за участю єгипетського жерця Манефона та грецького жреця Тимотея було розроблено культ Серапіса — синкретичного божества, яке поєднувало риси єгипетського Осіріса-Апіса та грецьких богів Зевса і Діоніса. Будівництво першого Серапеуму стало архітектурним вираженням цієї політики. Крім того, саме в ці десятиліття закладалися підвалини для створення Мусейону та Бібліотеки, хоча їхній розквіт припав на правління Птолемея II. До моменту, коли Птолемеєм I офіційно прийняв титул царя у 305 році до н. е., Александрія вже фактично функціонувала як повноцінна столиця, маючи розвинену портову інфраструктуру, захисні споруди, царський квартал (Брухейон) та чітку міську адміністрацію, що дозволило їй стати найбільшим містом Середземномор'я в наступні століття.

Період з 305 по 222 рік до н. е., що охоплює правління Птолемея I Сотера (як царя), Птолемея II Філадельфа та Птолемея III Евергета, став визначальним етапом у кристалізації державної структури елліністичного Єгипту. Це був час трансформації військової окупаційної влади в складний, глибоко бюрократизований державний механізм, який поєднав македонську династичну традицію з тисячолітніми практиками фараонівського управління. Офіційне прийняття Птолемеєм I царського титулу в 305 році до н. е. ознаменувало остаточний розрив з ідеєю єдиної імперії Александра і початок розбудови суверенної держави, де особа монарха ставала єдиним джерелом права, адміністративної влади та релігійної легітимності. У цей період Александрія перетворилася не просто на резиденцію двору, а на мозковий центр гігантської адміністративної машини, яка контролювала життя країни аж до найвіддаленіших селищ Верхнього Єгипту.

Центральною фігурою в системі управління був басилевс, чия влада мала абсолютний характер, однак для реалізації цієї влади було створено

розгалужений центральний апарат. Головною посадовою особою після царя став діюкет — міністр фінансів та економіки, який фактично виконував функції прем'єр-міністра. Діюкет відповідав за наповнення скарбниці, організацію монополій та розподіл ресурсів. Яскравим прикладом могутності цієї посади є діяльність Аполлонія за часів Птолемея II, чия канцелярія керувала не лише державними справами, а й величезними особистими маєтками, демонструючи нерозривний зв'язок між державним і приватним інтересом правлячої еліти. При дворі також сформувалася ієрархія титулів — від «родичів» царя до «друзів» та «спадкоємців», що створювало замкнену касту лояльних управлінців, переважно греко-македонського походження. Вся ділова документація велася грецькою мовою, яка стала офіційною мовою адміністрації, що створило мовний бар'єр і чітку стратифікацію між колонізаторами та місцевим населенням.

Адміністративний поділ країни базувався на традиційній єгипетській системі номів (областей), проте їхнє управління було докорінно реформоване. Птолемеї запровадили чіткий розподіл повноважень, щоб уникнути концентрації влади в руках місцевих намісників. На чолі ному стояв стратег, який спочатку мав військові функції, але до середини III ст. до н. е. перетворився на головного цивільного адміністратора. Однак фінансовими справами ному керував економ, який підпорядковувався безпосередньо діюкету в Александрії, а не стратегу. Це створювало систему стримувань і противаг. Третьою ключовою фігурою був царський писар, який вів облік земель, врожаю та платників податків. Ця тріада чиновників дублювалася на нижчих рівнях — у топархіях (районах) та комах (селах), де працювали комархи та сільські писарі. Така вертикаль влади дозволяла центру контролювати кожен аспект економічного життя, від посіву зерна до випуску готової продукції.

Економічна політика цього періоду, особливо за Птолемея II Філадельфа, характеризувалася жорстким державним регулюванням, яке історики часто називають «королівською економікою». Держава встановила суворі монополії на ключові галузі: виробництво олії, текстилю, папірису, пивоваріння та банківську справу (відкуп податків). Знаменитий «Податковий статут» (або «Закони про доходи») 259 року до н. е. детально регламентував процес виробництва та збуту олії, забороняючи приватну ініціативу, що могла б конкурувати з царськими майстернями. Земля була поділена на категорії: царська земля (*basilike ge*), яку обробляли царські орендарі; храмова земля, яка перебувала під суворим наглядом чиновників; та клерухічна земля — наділи, що роздавалися найманим солдатам (клерухам) в обмін на військову

службу. Система клерухій стала геніальним рішенням Птолемеїв: вона дозволила створити мобільний військовий резерв, розселити грецьких іммігрантів по всій країні та ввести в обіг нові сільськогосподарські угіддя, зокрема в районі Фаюмської оази.

Важливим елементом політичної стабільності стало формування династичного культу, який досяг свого апогею за Птолемея II та Птолемея III. Заснування культу Александра, а згодом обоження правлячого подружжя (наприклад, «Богів-Братів» — Птолемея II та Арсіної II, або «Богів-Благодійників» за Птолемея III) слугувало ідеологічним цементом держави. Для грецького населення це було виявом лояльності до монархії, а для єгиптян — зрозумілою формою вшанування божественного правителя. Синод у Канопі 238 року до н. е., проведений за часів Птолемея III, продемонстрував успішну інтеграцію єгипетського жрецтва в державну систему: в обмін на податкові пільги та підтримку храмів жерці визнали божественний статус царя і включили його вшанування до храмових ритуалів.

Правова система Єгипту в цей період також була дуалістичною. Існували окремі суди для греків, які судили за законами полісів або царськими постановами, та для єгиптян (*laokritai*), які керувалися традиційним єгипетським правом. У змішаних справах рішення часто залежало від мови, якою було складено контракт. До кінця правління Птолемея III у 222 році до н. е. Єгипет мав, мабуть, найдосконалішу адміністративну систему в античному світі. Це була держава тотального обліку, де кожен клаптик землі був зареєстрований, кожен ремісник мав ліцензію, а потоки товарів і грошей безперервно стікалися до Александрії, забезпечуючи династії ресурси для домінування у Східному Середземномор'ї.

Соціальне становище Александрії часів Птолемеїв являла собою складний, жорстко ієрархізований організм, де етнічне походження часто, хоч і не завжди, визначало правовий статус, економічні можливості та навіть місце проживання. Александрію часто називали «містом біля Єгипту», а не «в Єгипті» (*Alexandria ad Aegyptum*), що підкреслювало її відокремленість від решти країни та унікальний статус як грецького поліса, накладеного на східний субстрат. Населення мегаполіса не було гомогенним ні юридично, ні культурно; воно поділялося на чіткі страти, кордони між якими охоронялися державними законами, податковою системою та судовою практикою. На вершині цієї піраміди знаходилися громадяни міста — «александрійці», статус яких був привілеєм, а не автоматичним правом народження на території міста. Ця група складалася переважно з етнічних греків та

македонян, нащадків перших поселенців і найманців. Вони були організовані за класичним грецьким зразком у філи (племена) та деми (територіальні округи), що створювало ілюзію традиційного полісного самоврядування.

Ключовим маркером приналежності до еліти та статусу громадянина був доступ до гімнасію. Це був не просто освітньо-спортивний заклад, а центр культурної ідентифікації та соціальної сегрегації. Лише ті, хто пройшов ефебію (систему виховання юнаків), мали право на повне громадянство. Грецьке населення користувалося значними податковими пільгами, зокрема звільненням від принизливої подушної податі («лаографії») або сплатою її за зниженою ставкою, і підлягало суду за грецьким правом. Вони займали вищі адміністративні посади, формували офіцерський корпус армії та складали інтелектуальну еліту Мусейону. Їхнє розселення концентрувалося переважно в Брухейоні — найбагатшому кварталі міста, де розташовувалися царські палаци та адміністративні будівлі. Проте категорія «еллінів» з часом стала розмиватися, перетворюючись з суто етнічної на соціокультурну, куди могли потрапити еллінізовані представники інших народів за умови прийняття грецького способу життя та освіти.

Окрему і чисельно значущу групу населення становила єврейська громада, яка почала формуватися ще за часів Птолемея I Сотера. Статус євреїв в Александрії був унікальним і часто ставав предметом історичних дискусій. Вони не мали повних прав громадянства (політеї) грецького зразка, оскільки релігійні обмеження не дозволяли їм брати участь у міських культурах, що було обов'язковою умовою громадянства. Натомість вони утворили так звану політевму — напівавтономну етно-релігійну корпорацію, яка мала право жити за власними законами, мати своїх архонтів (старійшин) та, пізніше, етнарха. Євреї концентрувалися переважно в кварталі «Дельта» на північному сході міста, хоча не були обмежені лише ним. Їхня соціальна позиція була проміжною: вони стояли вище за корінних єгиптян, часто виконуючи функції у військовій службі, торгівлі та річкових перевезеннях, але нижче за повноправних грецьких громадян, що створювало постійне поле для напруги та конфліктів, які особливо загострилися в пізніший, римський період.

Найнижчий щабель соціальної драбини та водночас чисельну більшість становили корінні єгиптяни. В офіційних документах вони часто позначалися просто як «ті, що з хори» (сільської місцевості) або «єгиптяни», що мало не стільки географічний, скільки правовий підтекст. Вони проживали переважно в старому кварталі Ракотіс на заході міста. Це населення було основною

робочою силою: ремісниками, будівельниками, вантажниками в порту, прислугою в будинках греків. Юридично вони перебували у найменш вигідному становищі: підлягали тілесним покаранням (від яких були звільнені греки), сплачували повний обсяг подушного податку та судилися за місцевим єгипетським правом у судах лаокрітів. Однак навіть тут не існувало повної ізоляції. Єгипетське жрецтво, обслуговуючи храми (в тому числі Серапеум), зберігало певний престиж і вплив. Крім того, через змішані шлюби та службу в поліції чи флоті окремі єгиптяни могли піднятися соціальними сходами, часто беручи собі друге, грецьке ім'я (феномен подвійних імен був поширеним), що дозволяло їм функціонувати в обох культурних середовищах.

Окремо слід виділити численну категорію «іноземців» (ксної) — вихідців з інших регіонів Середземномор'я (сирійців, персів, фракійців), які прибували до Александрії як купці або найманці. Вони не належали до громадянського корпусу, але й не були безправними, утворюючи власні професійні або релігійні асоціації. Інститут рабства в Александрії також мав свої особливості. Хоча раби були присутні в домашньому господарстві та на царських мануфактурах, їхня роль в економіці була меншою порівняно з класичними Афінами чи Римом, оскільки наявність величезної кількості дешевої вільної робочої сили робила масове використання рабів економічно недоцільним. Раб в Александрії частіше був предметом розкоші, слугою або висококваліфікованим помічником, ніж інструментом аграрного виробництва. Отже, можна сказати, що Александрія була містом жорстких соціальних бар'єрів, де можливість вертикальної мобільності існувала, але була суворо регламентована державою, яка пильно стежила за збереженням привілеїв правлячої греко-македонської меншості.

У свою чергу, культурний та інтелектуальний злет Александрії у III–II століттях до н. е. є безпрецедентним явищем в історії античності, що ознаменувало перехід від класичної грецької культури полісного типу до універсальної елліністичної цивілізації. Цей розквіт не був спонтанним наслідком економічного багатства, а став результатом цілеспрямованої державної політики Птолемеїв, які зробили меценатство інструментом легітимізації своєї влади та засобом культурного домінування. Александрія перетворилася на інтелектуальну столицю світу (або як казали сами греки - «ойкумени») завдяки створенню унікальної інституційної бази, центром якої стали Мусейон та Бібліотека. Ці заклади, розташовані в межах царського кварталу

Брухейон, функціонували не як сучасні публічні установи, а як закриті науково-дослідні інститути під безпосереднім патронатом монарха. Вчені, запрошені з усього грецького світу, від Сицилії до Малої Азії, отримували від царя жалування, житло та звільнення від податків, що дозволяло їм повністю присвятити себе науці, хоча й робило їх залежними від примх двору (філософ тих часів Тімон із Фліунта вельми влучно назвав їх «відгодованими птахами в клітці Муз»).

Серцем цього інтелектуального проекту була Александрійська бібліотека, яка під керівництвом таких видатних діячів, як Зенодот Ефеський, Аполлоній Родоський та Ератосфен, поставила за мету зібрати «всі книги світу». Масштаби комплектування фондів вражали: від скупівлі приватних колекцій до конфіскації книг із кораблів, що заходили в порт, для копіювання (оригінали залишалися в бібліотеці, а копії повертали власникам). Саме тут народилася філологія як наука. Александрійські вчені не просто накопичували сувої, а займалися їхньою систематизацією, редагуванням та коментуванням. Вони розробили канон класичної грецької літератури, очистили тексти Гомера від пізніших вставок, запровадили систему розділових знаків та наголосів, щоб зберегти правильне звучання мови в умовах її поширення серед негрецького населення. Гігантська праця Каллімаха над каталогом «Пінакес» заклала основи бібліографії, перетворивши хаос із сотень тисяч сувоїв на структуровану систему знань.

Література Александрії набула специфічних рис, відмінних від класичної. Вона стала «вченою поезією», розрахованою на вузьке коло інтелектуалів, здатних оцінити складні алюзії, рідкісні міфологічні сюжети та вишукану форму. Головними жанрами стали не монументальні трагедії для масового глядача, а камерні форми: елегія, епіграма, ідилія. Феокрит створив жанр пасторалі, ідеалізуючи сільське життя для міської еліти, тоді як Каллімах відстоював естетику «малої форми», стверджуючи, що «велика книга — це велике зло». Водночас, саме в Александрії було здійснено грандіозний проект перекладу єврейської Тори грецькою мовою — Септуагінту, що стало найважливішим актом міжкультурної комунікації того часу і відкрило біблійні тексти для елліністичного світу.

Особливого розвитку в Александрії набули точні та природничі науки, які вперше відокремилися від філософії. Математична школа Александрії, очолювана Евклідом, систематизувала геометричні знання у праці «Початки», яка залишалася основним підручником геометрії протягом двох тисячоліть. Тут працював і Архімед під час свого навчання, винайшовши свій знаменитий

гвинт для підйому води. Ератосфен Кіренський, поєднуючи математику з географією, здійснив геніальний експеримент із вимірювання окружності Землі, отримавши результат з вражаючою точністю. Астроном Арістарх Самоський висунув революційну геліоцентричну гіпотезу, хоча вона й не набула загального визнання в той час. Розвиток механіки, представлений Ктесібієм та Філоном, призвів до створення складних автоматів, водяних годинників та пневматичних пристроїв, які, однак, часто використовувалися лише як іграшки для царського двору або храмові дива, а не в промисловості.

Медицина в Александрії досягла вершини свого античного розвитку завдяки унікальним умовам, які неможливо було відтворити в Греції. Птолемеї, не skutі релігійними табу полісного світу, дозволили лікарям Герофілу та Ерасістрату проводити розтини людських тіл (злочинців, наданих царем), а за деякими свідченнями — навіть вівісекцію. Це дозволило зробити фундаментальні відкриття в анатомії: було детально описано нервову систему, розрізнено чутливі та рухові нерви, досліджено функції мозку, серцевих клапанів та очного яблука. Александрійська медична школа стала настільки авторитетною, що навіть через століття сам факт навчання в Александрії слугував найкращою рекомендацією для лікаря. Таким чином, Александрія стала гігантською лабораторією, де грецький раціоналізм, підтриманий ресурсами централізованої монархії та звільнений від традиційних обмежень, створив корпус знань, який ліг в основу всієї подальшої європейської та ісламської науки.

Варто також поговорити й про економічний потенціал Александрії, що базувався на вищезгаданому, унікальному поєднанні централізованого управління багатими ресурсами долини Нілу та агресивної меркантилістської зовнішньої політики, що перетворило державу на найбагатшу монархію елліністичного світу. Александрія в цій системі виконувала подвійну функцію: вона була гігантським виробничим центром, де сировина перетворювалася на предмети розкоші, та головним логістичним хабом, що контролював транзитні потоки між Середземномор'ям, Африкою та Азією. Фундаментом цієї економічної могутності було сільське господарство, яке Птолемеї реорганізували за принципами планової економіки. Завдяки системі дамб та іригаційних каналів, а також впровадженню нових культур (наприклад, твердої пшениці), Єгипет стабільно отримував врожаї, що значно перевищували внутрішні потреби. Це зерно стікалося до царських сховищ в Александрії, звідки експортувалося до грецьких полісів та островів Егейського моря, які хронічно страждали від нестачі хліба. Цей «зерновий важіль» дозволяв Птолемеям не лише накопичувати величезні запаси срібла та

золота, а й диктувати політичну волю Афінам, Родосу чи Самосу, фактично купуючи лояльність або караючи голодом.

Зовнішні зв'язки Александрії не обмежувалися середземноморським басейном; стратегічним вектором розвитку стала торгівля з Півднем і Сходом через Червоне море. Птолемеї II та III доклали значних зусиль для відновлення та експлуатації каналу, що з'єднував Ніл із Червоним морем, а також заснували ланцюг портів на узбережжі (Береніка, Міос Гормос, Птолемаїда Епітерос). Цей шлях, який згодом став частиною морського Шовкового шляху, забезпечував надходження екзотичних товарів: слонової кістки, золота та, що було критично важливо для армії, бойових слонів з Ефіопії та Еритреї. Паралельно розвивалася торгівля з Аравією та Індією, звідки надходили пахощі, прянощі (ладан, мирра, перець) та дорогоцінне каміння. Александрія виступала в ролі глобального посередника: східні товари прибували до червономорських гаваней, караванами доставлялися до Нілу, сплавалися річкою до столиці, де обкладалися митом і перепродавалися в Європу з колосальною націнкою. Митні збори в порту Александрії становили левову частку державних доходів, причому ставки на певні категорії товарів могли сягати 25–50 відсотків.

Окрім транзиту, Александрія сама була потужним промисловим центром, орієнтованим на експорт високотехнологічної, як на той час, продукції. Місто славалося своїми мануфактурами з виробництва папірусу, на який Єгипет мав природну монополію. Папірус був головним носієм інформації античного світу, і попит на нього був стабільно високим у всіх куточках ойкумени. Не менш важливим було виробництво скла, парфумерії та косметичних мазей, технології виготовлення яких трималися в таємниці. Єгипетські лляні тканини, особливо тонкий віссон, вважалися предметом розкоші при дворах інших монархів. Держава жорстко контролювала ці галузі через систему монополій та ліцензій, забороняючи приватним особам займатися певними видами діяльності (наприклад, виробництвом олії) без царського дозволу, що гарантувало надприбутки у скарбницю.

Фінансова система Птолемеїв була ще одним інструментом ізоляції та збагачення. На відміну від інших елліністичних держав, що використовували загальноприйнятий стандарт ваги монет (аттичний), Птолемеї запровадили замкнену валютну зону. Іноземні купці, прибуваючи до Александрії, були зобов'язані обмінювати свої гроші на місцеву птолемеївську валюту за курсом, встановленим державою, який був вигідним для скарбниці. Вивезення птолемеївських монет за межі країни було обмеженим, що

запобігало вимиванню дорогоцінних металів з економіки. Це дозволило створити найрозвиненішу банківську систему античності: існувала мережа царських банків, які приймали вклади, здійснювали безготівкові перекази та кредитували підприємців.

Величезні фінансові ресурси дозволяли Птолемеям проводити політику «золотої дипломатії». Вони фінансували будівництво громадських споруд у грецьких містах, підтримували союзників у війнах діадохів та утримували найпотужніший військово-морський флот у Середземномор'ї. Економічний потенціал Александрії був настільки великим, що навіть після поразок у війнах (як, наприклад, у Сирійських війнах) держава швидко відновлювала свою могутність завдяки невичерпним ресурсам долини Нілу та безперебійній роботі торговельних артерій. Таким чином, економіка Александрії була складною, багатовекторною системою, де державний контроль поєднувався з підприємницькою ініціативою міжнародного купецтва, перетворюючи місто на головний «сейф» і «супермаркет» стародавнього світу.

Період з 145 по 30 рік до н. е. в історії Александрії позначає драматичну траєкторію від статусу гегемона елліністичного світу до перетворення на римську провінцію. Ця епоха розпочалася з глибокої внутрішньої травми, завданої поверненням на престол Птолемея VIII Евергета II (Фіскона) після смерті його брата Птолемея VI. 145 рік до н. е. став вододілом, що ознаменував кінець «золотого віку» александрійської науки та культури. Птолемеєм VIII, підозрілим і жорстоким правителем, розгорнув масштабні репресії проти грецької еліти міста, яка підтримувала його попередника. Ці чистки, відомі як «александрійський погром», призвели до масової еміграції інтелектуалів: граматиків, філософів, геометрів, музикантів та художників. Мусейон, колись оаза вільної думки, спорожнів або наповнився лояльними, але посередніми придворними. Голову Бібліотеки, видатного філолога Аристарха Самофракійського, було змушено тікати на Кіпр. Цей «витік мізків» ненавмисно сприяв поширенню александрійської освіченості по всьому Середземномор'ю, але для самого міста це означало початок інтелектуальної стагнації, коли коментування старих текстів остаточно витіснило створення нових знань.

Політичне життя міста в цей час характеризувалося хронічною нестабільністю та зростанням ролі «александрійського натовпу» (ochlos) як самостійного політичного суб'єкта. Ослаблення центральної влади перетворило мешканців

столиці на грізну силу, здатну скидати та вбивати царів. Вулиці Александрії стали ареною постійних сутичок між прихильниками ворогуючих представників династії, зокрема між Птолемеєм IX Сотером II та Птолемеєм X Александром I. Палацовий комплекс Брухейон перетворився на фортецю, що оборонялася від власного міста. У цій атмосфері хаосу змінився і соціальний склад еліти: стара греко-македонська аристократія, винищена або вигнана, поступилася місцем новим людям, часто змішаного походження, а також могутнім придворним євнухам та військовим найманцям, які фактично керували державними справами. Саме місто ставало все менш грецьким і все більш космополітичним, з активною інтеграцією єгипетських елементів у міську культуру, що відображалось у зміні архітектурного стилю та релігійних практик.

Тінню, що нависала над Александрією протягом усього цього періоду, був Рим. Починаючи з II століття до н. е., Римська республіка, не вдаючись до прямої анексії, поступово перетворювала Єгипет на клієнтську державу. Інструментом цього контролю стали фінансова заборгованість Птолемеїв та династичні заповіти. Кілька птолемеївських претендентів на трон, прагнучи отримати підтримку Риму проти своїх родичів, складали заповіти, у яких передавали Єгипет римському народу в разі своєї смерті без спадкоємців. Це створювало постійну загрозу анексії. Особливо яскраво це проявилось за правління Птолемея XII Авлета (80–51 рр. до н. е.), який витрачав колосальні суми на хабарі римським сенаторам заради визнання своєї легітимності. Для виплати цих сум Авлет був змушений запровадити драконівські податки та девальвувати валюту, що викликало повстання в Александрії та його тимчасове вигнання у 58 році до н. е. Його повернення на трон за допомогою римських легіонів Габінія ознаменувало фактичний кінець незалежності зовнішньої політики: відтепер у місті постійно перебував римський військовий контингент, а фінансами керували римські кредитори.

Кульмінацією кризи стали події правління Клеопатри VII, яка спробувала використати римські громадянські війни для відновлення величі своєї династії. Александрія опинилася в епіцентрі глобального конфлікту. У 48–47 роках до н. е., під час так званої «Александрійської війни» між Юлієм Цезарем та військами Птолемея XIII, місто зазнало значних руйнувань. Бої точилися безпосередньо в міських кварталах та гавані. Саме під час цих подій сталася знаменита пожежа, яка знищила частину портових складів і, ймовірно, пошкодила фонди Великої бібліотеки (або знищила запаси сувоїв, призначених для експорту). Однак Клеопатрі вдалося не лише відновити місто, а й перетворити його на альтернативний центр влади, що кинув виклик

Риму. Союз з Марком Антонієм призвів до проведення в Александрії триумфу (що було нечуваним порушенням римських традицій) та знаменитих «Александрійських дарувань» 34 року до н. е., коли дітям Клеопатри та Антонія були символічно роздані землі Сходу.

У цей короткий період «індійського літа» Птолемеїв Александрія знову вражала розкішшю та амбіціями, ставши столицею східної частини римського світу. Однак поразка при Акції у 31 році до н. е. поклала край цим надіям. Вступ військ Октавіана до міста у серпні 30 року до н. е. та самогубство Клеопатри стали фінальним акордом епохи. Октавіан, хоча й помилував місто (нібито з поваги до його засновника Александра та філософа Арія), позбавив його залишків самоврядування. Александрія втратила свою міську раду (буле), яку їй так і не дозволили відновити протягом століть, і стала особистим володінням римського імператора, керованим префектом, а не проконсулом. З політичного центру вона перетворилася на імперський зерновий порт, хоча й зберегла статус інтелектуальної столиці ще на довгий час.

4.2. «Могутність» Геракліону

У черзі стоїть міфічне до 2000р. місто – Геракліон. Географічне розташування міста, відомого серед єгиптян як Тоніс, виступало фундаментальним чинником, що визначив історичну траєкторію міста від періоду економічного розквіту до остаточного зникнення. Місто було засноване в дельті Нілу безпосередньо біля його Канопського гирла, яке у давнину функціонувало як головна судноплавна артерія регіону. Така локація на перетині морських середземноморських шляхів та внутрішніх річкових маршрутів забезпечила Геракліону статус стратегічного форпосту та ключових морських воріт Єгипту задовго до розширення ролі Александрії. Обов'язковий захід усіх іноземних суден до цього порту був закріплений законодавчо, що перетворювало місто на безальтернативний контрольний-пропускний пункт. Тут відбувалося митне оформлення вантажів, контроль за іноземними купцями та перевантаження товарів із морських кораблів на річкові баржі, здатні курсувати вглиб країни до Мемфіса. Відтак, географічне положення не просто сприяло торгівлі, а фактично диктувало адміністративну та фіскальну функцію міста як головного хабу розподілу ресурсів.

Просторова архітектура Геракліона вирізнялася надзвичайною складністю через специфіку гідрологічного середовища. Місто не мало як такого цілісного, сухопутного масиву, а являло собою конгломерат островів та

піщаних кос, інтегрованих у розгалужену мережу природних каналів і лагун. Така «венеціанськоподібна» модель забудови дозволяла створювати розгалужену портову інфраструктуру, де судна могли швартуватися безпосередньо біля складських приміщень, адміністративних будівель та храмових комплексів. Однак ця перевага мала зворотний бік у вигляді постійної геодинамічної нестабільності. Пухкі алювіальні ґрунти та піщані наноси потребували безперервних інженерних робіт з укріплення берегової лінії та поглиблення фарватерів. Залежність міського простору від коливань рівня води в Нілі та сезонних повеней робила конструктивну цілісність будівель надто вразливою. У довгостроковій перспективі поєднання великої ваги монументальних споруд із нестабільністю підстилаючих порід, підмитих водою, стало критичним фактором, що зумовив подальше затоплення міста внаслідок природних катаклізмів та процесів ліквефакції ґрунтів.

Геологічна стабільність Геракліона перебувала у прямій залежності від гідродинамічних процесів дельти Нілу, де природні механізми формування суходолу з часом трансформувалися у фактори руйнації. Фундаментом міста слугували вище згадані алювіальні ґрунти з високим ступенем насиченості вологою, що зумовлювало їхню низьку несучу здатність. У цьому регіоні відбувався безперервний процес природного осідання земної поверхні під тиском нових шарів осадових порід, які щорічно приносив річковий мул під час паводків. Життєздатність міської інфраструктури підтримувалася за рахунок швидкості накопиченних річкових наносів, що компенсувала темпи вертикального просідання ґрунту. Будь-яка зміна кліматичного або гідрологічного режиму, що порушувала цей крихкий баланс, неминуче призводила до поступового затоплення територій.

Ситуація ускладнювалася сейсмічною активністю регіону, яка в умовах перезволожених ґрунтів спричиняла явище ліквефакції або розрідження субстрату. Під час підземних поштовхів насичений водою пісок і глина втрачали свою щільність, перетворюючись на рідку масу, нездатну утримувати вагу будівель. Особливе навантаження на слабку глинисту основу створювали монументальні кам'яні споруди, зокрема масивний храмовий комплекс Амона-Гереба. Концентрація значної маси граніту та пісковика на обмежених ділянках дельти створювала надмірний тиск на пластичні нижні шари ґрунту. Це призводило до локальних деформацій фундаментів, що в поєднанні з тектонічними зсувами та поступовим підвищенням рівня моря зробило процес занурення міста під воду невідворотним. Тектонічна нестабільність та інженерна складність експлуатації таких територій врешті-решт нівелювали всі логістичні переваги розташування Тоніса-Геракліона.

Зникнення Геракліона під водами затоки Абу-Кір не було наслідком єдиного ізольованого інциденту, а стало результатом кумулятивного ефекту серії катастрофічних подій. Ключовим механізмом руйнації міської інфраструктури вважається розрідження ґрунтів, (у західних джерелах більш відоме як «ліквефакція»), яке виникало під час інтенсивних сейсмічних поштовхів. Оскільки фундамент міста складався з перезвожених глинистих та піщаних наносів, вібрація земної кори призводила до раптової втрати зчеплення між частинками субстрату. У такий момент тверда основа миттєво набувала властивостей в'язкої рідини, що робило неможливим утримання будь-якої ваги на поверхні. Монументальні архітектурні об'єкти, що вирізнялися значною масою, фактично занурювалися у розріджену масу ґрунту, що призводило до миттєвого колапсу будівель та масштабних людських втрат. Деструктивний вплив сейсмічних хвиль часто підсилювався вторинними гідрологічними факторами, зокрема цунамі або аномально високими штормовими припливами, характерними для східного Середземномор'я. Такі потужні водні маси не лише руйнували наземні споруди, а й вимивали основу піщаних кос, на яких трималися окремі райони міста. Поєднання локального тектонічного опускання ділянок земної кори з глобальним підвищенням рівня Світового океану завершило процес затоплення. З часом товстий шар річкового мулу та морських відкладень законсервував залишки інфраструктури, ізолювавши руїни від зовнішнього впливу на багато століть.

Та поглибившись в археологічну складову, дослідження надають емпіричні докази на користь теорії раптового та катастрофічного руйнування міста. Характер розташування знайдених на дні затоки артефактів свідчить про те, що мешканці не мали часу на організовану евакуацію чи вивезення майна. Масивні колони, монументальні статуї та архітектурні фрагменти залягають у хаотичному порядку, будучи перемішаними з уламками торговельних суден і дрібними предметами побуту. Така картина радикально відрізняється від типових ознак поступового занепаду поселення, де спостерігається планомірний демонтаж цінних матеріалів або вибіркоче вивезення ресурсів. Аналіз стратиграфії донних відкладень у районі розкопок підтверджує наявність специфічних деформацій, таких як глибокі зсуви та розломи шарів осадових порід. Ці геологічні аномалії є прямим наслідком процесу ліквефакції ґрунту, що відбувався під впливом потужних сейсмічних вібрацій. Дослідження показують, що критична, і остаточна фаза занурення міста відбулася у VIII столітті нашої ери, ставши результатом фатального поєднання природних факторів. Геодинамічна нестабільність дельти Нілу, висока частота землетрусів у регіоні та специфіка монументальної забудови на слабкому

субстраті призвели до того, що колись ключовий економічний мегаполіс був повністю поглинутий морем за відносно короткий проміжок часу. Сучасна картографія морського дна дозволяє реконструювати масштаб цієї події, де цілі квартали міста опинилися на глибині кількох метрів під шаром мулу, що забезпечило їхню консервацію для подальшого вивчення.

Ідентичність стародавнього міста, що нині знаходиться на дні затоки Абу-Кір, характеризується унікальним культурним дуалізмом, який зафіксовано у його подвійній назві: єгипетській — Тоніс та грецькій — Геракліон. Ця подвійна назва, як не дивно, не була наслідком простого лінгвістичного перекладу, а відображала процеси глибокого етнокультурного та релігійного синкретизму. Етимологія оригінальної назви «Тоніс» (або «Тхоніс») корениться у давньоєгипетській лексиці та вказує на топографічні особливості місцевості, буквально позначаючи «озеро» або «болотисту територію» в дельті Нілу. Таке іменування чітко корелювало з гідрологічними умовами регіону, де суходіл переплітався з водними каналами. Грецька ж назва «Геракліон» виникла пізніше як результат елліністичного перейменування значущих локацій за принципом патронату панівних божеств. Центральним об'єктом міської архітектури був величний храм Амона, якого грецькі колоністи та мандрівники ототожнювали зі своїм верховним богом Зевсом. Відповідно, сина Амона, бога Хонсу, греки ідентифікували як Геракла. Саме поширення культу цього героя-бога, посилене працями античних істориків, зокрема Геродота, стало ідеологічним фундаментом для закріплення назви Геракліон у середземноморському світі. За свідченнями тогочасних авторів, Геракл нібито відвідав ці землі під час виконання своїх подвигів, що надавало місту статусу сакрального пункту.

Додаткового символічного «капіталу» місту додавали легендарні перекази про перебування в ньому Паріса та Єлени Троянської. Згідно з міфологічною традицією, вони знайшли тут притулок під час своєї втечі до Трої, що перетворювало Тоніс-Геракліон на важливий культурний орієнтир для всього античного світу ще задовго до того, як місто набуло статусу головного торговельного порту. Таким чином, релігійне значення храмового комплексу та міфологічні нашарування сформували складний образ міста, де єгипетська ландшафтна назва співіснувала з грецькою сакральною ідентичністю, забезпечуючи йому особливе місце в системі міждержавних зв'язків того часу.

Статус Тоніса-Геракліона як провідного порту Давнього Єгипту був зумовлений його винятковим геостратегічним розташуванням у гирлі

Канопського рукава Нілу. Протягом кількох століть, аж до моменту заснування Александрії у 331 році до н. е., місто функціонувало як головний морський фасад держави. Роль Геракліона значно перевищувала масштаби звичайної гавані, оскільки він діяв як ключовий адміністративно-митний центр, що здійснював монопольний контроль над усіма товарними потоками із Середземномор'я. Будь-яке торговельне судно, що прямувало з грецьких полісів або фінікійських міст-держав, згідно із законом було зобов'язане зайти в акваторію Геракліона для проходження обов'язкових процедур. Діяльність цього логістичного вузла базувалася на системі суворого державного нагляду. У порту проводилася детальна інспекція вантажів, що дозволяло контролювати імпорт стратегічних ресурсів. Крім того, тут здійснювалося нарахування та збір митних платежів, а також податків, частина яких спрямовувалася на утримання місцевих релігійних центрів, зокрема храму Амона-Гереба. Така модель фіскального контролю перетворила місто на фундамент економічної безпеки Єгипту, оскільки саме через Геракліон відбувалося стабільне наповнення державної скарбниці валютою та дефіцитними товарами. Взаємозалежність між релігійною владою храмів та адміністрацією фараона у цьому місті створювала унікальний механізм управління зовнішньою торгівлею, де кожен аспект морських перевезень був чітко регламентований та оподаткований.

Історія Геракліона в період встановлення влади династії Птолемеїв свідчить про його глибоку інтеграцію в адміністративну та економічну структуру пізньоєгипетської держави. За часів Саїської династії та в епоху перського панування місто вже функціонувало як зрілий урбаністичний центр із повноцінною релігійною та цивільною інфраструктурою. Важливою особливістю його існування був стратегічний симбіоз із Навкратисом — внутрішньоконтинентальним торговим осередком, розташованим вище за течією Нілу. У цій системі Навкратис відіграв роль основної грецької торгової факторії, тоді як Геракліон виконував функції передового оборонного форпосту та обов'язкового митного бар'єра.

Логістична схема взаємодії між містами була чітко регламентована: морські судна, що прибували з Середземномор'я, розвантажувалися в гавані Геракліона, де товари проходили контроль та перевантажувалися на плоскодонні річкові баржі для подальшого транспортування до Навкратиса. Цей розподіл функцій був не лише економічним, а й політичним рішенням єгипетської влади, спрямованим на контроль за діяльністю іноземців.

Ключовим доказом такої суворої державної регуляції є стела Нектанеба I, знайдена під час підводних розкопок. Текст указу офіційно встановлював порядок збору податків на користь храму богині Нейт у Саїсі, чітко визначаючи частки відрахувань від товарів, що проходили через Тоніс-Геракліон та Навкратис. Наявність таких документів підтверджує, що Геракліон був фундаментальним вузлом національної економіки, який забезпечував фіскальний нагляд та логістичну єдність країни задовго до початку епохи еллінізму. Це спростовує уявлення про місто як про тимчасове поселення, натомість утворюючи його роль як інституційно оформленого центру управління ресурсами.

У системі державного управління Тоніс-Геракліон посідав статус ключового стратегічного вузла, що забезпечував безпосередній зв'язок між середземноморськими торговими партнерами та головними політичними центрами країни, зокрема Мемфісом і Саїсом. Його геополітичне значення визначалося не лише логістикою, а й роллю першого ешелону захисту та контролю на шляху до резиденцій фараонів. Управління містом базувалося на моделі теократичного симбіозу, де релігійні інституції були невід'ємною частиною державного апарату. Центральною структурою в цій системі виступав храмовий комплекс Амона-Гереба, який поєднував функції сакральної святині, банку та адміністративного центру з широкими юрисдикційними повноваженнями.

Згідно з положеннями «Стели з Тоніс-Геракліона», відомої також як Указ Саїса, храмове жрецтво було офіційно інтегроване у фіскальну систему держави. Жерці мали законне право на отримання значної частки податкових надходжень від митних зборів, що стягувалися з іноземних товарів. Це наділяло релігійну еліту функціями державних управлінців, відповідальних за верифікацію вантажів, нагляд за дотриманням торгового законодавства та стратегічний розподіл накопичених ресурсів. Таке об'єднання світської влади фараона з авторитетом духовенства створювало стійку управлінську вертикаль, яка дозволяла ефективно контролювати північні кордони, гарантуючи політичну та економічну стабільність регіону навіть у періоди зовнішнього тиску.

Заснування Александрії у 331 році до н. е. виступило критичним фактором, що зумовив докорінну трансформацію статусу Тоніса-Геракліона та його поступове витіснення з економічної карти регіону. Створення нового мегаполіса з сучасною на той час глибоководною гаванню позбавило Геракліон багатовікової монополії на обслуговування міжнародних морських

перевезень. Нова логістична інфраструктура Александрії була здатна приймати великотоннажні судна, які через значну осадку мали труднощі з навігацією в каналах Канопського гирла. Це призвело до того, що основні товарні та капітальні потоки були переспрямовані до Александрійських портів, що автоматично перевело Геракліон у категорію транспортних вузлів вторинного значення.

Незважаючи на втрату економічного домінування, маргіналізація міста не була миттєвою. У ранній елліністичний період за Геракліоном зберігалася роль фундаментального сакрального центру. Місто залишалося місцем проведення ключових релігійних урочистостей, зокрема щорічних містерій Осіріса, які мали загальнодержавне значення. Ба більше, Птолемеї використовували релігійний авторитет місцевих храмів для легітимізації своєї влади, проводячи тут ритуали, пов'язані з підтвердженням свого коронаційного статусу. Це дозволяло місту підтримувати певну життєздатність за рахунок паломництва та державної підтримки культів.

Проте поєднання економічного занепаду з деструктивними природними процесами виявилось фатальним. Поступова зміна гідрологічного режиму дельти Нілу та зниження судноплавності Канопського рукава нівелювали останні логістичні переваги поселення. Постійне просідання ґрунтів та регулярні повені робили утримання міської інфраструктури економічно недоцільним для збіднілої громади. У кінцевому підсумку, позбавлений фінансових ресурсів торговельного хабу та підірваний серією сейсмічних катастроф, колись могутній мегаполіс остаточно втратив своє урбаністичне значення, перетворившись на периферійне селище, яке згодом було повністю поглинуте водами Середземного моря.

Духовним ядром та центральною архітектурною домінантою Тоніса-Геракліона був вище згаданий храм Амона-Гереба, чий вплив визначав не лише сакральний ландшафт, а й політичну кон'юнктуру всього регіону. Ця монументальна споруда, споруджена з масивних кам'яних блоків, вирізнялася значними масштабами та складним плануванням. Сучасні підводні археологічні дослідження, що виявили фрагменти масивних колон та колосальних статуй, підтверджують статус святилища як однієї з найвеличніших споруд пізнього Єгипту. Хоча архітектурне рішення комплексу суворо відповідало традиційним канонам єгипетського зодчества, воно було стратегічно адаптоване до специфічних умов острівної дельти. Храм був оточений розгалуженою мережею каналів, що надавало йому вигляду сакральної фортеці, інтегрованої у водний простір.

Культове значення храму Амона-Гереба мало загальнодержавне охоплення, оскільки він виступав ключовим інструментом у механізмі легітимації верховної влади. Святилище відіграло критичну роль у процесі інтронізації правителів: саме тут новообрані фараони, а пізніше і представники династії Птолемеїв, проходили обов'язкові етапи коронаційних ритуалів. Отримання титулів та регалій від верховного божества в цьому храмі було необхідною умовою для підтвердження божественного статусу монарха. Такий порядок забезпечував ідеологічну єдність держави, роблячи владу легітимною як для консервативного єгипетського населення, так і для грецької еліти, яка інтегрувала місцеві культури у свій релігійний світогляд. Таким чином, храм функціонував як вищий адміністративно-сакральний інститут, що санкціонував право на управління країною.

Релігійне середовище Тоніса-Геракліона характеризувалося глибоким синкретизмом, що виник як природний наслідок тривалого співіснування та взаємодії єгипетської та грецької цивілізацій. Місто, як інші Та-Кемметські міста того періоду, функціонувало як контактна зона, де традиційна єгипетська теологія не просто сусідила, а органічно переплітала свої догмати з еллінськими віруваннями. Ключовим механізмом цього процесу стала ідентифікація місцевих божеств з олімпійськими відповідниками, що дозволяло представникам обох культур знаходити спільні сакральні орієнтири. Верховний бог Амон у свідомості греків ототожнювався із Зевсом, тоді як його син Хонсу, особливо у формі «Хонсу-Дитя», злився з образом грецького героя Геракла. Цей синтез виступав продуктом природної культурної дифузії. Така інтеграція дозволяла грецьким колоністам, найманцям та торговцям повноцінно включитися в єгипетське обрядове життя, зберігаючи при цьому вірність власним релігійним традиціям. Геракліон перетворився на простір, де грецька міфологія отримувала фізичне втілення та інституційну підтримку на єгипетській землі. Створення цього універсального культового простору забезпечувало релігійну стабільність та взаєморозуміння між етносами, що було критично важливим для стабільного функціонування міста як міжнародного торгового та адміністративного хабу.

Ритуальне ж життя Тоніса-Геракліона вирізнялося винятковою пишністю та специфікою, що була безпосередньо зумовлена гідрологічним ландшафтом міста. Центральне місце в сакральному календарі посідали містерії Осіріса, які щорічно проводилися в місяці «Хояк». Ці святкування супроводжувалися масштабними водними процесіями, що підкреслювали статус міста як сучасної Венеції, тільки періоду стародавнього світу. Під час церемоній священні статуї божеств розміщували на спеціально виготовлених літургійних

баржах, які рухалися мережею природних та рукотворних каналів. Маршрут пролягав від головного храму Амона-Гереба в Геракліоні до святилища в сусідньому місті Каноп, створюючи єдиний сакральний простір у дельті Нілу. Цей водний шлях мав глибоке символічне наповнення, репрезентуючи міфологічну подорож Осіріса через смерть до відродження. Ритм процесій був тісно пов'язаний із природними циклами: розливом Нілу та родючістю земель, що надавало обрядам сотеріологічного значення — віри в порятунок та нескінченність життєвого циклу. Участь у таких масштабних заходах інтегрувала Геракліон у загальнодержавну релігійну систему, забезпечуючи духовний та ідеологічний зв'язок із ключовими культовими центрами країни, такими як Мемфіс та Фіви. Релігійні практики міста виступали не просто формою вшанування богів, а критично важливим інструментом соціальної згуртованості. Вони слугували механізмом підтримки космічного порядку Маат, що в уявленні єгиптян гарантувало стабільність природи та суспільства перед обличчям хаосу.

Розділ №5: Висновок.

Отже, епоха еллінізму в Єгипті, що розпочалася із завоюванням країни Александром Македонським та тривала до падіння династії Птолемеїв, являє собою один із найскладніших періодів античної історії. Всупереч класичній історіографії, яка часто спиралася на свідчення таких авторів, як Геродот, Діодор Сицилійський чи Манефон, і розглядала іноземне панування переважно через призму деспотії, жорстокої експлуатації та релігійного утиску, сучасні дослідження малюють принципово іншу картину. Аналіз багатих документальних джерел, зокрема архіву Зенона з Кавна та численних повсякденних остраконів, доводить, що Птолемеївський Єгипет був простір глибокого, двоспрямованого процесу інтеграції, де еллінські інновації та тисячолітні єгипетські традиції злилися в унікальну синкретичну цивілізацію. Цей синкретизм найвиразніше зафіксований у матеріальній культурі, де предмети масового вжитку ставали носіями нових смислів. Керамічне виробництво яскраво ілюструє цей діалог: традиційні грецькі форми посуду, такі як кілікси, амфори чи лагіноси, почали виготовлятися з місцевої нільської глини та декоруватися єгипетськими релігійними символами.

В економічному та технологічному вимірах держава Птолемеїв функціонувала як жорстко централізована машина з розгалуженою системою монополій та фіскального контролю, однак впровадження інновацій тут мало чітко виражену дихотомію. У сільському ж господарстві місцеве населення

продовжувало використовувати традиційні легкі плуги та композитні серпи, що було продиктовано не так відсталістю, як ідеальною адаптацією цих знарядь до м'яких алювіальних ґрунтів нільської долини. Натомість на царських землях та в приватних маєтках грецьких поселенців активно впроваджувалися масивні залізні знаряддя, молотильні сани та революційне водопідйомне колесо, відоме як сакія, що дозволило суттєво інтенсифікувати землеробство. Подібний плюралізм спостерігався і в текстильному виробництві, де традиційний горизонтальний верстат використовувався паралельно з інноваційним грецьким вертикальним верстатом з важками, а місцева традиція вибіленого льону збагатилася елліністичною модою на поліхромію завдяки застосуванню стійких барвників, таких як марена та індиго.

Не менш глибоким був компроміс у сфері естетики, догляду за тілом та ювелірного мистецтва. Грецький прагматичний підхід до гігієни та краси органічно поєднався з єгипетським сакральним-магічним сприйняттям тіла. Практика підведення очей чорним кохлом, що мала в Єгипті тисячолітню історію та імітувала захисне Око Гора, була швидко перейнята еллінізованою елітою і стала важливим маркером статусу в таких містах, як Александрія. Ювелірна справа продемонструвала чи не найвищий ступінь синкретизму: грецькі майстри принесли з собою витончені техніки філіграні, грануляції та камейної інкрустації, які були застосовані для модернізації суто єгипетських сакральних форм. Ці прикраси перестали бути просто естетичними аксесуарами, перетворившись на складні багаторівневі амулети, що захищали власника і водночас візуально демонстрували його подвійну культурну ідентичність.

Завершальним і наймасштабнішим проявом цієї синтетичної цивілізації стала її урбаністика, яка виконувала роль головного інструменту геополітичного та економічного домінування. Заснування Александрії Єгипетської, збудованої за передовою гіпподамовою системою (прямокутною сіткою вулиць), кардинально змінило логістику країни, перебравши на себе функції морських воріт та адміністративного центру від стародавніх Мемфіса та Геракліона. Завдяки створенню Мусейону та Бібліотеки, Александрія стала беззаперечною інтелектуальною столицею античного світу, де розвивалися філологія, анатомія, астрономія та механіка. Водночас суспільство мегаполіса залишалося жорстко стратифікованим, розділеним на повноправних громадян греко-македонського походження, єврейську громаду з власним самоврядуванням та корінних єгиптян, які становили робочу силу і мали найменше юридичних прав. На противагу процвітаючій Александрії, давній

митний та сакральний центр Тоніс-Геракліон, збудований на нестабільних алювіальних ґрунтах у дельті Нілу, поступово втратив своє економічне значення, а згодом був катастрофічно зруйнований та поглинутий морем внаслідок ліквефакції ґрунтів та сейсмічної активності.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що «феномен» Птолемеївського Єгипту полягав у створенні унікального державного та соціокультурного механізму. Адміністративно та фінансово країна управлялася за суворими елліністичними стандартами, проте ідеологічно, релігійно та технологічно вона глибоко інтегрувала адаптовану спадщину фараонів. Цей багатовимірний симбіоз породив передову античну науку, витончене гібридне мистецтво та колосальну економічну міць, зробивши Єгипет найбагатшою та найвпливовішою державою Східного Середземномор'я аж до моменту її неминучого поглинання Римською імперією.

Джерела та література:

- 1) Архів Зенона з Кавна (комплекс папірологічних документів Птолемеївського Єгипту III ст. до н.е.) : Papyri Cairo Zenon (P.Cair.Zen.) ; Vol. I–IV.
- 2) Геродот Галікарнаський. Історія : в 9-ти кн. / пер. mentality з давньогрец. — Кн. 3, розд. 1, 91, 92.
- 3) Діодор Сицилійський. Історична бібліотека. — Розд. 46, гл. 1-4.
- 4) Манефон Себеннітський. Історія Єгипту. — Фрагменти (за свідченнями Йосифа Флавія «Проти Апіона» та Діодора Сицилійського).
- 5) Пліній Старший. Природна історія. — Кн. IX (про коштовні перли Клеопатри).
- 6) Плутарх. Порівняльні життєписи: «Життя Александра» (розд. 15), «Життя Антонія» (гл. 29), «Життя Деметрія».
- 7) Плутарх. Про Ісиду та Осіріса / пер. з давньогрец.
- 8) Поліній. Загальна історія. — Кн. V (Огляд Птолемеївського Єгипту).
- 9) Страбон. Географія : в 17-ти кн. — Кн. 17, розд. 1 (Опис Александрії).

- 10) Фукидід. Історія / пер. з давньогрец. — Кн. VI (згадки про ритуальну форму канфарів).
- 11) Гекатей Абдерський. Єгипетська історія // Фрагменти давньогрецьких істориків / пер. з давньогрец. — Кн. I (збереглося у витягах Діодора Сицилійського)
- 12) Джеджора О. Історія європейської цивілізації : підручник. — Львів : Львівська Богословська Академія, 1999. — 432 с.
- 13) Зелінський А. Л. Адміністративні та культурні процеси у Птоlemeївському Єгипті : монографія. — К. : Інститут сходознавства НАНУ, 2018. — 284 с.
- 14) Зелінський А. Л. Напередодні еллінізму: формування передумов греко-єгипетського культурного синтезу // Сходознавство. — 2015. — № 69. — С. 34–56.
- 15) Чекаловець В. В. Особливості технологічного трансферу в ремісничому виробництві Александрії Птоlemeївської доби // Гілея: науковий вісник. — 2020. — Вип. 157. — С. 89–95.
- 16) Павлов В. В. Особливості соціальної стратифікації населення Александрії Птоlemeївської доби // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. — 2019. — Вип. 2 (141). — С. 42–49.
- 17) Мірошниченко А. А., Ісхакова А. В. Історія стародавнього світу. Схід, Греція, Рим : навч. посіб. — Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2021. — 312 с.
- 18) Ставнюк В. В. Історія Давньої Греції : навч. посіб. — К. : ПП Серж, 2016. — 456 с.
- 19) Abdelkader T. Ahmed. Egyptian and Greek Water Cultures and Hydro-Technologies in Ancient Times // Water History. — 2020. — Vol. 12, No. 2. — P. 145–168.
- 20) Allen James P. The Ancient Egyptian Pyramid Texts. — Atlanta : Society of Biblical Literature, 2005. — 471 p. (Есхатологічний аналіз використання косметики на стор. 89–114).
- 21) Bagnall Roger S. Everyday Writing in the Graeco-Roman East. — Berkeley : University of California Press, 2011. — 192 p. (Квантифікація остраконів на стор. 45–73).
- 22) Bennett Rosalind M. Cosmetic Practices and the Sacred Body in Ancient Egypt // Journal of Egyptian Archaeology. — 2017. — Vol. 103, Issue 1. — P. 57–82.

- 23) Breccia Evaristo. *La necropoli di Sciatbi*. — Catalogue général des antiquités égyptiennes (Musée d'Alexandrie). — Le Caire : Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale, 1912. — 240 p.
- 24) Goddio Franck. *Sunken Civilizations: Underwater Archaeology in the Aboukir Bay*. — London : Periplus, 2006. — 380 p. (Аналіз артефактів синкретизму Геракліона на стор. 112–145).
- 25) Lewis Naphtali. *Greeks in Ptolemaic Egypt: Case Studies in the Social History of the Hellenistic World*. — Oxford : Clarendon Press, 1986. — 182 p. (Аналіз приватного листування на стор. 92–120).
- 26) Marabini Moeves Maria Teresa. *Hellenistic Seals from Alexandria* // *Bulletin of the American Society of Papyrologists*. — 1985. — Vol. 22. — P. 165–189.
- 27) Maspero Gaston. *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique*. Vol. III: *Les empires*. — Paris : Hachette, 1899. — 826 p.
- 28) Petrie W. M. Flinders. *Naukratis. Part I: 1884–5. Third Memoir of the Egypt Exploration Fund*. — London : Trübner & Co., 1886. — 100 p. + 45 pl. (Опис фаянсового посуду з Бесом на стор. 34–41).
- 29) Rehab M. A. Elsharnoubi. *Linen in Ancient Egypt: Technology, Symbolism and Sacredness* // *International Journal of Heritage Studies*. — 2020. — Vol. 8, No. 3. — P. 201–229.
- 30) Brooke R. *Cultural Dialogue and Syncretism in Hellenistic Egypt* // *Journal of Hellenic Studies*. — 2014. — Vol. 134. — P. 45–68.
- 31) Daressy Georges. *Excavations in Alexandria and the Ptolemaic Inscriptions* // *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*. — 1916. — T. 16. — P. 121–148.
- 32) Hammond N. G. L. *The Macedonian State: The Origins, Institutions, and History*. — Oxford : Clarendon Press, 1989. — 413 p. (Аналіз грекоцентричного характеру еллінізації на стор. 270–295).
- 33) Limneos-Papakosta Kalliopi. *Excavations at the Shallalat Gardens in Alexandria (2000–2021)* // *SAA Journal of Archaeology*. — 2022. — Vol. 39, No. 2. — P. 89–112.
- 34) Młynarczyk Jolanta. *Alexandrian Lamps of the Hellenistic Period* // *Töpferforschung im Kontext der PCMA-Ausgrabungen (Tell Atrib und Kom el-Dikka)*. — Warszawa : PCMA, 2012. — P. 155–182.
- 35) Pawlikowska-Gwiazda Aleksandra. *Ptolemaic Pottery from the Theban Region: Context and Typology* // *Polish Archaeology in the Mediterranean*. — 2018. — Vol. 27, No. 1. — P. 311–334.

- 36) Soto Marín Irene. The Alexandria Glass Corpus: Digital Humanities and Quantitative Methods in Hellenistic Economic History // *American Journal of Archaeology*. — 2024. — Vol. 128, No. 3. — P. 402–425.
- 37) Rosenthal-Heginbottom Renate. Cave 169 at Marisa: The Imported Ptolemaic Red Ware // *Qedem: Monographs of the Institute of Archaeology*. — Jerusalem : Hebrew University, 2019. — Vol. 60. — P. 85–104.
- 38) Sarvee Rachel. Stamp Impressions on Egyptian Amphorae of the Hellenistic Period (332–30 BCE) // *Bulletin de la Correspondance Hellénique*. — 2015. — No. 139. — P. 243–278.
- 39) Schiff Stacy. Cleopatra: A Life. — New York : Little, Brown and Company, 2010. — 384 p. (Аналіз ювелірної дипломатії та монетних портретів на стор. 134–161).
- 40) Schnebel Michael. Die Landwirtschaft im hellenistischen Ägypten. — München : C.H. Beck, 1925. — 379 S.
- 41) Thompson Dorothy J. Glass Workshops in Ptolemaic Alexandria // *Journal of Glass Studies*. — 1978. — Vol. 20. — P. 12–39.
- 42) Walker Susan. Hellenistic Glass Production at Rhodes: Between Egypt and the Aegean // *Hesperia: Journal of the American School of Classical Studies at Athens*. — 1996. — Vol. 65, No. 4. — P. 471–498.
- 43) Bowman Alan K. Egypt After the Pharaohs: 332 BC–AD 642; From Alexander to the Arab Conquest. — Berkeley : University of California Press, 1990. — 264 p. (Аналіз птоlemeївської бюрократії, остраконів та життя селян на стор. 54–88).
- 44) Clarysse Willy, Thompson Dorothy J. Counting the People in Hellenistic Egypt. Vol. 2: Historical Studies. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. — 440 p. (Дослідження етнічної ідентичності та подвійних імен на стор. 123–158).
- 45) Dunand Françoise. Syncrétismes dans la religion de l'Égypte ptolémaïque // *Revue de l'histoire des religions*. — 1975. — Т. 188, No. 2. — P. 153–177. (Аналіз виникнення культу Серапіса та Ісіді-Афродіти).
- 46) Empereur Jean-Yves. Alexandria Rediscovered. — London : British Museum Press, 1998. — 256 p. (Археологічні дослідження Брухіуму та підводні розкопки порту на стор. 67–94).
- 47) Nenna Marie-Dominique. Les verres de l'Égypte gréco-romaine: acquis та perspectives // *Journal of Glass Studies*. — 2007. — Vol. 49. — P. 11–27. (Аналіз технологій александрійських скляних майстерень).

- 48) Plantzos Dimitris. *Hellenistic Engraved Gems*. — Oxford : Clarendon Press, 1999. — 148 p. + 96 pl. (Дослідження гліптики, інталій та магічних оправи перснів на стор. 33–61).
- 49) Rotroff Susan I. *Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Moldmade Bowls*. — *The Athenian Agora*. — Princeton : ASCSA, 1997. — Vol. 26. — 416 p. (Порівняльний аналіз мегарських чаш та рельєфного посуду Александрії на стор. 104–139).
- 50) Thompson Dorothy J. *Memphis Under the Ptolemies*. — Princeton : Princeton University Press, 2012. — 368 p. (Аналіз культурної взаємодії греків та єгипетського жрецького стану на стор. 185–214).
- 51) Villing Alexandra. *Naukratis: Greek Diversity in Egypt* // *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan*. — 2013. — Issue 20. — P. 1–25. (Аналіз теракот та кераміки з теменосу Афродіти).
- 52) Fraser Peter Marshall. *Ptolemaic Alexandria*. — Oxford : Clarendon Press, 1972. — Vol. 1: Text. — 812 p. (Найголовніша фундаментальна праця з топографії, соціуму та культури Александрії та Мусейону).
- 53) Grimm Günter. *Alexandria: Die erste Königsstadt der hellenistischen Welt*. — Mainz : Philipp von Zabern, 1998. — 184 S. (Аналіз генерального плану Дейнократа та будівництва Гептастадіону).
- 54) Oleson John Peter. *Greek and Roman Mechanical Water-Lifting Devices: The History of a Technology*. — Toronto : University of Toronto Press, 1984. — 458 p. (Технічний аналіз винайдення сакії, норії та архімедового гвинта в Александрії на стор. 210–245).
- 55) Parlasca Klaus. *Römische Bildnisse aus Ägypten und die Stilentwicklung der Faijumbilder* // *Східносередземноморський археологічний вісник*. — 2001. — Bd. 14. — S. 85–109. (Глибоке дослідження еволюції від кохлу та макіяжу очей до Фаюмських портретів).